

KRONIKA

časopis za slovensko krajevno zgodovino

letnik 29

št. 1

leto 1981

KRONIKA

ČASOPIS ZA SLOVENSKO KRAJEVNO ZGODOVINO

XXIX

1981

IZDAJA IN ZALAGA ZGODOVINSKO DRUŠTVO ZA SLOVENIJO
SEKCIJA ZA KRAJEVNO ZGODOVINO

LJUBLJANA

UDK
UDC 948.113(-3)(08)

YU 15211-053-1981

KRONIKA

CASOPIS ZA SLOVENSKO KRAJEVNO ZGODOVINO

XIX

1981

IZDAJATELJSKI SVET: DR. TONE FERENC, DR. FERDO GESTRIN (PRESEDNIK), OLGA JANSŠA-ZORN, ANTOŠA LESKOVEC, NIKO LUKEŽ, BOŽO OTOREPEC, SLAVICA PAVLIČ, DR. MIROSLAV STIPLOVŠEK, DR. JOŽE ŠORN, DR. SERGEJ VILFAN, VIDA WEDAM, DR. TONE ZORN, SALVATOR ŽITKO, DR. JOŽE ZONTAR

UREDNIŠKI ODBOR: JANEZ BOGATAJ, FRANCE DOBROVOLJC, MARIJAN DRNOVŠEK, DR. TONE FERENC, DR. FERDO GESTRIN, STANE GRANDA, OLGA JANSŠA-ZORN, BOŽO OTOREPEC, DR. JOŽE ŠORN, DR. SERGEJ VILFAN, DR. PETER VODOPIVEC, DR. JOŽE ZONTAR — GLAVNI IN ODGOVORNI UREDNIK: DR. PETER VODOPIVEC — LEKTOR: FRANCE DOBROVOLJC — TEHNIČNI UREDNIK: VASKO SIMONITI — OPREMIL: JULIJAN MIKLAVČIČ — ZA UPRAVO ODGOVARJA UREDNIŠTVO — SOFINANCIRATA RAZISKOVALNA IN KULTURNA SKUPNOST SLOVENIJE — TISKA TISKARNA TONE TOMŠIČ V LJUBLJANI — KLIŠEJE IZDELUJE KLIŠARNA LJUDSKE PRAVICE V LJUBLJANI

KAZALO

AVTORSKO KAZALO

RAZPRAVE IN ČLANKI

- Čepič Tatjana*: Zlet »Svobod« v Celju in njegov odmev v časopisju — 23
- Drnovšek Marijan*: Ljubljanski mestni statuti 1850—1934 — 126
- Ferenc Tone*: Italijanske racije v Ljubljani leta 1942 — 183
- Fischer Jasna*: Oris razvoja prebivalstva v Ljubljani in njegove družbene sestave od srede 19. stoletja do 1919 — 137
- Fischer Jasna*: Delavsko gibanje v Ljubljani od začetkov do leta 1896 — 143
- Gestrin Ferdo*: Prispevek k poznavanju trgovskega poslovanja na Reki v 15. stoletju — 8
- Gestrin Ferdo*: In memoriam dr. Miroslavu Pahorju — 53
- Gestrin Ferdo*: Jože Šorn — šestdesetletnik — 63
- Grafenauer Bogo*: Vasilij Melik — šestdesetletnik — 60
- Jenko Mojca*: Čehoslovaška umetnost v Zborniku za umetnostno zgodovino — 271
- Josipović Draško*: K pravilnemu pisanju ledine »v Lajhu« (Kranj-Lajh) — 51
- Kambič Mirko*: Prvi ljubljanski fotografi (1839 do 1870) — 103
- Kos Janez*: Oris poglobitnih točk razvoja nekaterih komunalnih dejavnosti v Ljubljani 1850 do 1941 — 159
- Kremenšek Vekoslav*: Etnološke raziskave Ljubljane — 228
- Melik Vasilij*: Ljubljanske cene kruha in mesa v predmarčni dobi — 27
- Melik Vasilij*: Volitve v Ljubljani 1848—1919 — 115
- Melik Vasilij*: Dr. Tone Zorn (1934—1981) — 278
- Mlinarič Jože*: Odnosi med šentpavelsko opatijo in gospodi iz Melja, gospodi mariborskimi in mariborskimi meščani v srednjem veku — 241
- Nussdorfer Metka*: Trgovina z železom, železnimi izdelki in drugimi kovinami na Reki v letih 1527—1631 — 12
- Pahor Miroslav*: Fevdalna posest na piranskem ozemlju do konca 13. stoletja — 1
- Otorepec Božo*: Srednjeveški pečatniki iz zbirke Narodnega muzeja v Ljubljani — 250

- Petrič Magda*: Iz ohranjenega hišnega arhiva pri Keku v Ratečah — 20
- Prelovšek Damjan*: Ljubljanski mojster Anton Cragnolini — 96
- Ravnikar Edo*: Urbanistična misel v Sloveniji od leta 1900 — 166
- Šamperl-Purg Kristina*: Ptujski historiograf Simon Povoden (1753—1841) — 254
- Šumrada Janez*: Janko Orožen — devetdesetletnik — 282
- Švajncar J. Janez*: Pesnica 1946 — 41
- Vidovič-Miklavčič Anka*: Pot napredne slovenske mladine v Mladinsko osvobodilno fronto — 263
- Vovko Andrej*: O osnovnem in srednjem šolstvu v Ljubljani v obdobju 1848—1941 — 150
- Zelko Ivan*: Šolstvo v lendavski občini — 258
- Zontar Jože*: Problemi zgodovine mest na Slovenskem od srede 18. stoletja do leta 1848 s posebnim ozirom na Ljubljano — 91

IZ STARIH FOTOGRAFSKIH ALBUMOV

- Bizjak Ivana*: Cerkljanski fotograf Franc Peternejl — 281
- Kambič Mirko*: Štajerska na stereodiapozitivih — 56

DELO NAŠIH ZAVODOV IN DRUŠTEV

- Granda Stane*: Novomeške gostilne in gostilničarji (Dolenjski muzej) — 66
- Holynski Nada*: Leto 1890 — važnejša dogajanja in dosežki Gorenjske (Gorenjski muzej) — 68
- Rajšp Vinko*: Taborsko gibanje na Slovenskem — muzejska zbirka v Ljutomeru — 284
- Vovko Andrej*: Sto let prve slovenske strokovne pedagoške revije — 68
- Zontar Majda*: Razstava Kulturna društva na Gorenjskem — 64

NOVE PUBLIKACIJE

- Ciperle Jože*: Primož Simoniti, Humanizem na Slovenskem in slovenski humanisti do srede 16. stoletja, Ljubljana 1979 — 70
- Gombač Boris*: Giampaolo Valdevit, Chiesa e lotte nazionali: il sacco di Trieste (1850—1919), Udine 1979 — 292

Gombač Boris: Aleš Bebler, Čez drn in strn, Koper 1981 — 297

Gombač Metka: Bazovica 6. 9. 1930 — 6. 9. 1980, Ljubljana 1980 — 74

Gombač Metka: Revolucionarna pot Franca Štoker-Rada, Trst 1979 — 77

Gombač Metka: Marezige — simbol upora 1921 do 1981, Koper 1981 — 296

Granda Stane: Janez Trdina — etnolog, Ljubljana 1980 — 79

Holz Eva: Vlado Valenčič, Rezka Traven et al. . ., Ljubljanske ulice, Ljubljana, 1980 — 296

Janša-Zorn Olga: Franc Avbelj, Miroslav Stiplovšek, Ivan Vidali, Pomniki revolucionarnega delavskega gibanja in narodnoosvobodilnega boja v domžalski občini, Domžale 1979 — 74

Janša-Zorn Olga: Vodnik po fondih Zgodovinskega arhiva Ljubljane, Ljubljana 1980 — 286

Janša-Zorn Olga: Goriški letnik VII, Nova Gorica 1980 — 290

Kološa Vladimir: Arhivi III/1-2, Ljubljana 1980 — 77

Končan Andreja: Gotovlje, Zalec 1980 — 298

Končan Andreja: Planina skozi čas, Planina pri Sevnici — 298

Mlakar Boris: Domicili slovenskih občin, Ljubljana 1981 — 287

Nečak Dušan: Anka Vidovič-Miklavčič, Slovenski železničarji pod italijansko okupacijo v Ljubljanski pokrajini 1941—1943, Ljubljana 1980 — 81

Nečak Dušan: Kärnten Voklsabstimmung 1920, Klagenfurt 1981 — 294

Pavlič Slavica: Otroštvo v senci vojnih dni, Ljubljana 1980 — 75

Peršič Janez: Catastico generale de boschi della provincia dell' Istria (1775—1776), Terminazione del C. E. sopra boschi (1777) a cura di Vjekoslav Bratulić Rovigno 1980 — 71

Prunk Janko: Edvard Kocbek, Pred viharjem, Ljubljana 1980 — 70

Segalla Andriana: Etnološka topografija slovenskega etničnega ozemlja (20. stoletje — občini Kočevje in Ljutomer), Ljubljana 1981 — 82

Simoniti Vasko: Deželnozbornski spisi kranjskih stanov I (1499—1515), pripravila dr. Marija Verbič, Ljubljana 1980 — 84

Slabe Marjan: Ob izidu Gabrovčevega zbornika, Situla 20/21, Ljubljana 1980 —

Stiplovšek Miroslav: Stane Stražar, Moravska dolina, Moravče 1979 — 72

Vodopivec Peter: Gligor Todorovski, Malorekan-skot predel, Skopje 1970 — 79

Vodopivec Peter: Slavko Kremenšek, Uvod v etnološko preučevanje Ljubljane novejšje dobe, Ljubljana 1980 — 81

Vovko Andrej: Drago Vončina, Kronika šolstva med NOB v Beli krajini, Ljubljana 1978 — 83

Vovko Andrej: Zbornik Idrijski razgledi XXV, Idrija 1980 — 291

Zorn Tone: Erich Petschauer, Das Jahrhundert-buch der Gottscheer, Wien 1980 — 76

KAZALO SLIK

POKRAJINE, GRADOVI, NASELJA IN PODOBNO

Začetek sprevoda zleta »Svobod« — 35

Sprevod »Svobod« po mestu — 17

Delo na Pesnici — 44

A. Beer, Velenje z gradom — 56

A. Beer, Brestanica — 57

A. Beer, Luče ob Savinji — 58

Hotel Pavčič — danes hotel Metropol v Novem mestu — 67

Milan Bizovičar, Trosilna akcija v Ljubljani — zadnja stran prvega zvezka

Dore Klemenčič — Maj, Komemoracija pred Prešernovim spomenikom v Ljubljani 8. 2. 1942 — naslovna stran drugega zvezka

Seunigova, pozneje Luckmannova hiša v Ljubljani — 97

Portal nekdanje Seunigove hiše v Ljubljani — 97

Lazarinijeva hiša v Ljubljani — 97

Urbasova hiša v Ljubljani — 98

Luckmanova hiša v Ljubljani — 99

Mayerjeva lekarna v Ljubljani — 99

Nekdanja Englerjeva hiša v Ljubljani — 100

Štukaturni okras na nekdanji Englerjevi hiši v Ljubljani — 100

Stopnišče nekdanje Englerjeve hiše v Ljubljani — 101

Marko Pernhart, Kranj — 111

Ljubljanski magistrat okoli 1900 — 127

III. državna mešana ljudska šola v Ljubljani — 151

I. državna dekliška osnovna šola v Ljubljani — 153

Banovinsko deško vzgajališče na Selu — 155

Mestna elektrarna v Ljubljani — 163

Plinarna v Ljubljani — 164

Ljubljanske soseske (slika 18) — 177

Pogled s severa na Ljubljano (slika 21) — 180

Savbna gmota na robu mesta in mestno središče (slika 22) — 180

Ive Šubic, Demonstracije pred ljubljansko sod-nijo — naslovna stran tretjega zvezka

Božidar Jakac, Topli vrh — zadnja stran tretje-ga zvezka

NAČRTI IN ZEMLJEVIDI

Skica mestnih meja v Ljubljani 1906 — 135

Urbanistični načrti Ljubljane — 173

Urbanistični načrti Ljubljane — 174

Urbanistični načrti Ljubljane — 177

Urbanistični načrti Ljubljane — 178

Urbanistični načrti Ljubljane — 180

Razdelitev mesta na odseke za racijo februarja in marca 1942 — 186

Odsek za racijo 25. februarja 1942 — 191

Odsek za racijo 25. aprila 1942 — 199

Odsek za racijo 26. aprila 1942 — 200

Razdelitev mesta na odseke za racijo junija in
julija 1942 — med 204 in 205
Del petega odseka za racijo 1. julija 1942 — 208
Napad na transport internirancev pri Verdu —
213
Razdelitev mesta na odseke za »božične raci-
je« — 216
Šentpavelska posest — 243

OSEBE

Delavci pred delavskimi prapori na zletu »Svo-
bod« — 39
Brigadirji pri kosilu — 49
Miroslav Pahor — 53
Vasilij Melik — 59
Jože Šorn — 62
Igralci dramskega odseka Narodne čitalnice v
Kranju — 65
Gostilničarji iz Novega mesta — 66
Moški portret — 103
Skladatelj Gregor Rihar — 104
Učenke uršulinske šole v Ljubljani — 107
Josip Nolli — 108
Henrik Costa — 110
Ana Samassa — 111
Ana Zeschko — 112
France Prešeren — 114
Janez Bleiweis — 114
Generala M. Robotti in T. Orlando — 185
Aretirani čakajo na odvoz v vojašnico — 187
Telesna preiskava — 188
Prevoz prijelih moških — 188
Prihod prijelih moških — 189
Po prihodu prijelih moških — 190
Pregled osebnih dokumentov — 192
Pregled osebnih dokumentov — 193
Telesna preiskava — 194
Ob racijah v vojašnici — 194
Italijanski vojaki in karabinjerji ter slovenski
ovaduhi — 196
E. Grazioli — 203
Portret Janeza Šubica — 271
Portret Simona Povodna — 255
Tone Zorn — 278
Janko Orožen — 282

Italijanski kovaneč z oznako OF — prva stran
prve številke
Omanica, v kateri je shranjen hišni arhiv pri
Keklu v Ratečah — 21
Izročilna pogodba iz leta 1844 — 22
Mesečni proglas o cenah kruha in mesa za fe-
bruar 1825 — 29
Propagadni letak za »Pesnico« 1946 — 47
Voigtländerjeva kamera — 105
Hrbtna stran fotografije s podatki fotografa E.
Pogorelca — 106
Hrbtna stran fotografije s podatki fotografa
L. Funtka — 109
Letak za volitve 1861 v Ljubljani — 119
Letak za volitve 1861 v Ljubljani — 120
»Spričevalo o lepem vedenju« — 131
»Osnova meščanskih pravil« — 133
Voz za odvoz smeti — 161
Škopilni avtomobil mestne občine ljubljanske
— 161
Gasilska avtomobila in reševalni voz iz leta
1922 — 165
Seznam aretiranih iz 28. junija 1942 — 209
Seznam aretiranih iz 29. junija 1942 — 209
Ožgana tepka — zadnja stran drugega zvezka
Prepis listine vojvode Alberta iz leta 1338 —
Listina iz leta 1164 —
Z razstave o taborskem gibanju — 285
Pečatnik Petra Morosinija grofa Osorja na Cre-
su iz let 1205—1236 — 250
Pečatnik viteza Gotholda iz Federauna iz prve
polovice 14. stoletja — 251
Pečatnik žida Baruha, sina rabija Menahema iz
14. stoletja — 251
Pečatnik Ladislava Posthumusa za šlezijski voj-
vodstvi Švednice in Javor iz 1440—1457 — 252
Pečatnik ljubljanskega meščana in svetnika Vol-
benka Wiserja iz 1492 — 253
Naslovna stran razstavnega kataloga Češko —
Jugoslovanske grafike — 273
Prva stran kataloga razstave Mánes — 273
Pogled v razstavno dvorano ob razstavi Češko
in Slovaško slikarstvo — 276
Prva stran cerkvene kronike iz leta 1833 — 257
Zgodovina župnij mariborske in sekavske ško-
fije — 256

C 11 130310 +

KRONIKA
ČASOPIS ZA SLOVENSKO KRAJEVNO ZGODOVINO
29. letnik Ljubljana 1981 1. zvezek

- Miroslav Pahor*: Fevdalna posest na piranskem ozemlju do konca 13. stoletja — Stran 1
The Feudal Possession on the Territory of Piran until the End of the 13th Century
- Ferdo Gestrin*: Prispevek k poznavanju trgovskega poslovanja na Reki v 15. stoletju — Stran 8
Contribution to the Knowledge about the Mercantile Business in the Reka in the 15th Century
- Metka Nussdorfer*: Trgovina z železom. Železnimi izdelki in drugimi kovinami na Reki v letih 1527 do 1631 — Stran 12
The Trade with Iron, Iron Products and Other Metals in Reka in the Years 1527-1631
- Magda Petrič*: Iz ohranjenega hišnega arhiva pri Kecklu v Ratečah — Stran 20
From the Preserved House Archives by Keckel in Rateče
- Vasilij Melik*: Ljubljanske cene kruha in mesa v predmarčni dobi — Stran 27
The Prices of Bread and Meat in Ljubljana in the Foremarch Period
- Tatjana Čepič*: Zlet »Svoboda« v Celju in njegov odmev v časopisju — Stran 33
The Meeting of the »Svoboda« in Celje and the Echo in the Press
- Janez J. Švajncar*: Pesnica 1946 — Stran 41
Pesnica 1946
- Nraško Josipovič*: K pravilnemu pisanju ledine »v Lajhu« (Kranj-Lajh) — Stran 51
To the Correct Writing of Fallow »in the Lajh« (Kranj-Lajh)
- Ferdo Gestrin*: In memoriam dr. Miroslavu Pahorju — Stran 53
To the Correct Writing of Fallow »in the Lajh«
Iz starih fotografskih albumov — Stran 56
Photo from Old Albums
- Bogo Grafenauer*: Vasilij Melik — šestdesetletnik — Stran 60
Vasilij Melik — Sexagenarian
- Ferdo Gestrin*: Jože Šorn — šestdesetletnik — Stran 63
Jože Šorn — Sexagenarian
- Delo naših zavodov in društev — Stran 65
Notes on the Activity of our Institutes and Associations
- Nove publikacije — Stran 71
New Publications

Na ovitku: Italijanski kovanec z oznako OF (fototeka Muzeja ljudske revolucije v Ljubljani).
Ureja uredniški odbor. Glavni in odgovorni urednik dr. Peter Vodopivec. Tehnični urednik Vasko Simoniti.

Izdaja Zgodovinsko društvo za Slovenijo, sekcija za krajevno zgodovino. Sofinancirata Raziškovalna in Kulturna skupnost Slovenije. — Tiska Tiskarna Tone Tomšič v Ljubljani. Uredništvo in uprava v Ljubljani, PZE za zgodovino, Aškerčeva 12. Tekoči račun 50101-678-49040 (Zgodovinsko društvo za Slovenijo, Aškerčeva 12, 61000 Ljubljana, — Za »Kroniko«). Letna naročnina 160 din za posamezne naročnike, 250 din za ustanove, posamezna številka 100 din.

FEVDALNA POSEST NA PIRANSKEM OZEMLJU DO KONCA 13. STOLETJA

Miroslav Pahor

Listina o rižanskem zboru leta 804 kljub protestom — ali pa prav zaradi protestov — mest proti škofom in upravi vojvode Johanesa dokazuje, da je prišla Istra pod Franke kot alodialna posest, s katero je vladar razpolagal po svoji uvidevnosti in potrebah. Ustanovitev Furlansko-istrske marke z mejnim grofom, ki je imel vse vazalne pravice, pa je deželo spremenila v fevdalno posest, podvrženo fevdalni drobitvi, v kateri so igrala mesta nedvomno zelo važno vlogo že zaradi tega, ker so si izborila svojo upravo, svoj vplivni teritorij in svojo zakonodajo. Toda, ko govorimo o vplivnem teritoriju, še ne smemo razumeti, da je bil teritorij last nastajajočih mestnih občin. Nasprotno. Vojvoda ali mejni grof je imel pravico ta teritorij subinfevdirati. Tako je na ozemlju Istre nastala vrsta manjših fevdov, prebend, privilegijev in manjših alodialnih posesti, ki prav klasično ilustrirajo fevdalno ureditev.

Prva fevdalna posest, ki se omenja na mejah Pirana, je Umag s Siparjem. Kljub temu, da je Piran že tedaj imel v posesti Savudrijski polotok in kljub temu, da je po vsej verjetnosti reflektiral tudi na Sipar, je italjski kralj Hugo iz Provence leta 929 daroval ti dve posesti tržaški škofiji.¹ Vse kaže, da so ti dve posesti dobili tržaški škofje kot alodij. Prav zaradi nevarnosti, da bi Hugo razširil darovnico tudi na Savudrijo, jo je Piran nekaj let prej inkorporiral prav tako kot alodij v sebi pripadajoča ozemlja.² Iz pogodbe med Benetkami in grofom Winterijem leta 933 je jasno razvidno, da so imeli tako posamezni Benečani kakor tudi beneška občina in gradeški patriarhat na piranskem ozemlju (prav tako tudi drugje v Istri) posamezne fevde v obliki zemljišč in morda hiš. Tu so imeli pravico imenovati in postavljati lastne fevdnike in kolone.³ Listina cesarja Otona II. leta 974 potrjuje gradeškemu patriarhu sta-

2835/83

re pravice in posesti tudi v Piranu. Dajatev 100 zlatih solidov je morda le nadomestilo za uživanje patriarhovih fevdov in alodijev na piranskem ozemlju. Tu pa nastopi nov element, ki ga bo občina stoletja kasneje uredila sebi v prid. Cesar je patriarhu odstopil piranske dajatve od solin, ribištva, vina, olja, mlinov in gozdov,⁴ očitno regalije, ki so pripadale vladarju najbrž od rižanskega zborra dalje.⁵ Istrani, med njimi tudi Pirančani, so se upirali posebnim fevdnim pravicam Benetk. Najbrž so organizirano zaostajali s plačili, motili beneške posesti in preganjali tam živeče Benečane kljub pogodbi iz leta 933. Toda to se ni obneslo. Pomorska mesta Istre so se morala leta 992 ponovno zavezati, da bodo spoštovala posebne pravice Benečanov. Med njimi je bil tudi Piran.⁶ Vrsta fevdov, ki je nastala v IX. in X. stoletju, je torej ostala nedotaknjena.

Listina papeža Janeza XIX. imenuje poleg piranskih fevdov kot posest gradeške cerkve tudi sečoveljsko faro,⁷ ki je najbrž obsegala skoraj vso dolino vključno z Gorgom, Mlini, delom Čedolj in sedanjim naseljem Slami, vse tja do zgornjega toka Drnice in do Sv. Štefana v dolini Dragonje. Za nastanek fevdov na ozemlju Pirana je važna tudi darovnica oglejskega patriarha Popona iz leta 1041. V tem letu je Popon daroval Izolo samostanu gospe sv. Marije v Ogleju (extra muros).⁸ Pod Izolo je tedaj spadal severni del Strunjanske doline od rta Ronek in današnjega Belvedera do struge potoka Košterlaga. Vse to kot alodialna posest. Ali je imel Popon pravico podpisati omenjeno darovnico, ni popolnoma jasno, ker bi mu jo koprška občina lahko uspešno izpodbijala.

S 4. junijem 1035 je datiran privilegij, ki naj bi ga izdal cesar Konrad II. v Bambergu. Namenjen je mestu Kopru in če ni falsifikat kasnejših desetletij — in verjetno ni, če je cesar Friderik II. leta 1222 našel v njem vse elemente, da ga je lahko potrdil — je med najzanimivejšimi dokumenti za zgodovino primorskih komun v XI. stoletju. Iz njega izvemo, da so meščani mesta Kopra poslali k cesarju v Bamberg svoje poslance s prošnjo, da bi jih odrešil preganjanja in nesreč, ki so jih trpeli zaradi svoje zvestobe in ljubezni. Istočasno pa so prosili, da bi s cesarskim dekretom potrdil zakone in običaje, po katerih so živeli njihovi predniki.⁹ Toda morali so prositi še dokaj več, če se je cesar v svoji rešitvi dotaknil predvsem meja koprške občine. Konrad II. je namreč Kopru podelil Castrum novum (domnevno Podgrad), Oskurus, Movraž, Brdo, Hrvoje in Merišče pri Momjanu, Bric na meji z Momja-

nom, ozemlje samostana sv. Mihaela v isti okolici ter ozemlje po Argaonu (Dragonja) do njegovega izliva v morje ter vse kraje znotraj te zemlje.¹⁰ S tem privilegijem je bilo ustvarjeno obširno gospostvo, ki je obsegalo današnjo občino Koper z vsemi kraji, ki so jo sestavljali, celotno ozemlje Izole z njenim kmečkim podeželjem, velik del občine Piran brez Kaštela in Savudrije, vendar z vsemi tremi dolinami in del momjanskega gospostva.

Leta 1061, torej zopet v času Ulrika Weimarja, izvemo nekaj več o Kaštelu. Grad Kaštel s pripadajočim ozemljem je bil alodialna posest Artvika »de castro Pirani«, ki je bil tedaj najbrž »prefectus urbis« (burggraf) v mestu. Ta Artvik je s svojo ženo Bono podelil grad Kaštel, seveda s pripadajočo zemljiško posestjo, mejnemu grofu Ulriku Weimarju, ki jo je gotovo prevzel prav tako kot alodij.¹¹ Na ozemlju občine Piran so imeli nekaj fiskalnih posesti tudi vladarji. 24. oktobra 1062 je cesar Henrik IV. podpisal darovnico, s katero je na priprošnjo kölnskega nadškofa Amona in zaradi zvestega službovanja freisinškega škofa Ellenharda podelil samostanu sv. Andreja v Freisingu nekatera svoja posestva v Piranu (Pyrian) in Novigradu (Niwenburch). V darovnici so naštetih hlapci obeh spolov, gradbene parcele, hiše, obdelana in neobdelana zemljišča, njive, travniki, polja, pašniki, gozdovi, vode in vodni tokovi (reke), postajališča za ladje itd. Tudi v tem primeru gre za alodialne posesti, ki naj bi ostale omenjenemu samostanu trajno v lasti.¹² Zanimivo pri tej listini, ki je bila sestavljena v Augsburgu, je to, da navaja hiše in gradbene parcele in postajališča za ladje. Torej so imeli cesarji svoje alodije celo v mestu samem in ne samo na agrarnem podeželju. Leta 1099 doživlja spremembo sečoveljska fara, ki jo je patriarh Ulrik Eppenstein vrnil tržaški cerkvi.¹³

Leta 1102 je mejni grof Ulrik II. Weimar z ženo Adelito odstopil oglejskemu patriarhu Ulriku Eppensteinu poleg drugih svojih posesti tudi alodij v Kaštelu z gradom ter zaselkom Zukole in Sv. Peter.¹⁴ Tako je prišel oglejski patriarhat do močne postojanke, ki je imela pregled nad vso Sečoveljsko dolino in delom Piranskega zaliva in jo je lahko branilo zelo omejeno število ljudi. Patriarhi so dobili pravico subinfektivirati to posest po svoji uvidevnosti.¹⁵

Iz kasnejših dokumentov izvemo, da si je tržaška škofija pridobila v Piranu pravico do desetine od pridelka olja. Ni znano, kdaj se je to zgodilo. Znano pa je, da je škof Bernard zahteval te desetine takoj po svojem

ustoličenju leta 1149. Ko so Pirančani desetino odklonili, se je Bernard obrnil na kralja Konrada III., ki se je tedaj vračal iz Palestine. Toda Pirančani so se uprli tudi kraljevemu ukazu, da plačajo desetine. Nasprotno, Piran se je povezal s Koprom, Umagom, Izolo in Miljami, ki so skupaj napovedali škofu vojno; ta je trajala nekaj let in je zahtevala mnogo smrtnih žrtev. Neposreden povod za vojno napoved je bil kazenski pohod škofa Bernarda z ladjo in pehoto proti Piranu, kjer je uničil pšenico in druge pridelke na njivah in odpeljal pasočo se živino. Ob začetku sovražnosti je izrekel proti Pirančanom interdikt, ki ga je preklical šele dve leti po vojni. Ni znano, kako se je končala vojna. Najbrž so bili zavezniki odbiti. Po preklicu interdikta je škof ponovno zahteval desetine od Kopra javno (in jih je tudi dobil), od Pirana pa tajno, ker se jih »iz bojazni ni upal zahtevati javno«. Iz istega dokumenta izve mo, da se je škof Bernard večkrat v pogovorih z zasebniki pritoževal, da mu Pirančani delajo krivico, ker mu desetine od olja ne plačujejo. Prav tako je povedal, da so ga Pirančani zaprosili za investituro fevda oljne desetine, da pa jim je to odrekel, kar pa Pirančanov ni niti najmanj motilo, ker desetini kljub temu niso plačevali.^{15a}

V Kaštelu je imela svoje posesti in dohodka tudi tržaško-koprška škofija. Ta je namreč imela na tamkajšnjem ozemlju pravico do četrte desetine, ki je po fevdalnem pravu šla zemljiškemu gospodu. Na prošnjo piranskega župnika Dominika je tržaško-koprski škof Bernard (Wernhard), o katerem bo še precej govora, 17. februarja 1173 podaril cerkvi sv. Jurija v Piranu in njenim služabnikom vse tiste četrte, ki prihajajo ali bi mogle prihajati od desetini kaštelskega ozemlja. Škof pravi, da prepušča te desetine piranski cerkvi za večne čase in da zaradi tega ne sme nihče nadlegovati župnika Dominika, njegovih duhovnikov in naslednikov. Med pričami so se podpisali arhidiacon Turpin, umaški župnik Grimald, advokat Odorik iz Kopra, Janez, kanonik cerkve sv. Jurija, piranski vicedom Amerik in Popon,¹⁶ burggraf v Kaštelu.¹⁷ Istočasno je škof Bernard daroval piranski cerkvi novine in četrte iz svojih posestev in pravic v Piranu, ker bi jih že tako ne mogel pripraviti do tega, da bi jih plačali.¹⁸

Odslej je piranska oerkev ves čas Bernardovega življenja, tj. do leta 1187, »mirno« užívala tako sporne desetine olja, kakor četrte ostalih desetini in novine, do katerih je imel pravico škof, in to ne samo s pod-

ročja Kaštela, temveč z vsega ozemlja, ki je tedaj pripadalo občini Piran. To velja tudi za Bernardovega naslednika Henrika, ki je vladal leta 1187. Stvari so se začele spreminjati s koprskim škofom Aldigerom.

Leta 1173 imamo še eno darovnico, ki je po pomembnosti nad vsemi ostalimi. Nedoločena dne v septembru je oglejski patriarh in legat apostolske stolice Ulrik II. daroval opatu Riherju v Beligni in njegovi cerkvi eno od oglejskih alodialnih posesti v Piranu, in sicer neki dvor (curtis) in posestvo z vsemi pritiklinami. Meja tega posestva je šla od vrha griča Seča po grebenu proti Albučanu. Na drugi strani je šla meja od Albučana (po dolini) navzdol do kanala v Sečoveljski dolini in po kanalu do morja, tj. do močvirja z ribjimi rezervati, ki so pod gričem Albučanom. Meja je vključevala tudi ribje rezervate. Vse to je omenjeni opat dobil pod pogojem, da njegov samostan izplača oglejski cerkvi (letno) na praznik sv. Mohorja in Fortunata dvajset denarjev freisinške veljave kot davek. Patriarh pa si je — zase in za svoje naslednike — izgovoril stanovanje v omenjenem dvoru, če bi obiskal kraj.¹⁹ Iz zadnjih določil listine je jasno razvidno, da je samostan v Beligni sprejel omenjeni dvor s posestvom in ribjimi rezervati v fevd. Alodialna posest je bila torej spremenjena v fevd, ki je oglejski cerkvi prinašala omenjeni letni davek, kar je bilo za tako veliko posestvo, ki je obsegalo tudi ribje rezervate, dokaj skromno.

Ulrikova darovnica vsebuje podatek, ki je na prvi pogled težko opazen. Ko namreč govori o tistem delu meje, ki gre po kanalu v Sečoveljski dolini do morja ter do ribjih rezervatov, ki jih vključuje, posredno pove, da je kanal ločil izročeno posest od nečesa, s čimer patriarh ni mogel razpolagati. Topografsko je ta kanal zanimiv zaradi tega, ker je kopno zemljišče ločil od solin. Kanal iz Ulrikove darovnice, ki se zliva v močvirje oziroma v ribje rezervate, je tipična meja zaščitenega solinskega kompleksa. Prav tako so močvirja na tem kraju dokaz, da so v neposredni bližini soline, kajti meteorne vode prinašajo tako po kanalih, kakor po rekah (Dragonja — Drnica) velike količine blata, ki sprva tvorijo rob ribjih rezervatov, nato se pa s človekovim delom spremenijo v nove soline. Torej je patriarh Ulrik s svojo darovnico dal — med drugim — tudi neposreden dokaz o obstoju sečoveljskih solin celo stoletje, preden so le-te imenovane v lokalnih piranskih dokumentih.

Omenjene darovnice niso bile vedno jasne. Ko je bila župnija Sečovelje leta 1099

vrnjena tržaški cerkvi, je bilo mišljeno, da jo prevzame tržaški kapitelj, kar je škof Bernard očitno tudi upošteval. Z ločitvijo koprške škofije od Trsta je nastal spor med kapitljem sv. Justa v Trstu in sv. Nazarija v Kopru za posest sečoveljske fare, predvsem pa njenih deset in pritiklin. K zahtevi po fari v Sečovljah so koprski kanoniki dodali tudi zahtevo po posesti tržaške cerkve v Albucanu in Izoli. V tem primeru gre za tiste del Albucana, ki je bil na območju izolske občine. Treba je poudariti, da je dal koprski kapitelj zasesti tako faro v Sečovljah kakor izolske cerkvene posesti. Odtod pritožba tržaškega kapitlja, ki so jo rešili oglejski patriarh Ulrik in apostolska delegata »Petrus de Bono, kardinalski prošt cerkve sv. Suzane« ter »Hugo, kardinalski diakon cerkve sv. Evstahija«. Trije razsodniki so po zaslišanju obeh strank obsodili koprške kanonike in naročili, da se sporna fara in druge posesti vrnejo tržaški cerkvi. Razsodba je datirana v Benetkah 10. septembra 1177.²⁰

Obnovljena koprška škofija je skušala na piranskem ozemlju inkorporirati vse tiste dajatve, ki jih je tržaško-koprski škof podelil tržaški cerkvi ali pa piranskemu kapitlju. Ker s svojimi zahtevami ni vedno uspevala, si je skušala pridobiti nove dajatve, ki bi pomnožile dohodke koprške cerkve. Tako je koprski škof piranski cerkvi leta 1179 odvzel dve prebendi in ju podelil arhidiakonu koprške cerkve, prvo kot svojemu arhidiakonu, drugo kot svojemu kaplanu. Piranski kler se je temu uprl in škof je v Piranu prepovedal opravljati službo božjo. Zaradi tega se je piranska duhovščina, ki jo je predstavljal župnik Ulrik, pritožila pri papežu Aleksandru III. Delno zaradi neprimerne obnašanja koprškega arhidiakona, ki se je delal bolnega, delno zato, ker je bila piranska pritožba upravičena, je papež vrnil piranski cerkvi obe prebendi in dovolil službo božjo kljub temu, da se je koprski škof temu ukazu uprl.²¹

To je drugi znani primer interdikta proti kleru v Piranu. Temu bodo sledili drugi v začetku XIII. stoletja. Že tu je razvidno, da pripisuje koprška škofija nenormalne odnose s piransko cerkvijo šibkosti in slabemu upravljanju tržaškega škofa Bernarda, ki je marsikaj zanemaril. Vidi se tudi, da koprška škofija ni računala s tem, da se je v Piranu že formirala oblast, ki bo podprla vsa prizadevanja, da bi dohodki od deset in četrtin, a tudi določenega dela regalij in prebend ostali v Piranu.

Leta 1180 se omenja na piranskem ozemlju še eno nelokalizirano alodialno posestvo.

Lastnica je bila neka Lazara iz Kopra, njen najemnik pa neki Cadolus iz Pirana. Lazara je alodij darovala gospe Fuski, opatici samostana sv. Sekunda. V njeni prisotnosti in v prisotnosti prič se je omenjeni Cadolus obvezal, da bo še dalje obdeloval posestvo, da ga ne bo razdelil, da bo ohranil drevesa in oljke. Opatici je obljubil letno pravično polovico pridelka in pol starja žita. Vse to tudi v imenu svojih naslednikov.²²

Okoli leta 1180 je nastopil čas, ko so istrska, a tudi druga mesta začela »pozabljati« na odplačevanje regalij patriarhatu kakor tudi prvine in četrtine svojim cerkvam. To poslednje velja še posebej za občino Piran. Tako je moral po eni strani cesar Friderik I. leta 1180 na prošnjo patriarha Ulrika II. potrditi oglejska posestva v Furlaniji in pa regalije vseh istrskih škofij in koprške cerkve. Sem spadajo tudi regalije, ki jih je moral odplačevati Piran.²³ Po drugi strani je moral papež Urban III. na intervencijo župnika Ulrika opominjati Pirančane, da morajo plačevati prvine in četrtine deset in, ki jih je pokojni tržaški škof Bernard podelil piranski cerkvi. Iz papeškega dokumenta izvemo, da morajo Pirančani za zaostale prvine in četrtine deset in izplačati primerno odškodnino, v nasprotnem primeru naj jih oglejski patriarh k temu prisili s primernimi sredstvi. Papeževo pismo je nastalo 31. januarja 1187 v Veroni.²⁴ Ni znano, kako so Pirančani sprejeli to rešitev. Ker so pa nekaj let kasneje s podobno zadevo odločno stopili na stran svoje duhovščine, je skoraj gotovo, da so v listini omenjeno nadomestilo izplačali in da so ostalim zahtevam papeža zadostili.

V zadnjem desetletju XII. stoletja imamo ingerence v zadeve Kaštela s strani novigrskega škofa Ulrika, ki so ga podpirali meščani in prebivalci Buj. Kakor je bil namreč Kaštel v rokah Pirana odlična obramba Sečoveljske doline proti vdorom iz zahodne smeri, tako bi bil v rokah Buj odlična postojanka za širjenje mestne posesti proti Savudriji na eni in proti Sečovljam na drugi strani. Zato ni čudno, da so se Bujčani postavili na stran novigrskega škofa, ko se je le-ta polastil četrtine deset in v Kaštelu (možno je sklepati celo, da so ga k temu nagovorili). Tako se pojavi dolga pravda, ki jo je začel piranski župnik Ditmar s pritožbo papežu Celestinu III. leta 1192. Iz dokumentov, ki zadevajo to pravdo, je razvidno, da se je novigrški škof polastil kaštelskih četrtin kmalu po zadnji darovnici tržaškega škofa Bernarda, tj. kmalu po letu 1173. Papež Celestin III. je s pismom 3. decembra

1192 naročil gradeškemu patriarhu Janezu in kastelskemu škofu Marku, naj v pravdi raziščeta zadevo.²⁵ Devet dni kasneje je papež dal vedeti obema razsodnikoma, da novigrajskega škofa podpirajo prebivalci Buj, ki so njegovi privrženci. Prav tako je razsodnikom sporočil, da Ulrik po krivici zadržuje kaštelske četrtine in pa cerkve sv. Mihaela (po čemer bi se dalo sklepati, da je novigrajski škof z bujsko vojaščino okupiral del Kaštela zunaj trdnjavskega obzidja). Papež zahteva, da razsodnika pokličeta in zasllišita vse prizadete stranke.²⁶ Razsodnika sta najprej pozvala škofa Ulrika, da zapusti Kaštel in vrne piranski cerkvi sporne četrtine desetini. Ker pa se ta pozivu ni odzval, sta ga leta 1193 razglasila za neubogljivega. Četrtine pa, ki jih je krivično zadrževal, sta prisodila piranskemu župniku Ditmarju. Končno sta škofu zagrozila, da bosta imela za žalitev papeža, če bo še nadalje motil pravice piranske cerkve.²⁷

Ker se Ulrik tudi temu ni pokoril, sta razsodnika na novo pritožbo župnika Ditmarja posegla po najučinkovitejšem sredstvu. Dne 4. oktobra 1194 sta izrekla interdikt proti novigrajskemu škofu in proti Bujčanom »do popolnega upoštevanja njunih ukazov.«²⁸ To je zaleglo, kajti odslej ni več pritožb o omenjenem predmetu.

V polastitvi kaštelskih četrtin in vojaški zasedbi neobzidanega dela Kaštela vidimo poskus Bujčanov in novigrajskega škofa, da bi ne samo iztrgali piranski cerkvi četrtine, temveč da bi mejnemu grofu iztrgali alodij, ki jim je bil na poti za njihovo teritorialno razširitev proti Savudriji in Sečoveljski dolini, morda pa tudi proti momjanski posesti.

Če sedaj resumiramo zgornje podatke, lahko ugotovimo, da so do konca 12. stoletja nastala na ozemlju piranske občine, poleg redne posesti mesta, ki je obsegala velik del Savudrije, del Strunjanske doline, dolino potoka Fazana in del Sečoveljske doline s tremi kompleksi solin, naslednja fevdalna in alodialna posestva:

1. Fevdalno posestvo Sipar, ki je bilo od leta 929 fevd tržaške škofije in do konca 12. stoletja ni doživljalo sprememb.

2. Alodialna posest gradeške cerkve v dolini Sečovelj t.j. sečoveljska fara, ki je obsegala skoraj vso dolino vključno z Gorgom, Slami, Sv. Štefanom, Mlini in delom Čedelj. Od leta 1099 je sečoveljska fara fevd tržaške cerkve, kljub temu da jo tej izpodbija koprška cerkev. Desetine so bile končno podeljene piranskemu kapitulju.

3. Alodialna posest burggrafa Artvika, ki je bila leta 1061 darovana mejnemu grofu

Ulriku Weimarju, ki ga je leta 1102 njegov sin Ulrik II. odstopil oglejski cerkvi skupaj z bližnjima zaselkoma Zukole in Sv. Peter.

4. Alodij oglejske cerkve v trikotu Seča—Albucan—Sečovelje—morje z ribjimi rezervati, ki je bil leta 1173 podeljen v fevd samostanu v Beligni.

5. Alodij severno od rečice Košterlag v Strunjanu, ki ga je oglejski patriarh Popon leta 1041 daroval samostanu gospa sv. Marija v Ogleju, a je še spadal v območje Izole.

6. Krajevno nedoločen alodij Koprčanke Lazare, ki je bil leta 1180 darovan samostanu sv. Sekunda in ga je tedaj obdeloval Pirančan Cadolus kot kolon spolovinar.

7. Manjši fevdi in alodiji v obliki hiš in zemljišč, ki so si jih že zgodaj v X. stoletju pridobili posamezni Benečani, beneška občina, gradeški in kasneje oglejski patriarhi in meščani.

8. Posamezne prebende, desetine in četrtine, ki so jih zahtevali zdaj tržaški, zdaj koprski škofje, a jih je pridobil piranski kapitelj.

9. Regalije od solin, ribištva, pristanišč itd., ki so bile dohodek mejnega grofa ali fevdalnega gospoda, ki ga je on določil.

Kako je bilo v tem času s piranskimi posestmi ali fevdi na območju sosednjih občin, iz znanih virov ni mogoče dognati. Nedvomno so imeli posamezni Pirančani kakšno alodialno posestvo severno od reke Košterlag, a tudi v zgornji dolini Drnice, kar se je v kasnejših stoletjih dostikrat dogajalo. Morda bi mogli reči, da so imeli posamezni Pirančani kak fevd tudi na koprskem ozemlju. Toda za gotovo tega ni mogoče dognati. Znan je le primer iz leta 1152, ko je samostan in cerkev sv. Marije v Šmarjah nad Koprom pripadal kot dar, torej alodialna posest, samostanu sv. Jurija v Piranu.²⁹ Niso pa znane okoliščine dogodka. Prav tako je to edini podatek, ki zaznamuje neki samostan sv. Jurija v Piranu.

Fevdalne posesti na Piranskem doživljajo v 13. stoletju, razen v nekaterih primerih, precejšnje spremembe. Predvsem se ne pojavljata več niti samostan v Beligni niti samostan sv. Andreja v Freisingu. Posesti letih so prišle deloma v last oglejskih patriarhov, deloma pa v fevd grofov Momjanskih, ki so se okoli leta 1210 vsidrali v momjanskem gradu najprej kot vazali patriarhov, nato tudi kot ministeriali grofov Goriških. Kaštel in Momjan sta sicer prišla najprej v roke istrskim grofom, kajti leta 1202 je Ulrik, sin istrskega grofa Ulrika, daroval oglejski cerkvi mnoge posesti v Istri in na Krasu. Med njimi sta imenovana tudi Kaštel in

Momjan.³⁰ Obe vasi sta prišli pod oglejsko cerkev kot alodialni posesti. V seznamu pravic oglejske cerkve v Istri leta 1208 pa je poleg Kaštela naveden alodij, ki sicer nima določenih meja, je pa nedvomno tisti, ki je bil leta 1173 darovan samostanu v Beligni.³¹ Gotovo pa je bil ta alodij razdeljen na več fevdov, kajti leta 1210 je Majnhard II. Goriški s svojim bratom Engelbertom III. prepustil polovico desetini v Kaštinjolu in Parecagu Benečanu Petru Dandolu. Fevd je imel pred tem pokojni Henrik Dandolo, nato pa od leta 1209 sinova pok. Rajnerija Dandola.³² V ta fevd so spadale tudi desetine osmih hiš v Piranu. Okoli leta 1210 se pojavijo na piranskem ozemlju fevdi grofov Momjanskih, predvsem na območju Sečovelj, Parecaga in Albucana in na piranskem delu Čedelj, pridobili pa so si tudi vas Sečovelje. Deloma so to dobili od patriarha Wolfgerja, deloma od Majnharda II. Goriškega.³³ Wolfger je okoli leta 1212 podelil v fevd družini de Castro iz Kopra Kaštinjol prav tako v sečoveljski dolini.³⁴ Fevd je obsegal tudi del Albucana, ki ga je prej imela koprška škofija.³⁵ De Castri so še v teku 13. stoletja spremenili fevd v alodij.³⁶ Približno istočasno, morda pa že leta 1205, je Wolfger potrdil fevd benediktinskemu samostanu sv. Petra na Krasu pri Kaštelu z mlino, zemljišči in drugimi pritliklinami.³⁷

Omeniti je še treba alodialno posest samostana gospa sv. Marije v Ogleju, tj. cerkev in samostan sv. Basa na izolski strani Strunjanske doline. Tega je opatica Elica leta 1211 dala v fevd piranski cerkvi sv. Jurija za cenzus 100 liber piranske mere dobrega olja letno.³⁸ S tem je povzročila spremembo meje med obema občinama. Na območju Strunjana je imel manjšo alodialno posest ženski samostan sv. Sekunda v Benetkah. Leta 1235 je opatica Florianita podelila v fevd nekemu Tisu, Albinovemu sinu iz Pirana, za dobo 39 let alodij v Strunjanu »na obali sv. Basa« pod pogojem, da ga obdrži neskrunjenega z drevjem in oljkami vred in da bo plačeval samostanu v Benetkah pol kadi dobre rebule letno.³⁹

Največ sprememb so doživljali momjanski fevdi na območju Sečovelj. Tako je Vosalk (imenovan tudi Odalskalk in Panspetal) leta 1247, ko je bil podestat v Piranu subinfediral vas Sečovelje z njenim ozemljem in pritliklinami Markvardu Apolloniju in Henriku Gojni iz Pirana. Vosalk je obljubil, da bo omenjeno infedracijo garantiral proti vsakomur, zato sta mu pa Gojna in Apollonio prisegla zvestobo kot dobra podložnika zakonitemu gospodu.⁴⁰ Leta 1257 sta Vosalkova

sinova Konon in Biakvin dala Adalperu Elie, ki je to prevzel zase in za svoje brate, v fevd polovico dohodkov Čedelj, Parecaga in vasi Sečovelje ter pol desetine Vicinata in sv. Petra na Krasu z vsemi možnimi garancijami. Kakor v prejšnjem primeru je sledila prisega dobrega vazalstva.⁴¹ To investituro je obnovil Ulrik, Biakvinov sin, leta 1277.⁴² Leta 1279 izvemo, da je neki fevd Momjanskih, morda v zgornji dolini Dragonje v bližini koprške meje, imel od Momjanskih neki Albericus iz Pirana. Grof Ulrik je namreč v tistem letu fevd obnovil Alberikovemu sinu Engelfredu.⁴³ Vsi ti fevdi so bili večkrat obnovljeni in v vsakem primeru na prošnjo vazalov. Tako je leta 1290 Ulrik obnovil fevd družine Gojna, za kar sta prosila Janez in Garofulus, Valterjeva sinova.⁴⁴ Na enak način so bili obnovljeni fevdi družine Elie leta 1294 in 1296.⁴⁵ Vse kaže, da so si Momjanski hoteli ustvariti v Piranu zvesto klientelo prav s podelitvijo fevdov. Tako so sicer od štiridesetih do sedemdesetih let 13. stoletja pridobili v mestu velik vpliv, kar dokazuje trikratna volitev podestata v letih 1247 (Vosalk), 1259 in 1272 (Konon) ter poskus četrte volitve leta 1274, ki jo je pa energično preprečil dož Lovrenc Tiepolo.⁴⁶ Toda čeprav naj bi mali mestni vazali pripomogli k veljavi Momjanskih v mestu, ne smemo pozabiti, da so bile subinfedrirane družine med ustvarjalci mestne zakonodaje, torej tudi mestne teritorialne politike. S stalnimi obnovitvami fevdalnih investitur, ki se vlečejo še v 14. stoletje, so si le prizadevali izriniti Momjanske iz ozemlja, ki so ga imeli za teritorij občine.

Samostan sv. Basa v Strunjanu si je brez velikih uspehov prizadeval širiti poleg fevda, ki je pripadal cerkvi sv. Jurija, tudi svojo alodialno posest. To je dosegel v glavnem z volili in zamenjavami. Osamljeni primeri volil, kakor so npr. volilo Henrika, imenovane Gosmarus iz Izole, ki je samostanom izročil svoje posestvo pod pogojem, da bo na njem delal do smrti in stanoval v samostanu,⁴⁷ volilo sestre Wecele, ki je prepustila samostanu vinograd v Kampolinu,⁴⁸ in volilo Albina de La Sera, ki je samostanu prepustil vinograd v kraju Wargata,⁴⁹ samostanske alodialne posesti niso bistveno povečali. Prav tako niso pripomogle k povečanju alodialne posesti zamenjave, ki so bile verjetno silno redke.

Poleg de Castrov, ki so dobili Kaštinjol, poznamo še fevd družine Almerigotti iz Kopra. Ta je imela fevd v Kalčinaru. Leta 1255 je Wercius Almerigotti subinfediral polovico vseh dohodkov tamkajšnjega posestva

Paponu sinu Dominika Fonde iz Pirana, ki je Werciju prisegel vazalsko zvestobo.⁵⁰ Posamezne posesti je imela na Piranskem še vedno tudi koprška škofija. Leta 1294 so namreč podestat Marin Zorzi in sodniki Nikolaj Ruffo, Engaldeus pok. Papolina, Markvard Picha in Bonifacij Apollonio v velikem svetu predlagali župana pok. Janeza Stakina iz Pirana za poslanca in prokuratorja občine pri koprski škofiji. Njegova naloga je bila doseči, da bi škof obnovil investiture posameznih fevdov, ki so jih imeli v preteklem času posamezni Pirančani znotraj in zunaj piranskega ozemlja.⁵¹ Kje so bili ti fevdi in kaj je Stakina dosegel, viri ne povedo. Alodij notarja Dominika v kraju Pesente je s časom postal alodij cerkve sv. Jurija. Notar Dominik je ohranil le deleže od pridelka kostanjev. Tem deležem se je odpovedala leta 1258 tako notarjeva vdova Marija,⁵² kakor Henrik Petidona za ženo Noro in Janez Čarči za ženo Aldigardo, ki sta bili notarjevi hčeri.⁵³

Omeniti je še treba fevd tržaške škofije v Siparju. Nedvomno zato, ker so Sipar Pirančani zahtevali zase, ga je cesar Friderik II. leta 1230 potrdil z Umagom vred škofu Konradu.⁵⁴ Občina Piran z rešitvijo ni bila zadovoljna in si je še vedno prizadevala inkorporirati Sipar v svoje meje. Ker so tržaški škofje siparski fevd razdelili na majhne in večje kmetije, so si Pirančani nedvomno skušali prilastiti to ozemlje po kosih. Tak primer imamo v letu 1294. Tedaj se je Guilielmus de Marco iz Kopra pritožil beneškemu dožu Petru Gradonicu, da mu je piranski podestat Marko Michaeli zaplenil neko zemljišče v distriktu Sipar, ki ga je mirno imel v posesti že sedemdeset let in da mu ga ne dovoli več imeti. Ni dvoma, da je podestat zaplenil posestvo za občino Piran, kajti omenjeni Guilielmus je v svoji pritožbi navedel, da sta bila med njim in občino Piran podpisana dva dokumenta. On je svojega izgubil, ve pa, da obstaja enak dokument v Piranu. Dož naroča podestatu, naj Guilielma ne vznemirja v njegovi posesti. Če pa sodi, da spada zemljišče pod občino Piran, naj se o tem dogovori s podestatom Kopra. Kolikor pa do rešitve ne bi moglo priti, naj pošlje zadevo v Benetke skupaj s prepisom dokumenta, ki je v Piranu ohranjen.⁵⁵ Kako so zadevo reševali, obstoječi viri ne povedo. Dejstvo pa je, da je Sipar kot celota ostal še vedno fevd tržaške škofije.

Vsekakor je bilo ozemlje občine še vedno fevdalno razdeljeno. Posebno boleč je bil za občinsko teritorialno politiko patriarhov alodij v Kaštelu, ki je obsegal tudi ozemlje

Sv. Petra na Krasu. Boleč je postajal tudi fevd družine de Castro iz Kopra v Kaštinjolu. Vendar je občina le uspela nekoliko bolj zaokrožiti svoje ozemlje s tem, da so največje fevde dobili njeni ljudje, tj. tisti, ki so ustvarjali njeno teritorialno politiko.

Kakšne so bile obveznosti vazalov do fevdalnih gospodov, viri tega časa ne povedo. Dokumenti o umestitvah vazalov govore na splošno o »pravičnem in zakonitem fevdu, kakor zahteva pravni red ali »pravičnem in zakonitem fevdu z vsemi garancijami, ki jih zahtevajo fevdi«,⁵⁶ ali celo samo o »fevdu po pravičnem pravu«. ⁵⁷ To, kar se tiče fevdalnega gospoda. Od vazala pa se je zahtevala »osebna prisega zvestobe gospodu, kakor zahteva zakon«, ⁵⁸ ali »prisega zvestobe kot dober vazal svojemu gospodu ali gospodom, kakor je to običajno napraviti in priseči«, ⁵⁹ ali samo »jamčiti, kakor se spodobi vazalu«. ⁶⁰ Le v umestitveni listini iz leta 1296 je govor o vazalski prisegi »po izkušnjah in običajih domovine Istre«. ⁶¹ O obveznostih ni nikjer besede. Običaji pa so gotovo zahtevali določene dajatve in služnosti, ki jih je vazal moral izpolnjevati. To pa je bilo takrat tako jasno, da fevdalni gospod ni imel za potrebno vse podrobno naštevati.

OPOMBE

1. Tutto: Feudi e feudatari nell' Istria veneta. AeM LVI—LVII, str. 58 in 99. — 2. Kandler: L'Istria V. str. 151. — 3. Kos, Gradivo II, str. 291, in CDI pod letom 992. Prim. tudi Kandler: L'Istria II in Morteani o. c., str. 8. — 4. Kandler, CDI pod letom 974 in L'Istria VII, str. 188. — 5. Kandler, L'Istria II, str. 89. Kandler trdi, da je bilo ribištvo gotovo regalija od rižanskega zbora dalje. Daje pa razumeti, da spadajo med regalije tudi druge dajatve. — 6. Kandler, L'Istria V. Prim. tudi CDI pod letom 992. — 7. Kos, Gradivo III, str. 42. Prim. tudi CDI pod letom 1024. — 8. CDI pod letom 1041 in Kandler, L'Istria V, str. 12. — 9. Benussi, Nel medio evo. AeM XIV, str. 63. — 10. Prav tam. — 11. Kos, Gradivo III, str. 132. Kandler, L'Istria V, str. 13 in Benussi, o. c. AeM XII, str. 123, napačno pod letom 1064. — 12. Kos, Gradivo III, str. 136—137. Prim. tudi C. De Franceschi, Chartularium Piranense, Poreč 1924, str. 1—2. Dalje Benussi, o. c. AeM XII, str. 122. — 13. Kandler, L'Istria V, str. 13. — 14. Benussi, o. c. AeM, str. 459. Prim. CDI pod letom 1102 in L'Istria III pod l. 1100, str. 14. — 15. Prim. C. De Franceschi, Chartularium... str. XVIII. — 15a. P. A., Listina 6. avg. 1205. Prim. tudi Chartularium... str. 81. — 16. C. De Franceschi v nasprotju s Kosom in Kandlerjem bere Noppo. — 17. Prim. CDI 7. febr. 1173 — Kos, Gradivo IV, str. 268, De Franceschi, Chartularium, str. 3—4 in Kand-

ler, L'Istria VII, str. 144. — 18. CDI pod l. 1173 — Kos, Gradivo IV, str. 268 in Chartularium... str. 83. — 19. Kos, Gradivo IV, str. 272 — CDI pod letom 1173. C. De Franceschi, Il ramo dei Duinati di Momjano. AeLM LV, 1938, str. 83. — 20. Kos, Gradivo VI, str. 306 — CDI pod letom 1177, Kandler, L'Istria V, str. 14. Prim. tudi: Effemeridi della città di Trieste. La Provincia XII/17/129. — 21. Kos, Gradivo IV, str. 316. — PA Listine 1179. — Prim. tudi De Franceschi, Chartularium... str. 5. Kandler: CDI pripisuje listino papežu Aleksandru IV. in jo datira v leto 1225. — 22. Minotto, Documenta... AeM IV. — 23. Kos, Gradivo IV, str. 317. — 24. PA, Listina 31. jan. 1187. Prim. C. de Franceschi, Chartularium, str. 6. Dalje Kos, Gradivo IV, str. 364 in CDI pod l. 1187. — 25. CDI pod l. 1192. — 26. Kos, Gradivo IV, str. 405, 11. dec. 1192 v Lateranu in CDI pod letom 1192. — 27. PA Listine 1293. Prim. tudi Chart., str. 7. — 28. PA, Listine 4. oktobra 1194. — 29. Kandler, L'Istria V, str. 14. — 30. CDI pod l. 1202, 16. november;... »Castrum Veneris et Villam Mililiani. — 31. Fontes rerum austriacarum, AeM XIII, str. 204 — CDI pod letom 1208. — 32. Kos, Gradivo V, str. 88. — 33. C. De Franceschi, Il ramo dei Duinati di Momiano. AeM LV, 1938, str. 84. — Tutto, Fevdi e feudatari... AeM LVI—LVII, str. 86. — 34. Tutto, o. c., str. 68. — 35. Tutto, o. c., str. 83. — 36. Prav tam. — 37. Ca-

tasticum Histrie, AeM, str. 335. — 38. PA Listine, 20. april 1211. Prim. tudi CDI pod l. 1211 in Kos, Gradivo V, str. 98. — La Provincia XV/5/34. — 39. Minotto, Documenti... AeM IX, str. 42. Dokument je napisan v Rialtu 21. apr. 1235. — 40. Tutto, Feudi e feudatari... AeM LVI—LVII, str. 90, PA, Listine, 8. marca 1247. — 41. PA, Listine, 5. maja 1257 v Sečovljah. — 42. PA, Listine, 6. julija 1277 v Momjanu. — 43. PA, Listine, 30. januarja 1279 v Kopru. — 44. PA, Listine, 22. oktobra 1290 v Trevisu. — 45. PA, Listine, 14. januarja 1294 v Trevisu. Investituro je obnovil grof Ulrik Almeriku, sinu Detemarija Elie. PA, Listine, 3. januarja 1296 v Piranu. Investituro je obnovil »Dominus Johannes de Mimigliano« gospodu Adalperu Elie, ki je fevd prevzel tudi v imenu nečaka Almerika. — 46. C. De Franceschi, Il ramo del Duinati... AeM LV, 1938, str. 82. — 47. PA, Listine, 5. julija 1271 v Izoli. 48. PA, Listine, 15. marca 1276 v Piranu. — 49. PA, Listine, 28. januarja 1287 v Kopru. — 50. PA, Listine, 29. maja 1255 v Kopru. — 51. PA, Listine, 6. februarja 1294. Sklep velikega sveta v Piranu pod občinsko ložo. — 52. PA, Listine, 9. februarja 1258. — 53. PA, Listine, 10. februarja 1258. — 54. PA, Dukali, 21. avgusta 1294. — 55. Kakor v op. 21. — 56. Kakor v op. 11. — 57. Kakor v op. 13. 58. Kakor v op. 11. — 59. Kakor v op. 12. — 60. Kakor v op. 13. — 61. Kakor v op. 16.

PRISPEVEK K POZNAVANJU TRGOVSKEGA POSLOVANJA NA REKI V 15. STOLETJU

FERDO GESTRIN

Reka je v 15. stoletju — vsekakor ne samo zavoljo geografsko prometne lege, marveč tudi zaradi gospodarske politike njenih mestnih gospodov Walseejcev — postajala vse pomembnejše središče tudi za trgovino iz slovenskih dežel proti morju in prek njega v Italijo.¹ Živahne zveze trgovcev iz slovenskih mest v zaledju z Reko, so v to kvarnersko pristanišče privabljal tudi številne trgovce iz italijanskih dežel, zlasti iz Mark. Tako je v obe smeri začel teči v tem stoletju zelo živahen trgovski promet.² Povsem razumljivo, da so se v trgovskem poslovanju uveljavile in uporabljale že zelo raznovrstne oblike v tehniki trgovine.

Precejšen del trgovskih poslov je verjetno še vedno odpadel na neposredno menjavo oziroma na nakup in prodajo blaga med dveh partnerjema. O tem seveda nimamo po-

datkov. Vendar vse bolj številni dokumenti kažejo, da so trgovci vedno več trgovskih poslov opravili tudi na Reki v obliki kreditne trgovine, dalje v obliki vnaprej sklenjenih trgovskih dogovorov in pogodb, ki so jih sklepali trgovci neposredno sami ali pa so to opravili zanje njihovi faktorji in prokuratorji, a tudi poslovni partnerji in družabniki na Reki, če je šlo za posel med trgovcem iz zaledja in trgovcem iz Italije. Prav tako so za trgovske posle različni trgovci sklepali trgovske družbe tako za trgovino po morju kakor tudi za trgovino po kopnem. Trgovina je dosegla torej že tako razvojno stopnjo, da so trgovci začeli premagovati »špekulativnost« in tveganost trgovine potujočega trgovca, tako značilni za srednji vek, in prehajati na oblike tehnike trgovskega poslovanja, ki se gibljejo v smeri vnaprej dogo-

vorjenega poslovanja in prometa (torej v smeri trgovine, vodene iz »pisarne« in vnaprej sklenjenih poslov).

Na podlagi virov moremo trditi, da je največji del trgovine na velike razdalje na Reki potekal tako, da so trgovci iz zaledja, med njimi predvsem trgovci iz mest in krajev slovenskih dežel (Ljubljane, Škofje Loke, Kamnika, Kranja, Radgone, Ptuja, Celja, Beljaka pa Železnikov oziroma Selške doline in druge), posredovali blago iz notranjosti predvsem le do Reke, čeprav so posegali tudi neposredno prek morja v Italijo, zlasti v Benetke in v mesta v Markah. Na Reki so to blago kupovali trgovci iz italijanskih dežel oziroma mest (Benetke, Rimini, Pesaro, Fano, Fossombrone, Ancona, Recanati, Fermo, Ortona, Brindisi in druga), ki so na Reko posredovali svoje blago. Predmeti te trgovine so bili zlasti železo in železni izdelki, kože, les in lesena roba iz zaledja ter olje, južno sadje, sukno in začimbe iz italijanskih dežel. Domači, reški trgovci, med njimi tudi doseljenci iz zgoraj omenjenih italijanskih mest, so bili v tej trgovini deloma posredniki med trgovci iz zaledja in italijanskimi trgovci, deloma pa so neposredno sami trgovali v obe smeri prometa ali blago na Reki vsaj preprodajali.³

Znotraj tega trgovskega prometa se je na Reki v tem času v največji meri uveljavljala kreditna trgovina. Trgovci iz zaledja so na Reki na kredit prodajali določene vrste blaga, npr. železo in železne izdelke, bodisi neposredno trgovcem iz italijanskih mest bodisi reškim trgovcem, ki pa so pogosto bili v odnosu do trgovcev z obeh področij le posredniki ali pa faktorji, poslovni partnerji in celo družabniki. Isto je veljalo tudi za njihove nakupe italijanskega blaga, še posebej olja in žafrana. Dolg iz kreditne trgovine so eni kot drugi le redkokdaj poravnali v denarju. V zadolžnicah iz kreditne trgovine je prevladovala oblika plačila z drugim blagom, prvenstveno z oljem v eni oziroma z železom in železnimi izdelki v drugi smeri. Le redko so plačevali z gotovino in blagom hkrati.⁴ Tovrstne zadolžnice so določale količino blaga, v katerem naj se izplačilo opravi, dalje kvaliteta blaga, njegovo ceno in rok plačila. Poleg tega so precej pogosto zahtevali penale za zamudo roka plačila, dalje povračilo škode in stroškov za tožbe, včasih osebni in stvarni arestni postopek celo izven Reke v slovenskem zaledju oziroma v italijanskih mestih. Le redko pa so v te kreditne trgovske posle vnašali jamstvo posameznih oseb (fideiussor) v korist upnika, čeprav je bilo jamstvo dolžnika z

vsem premoženjem precej pogosto.⁵ To si moremo razložiti le tako, da so se — in resnično so se — trgovski kreditni posli uveljavljali predvsem med poslovnimi partnerji, ki so drug pri drugem uživali kreditno zaupanje. To pa je nedvomno zraslo iz že daljšo dobo trajajočih stalnih poslovnih zvez, iz poznavanja partnerja in njegovih kreditnih sposobnosti in poslovne morale. Ob tej obliki trgovine je zato na Reki le redkokdaj prihajalo do sporov in tožb zavoljo nepravilnih obveznosti.⁶

V vsakdanji praksi tega časa pa je bilo na Reki tudi že precej pogosto poslovanje s trgovskimi vnaprej sklenjenimi dogovori oziroma pogodbami. Vanje so se vključevali največji oziroma najpomembnejši trgovci iz zaledja, domači (in doseljeni) reški meščani ter italijanski in drugi trgovci. S trgovskimi pogodbami (pactum, conventio), sklenjenimi s trgovci iz zaledja oziroma njihovimi faktorji, so se reški trgovci, a tudi italijanski in drugi trgovci — le-ti tudi s posredovanjem reških trgovcev, ki so bili poslovni partnerji ali družabniki trgovcev iz zaledja — zagotavljali do določenih rokov količine blaga, ki so ga želeli kupiti. Zanj pa so se pogodbeno zavezali dostaviti na Reko za enako (ali tudi višjo) vrednost tisto blago, ki ga je želel imeti prvi pogodbenik. Seveda so sklepali trgovske pogodbe tudi v obratni smeri, kakor smo jo zgoraj opisali. Dogovarjali so se praviloma za najvažnejše vrste blaga v tej trgovini: za železo in železne izdelke ter kože iz zaledja in predvsem za olje v zaledje. Količine blaga, ki je bilo po pogodbi predmet menjave med obema partnerjema, in cene temu blagu so v pogodbi točno navedli, čeprav so cene včasih tudi zgolj opisali z oznako, da bodo veljale cene v času, ko bo trgovski posel iz pogodbe opravljen. V pogodbah, ki so jih namesto enega partnerja sklepali tudi uslužbenci (factor, rerum gestor, procurator), sta se stranki zavarovali tudi za kršitev oziroma prekoračitev roka, kakor ga je določala pogodba za dobavo blaga. Kršitelj pogodbe iz tega naslova je bil dolžan pogodbeni stranki povrniti vso škodo, ki jo je s tem povzročil. Ker so si trgovci s takimi pogodbami vnaprej zagotavljali trgovsko poslovanje, moremo trditi, da je to že prehajanje na trgovino, ki posluje po naročilu ob poznavanju svojega tržišča in ki ni več toliko podvržena nevarnosti špekulacije ali tveganja.⁷

Prav tako se je v reški trgovini uveljavljalo trgovanje posameznih partnerjev (bodisi trgovca iz zaledja z reškimi ali s trgovcem iz Italije oziroma iz Dalmacije, bodisi

reškega trgovca z italijanskim in drugim trgovcem) na daljši čas. Iz virov žal ne moremo razbrati, ali je to ostajalo v mejah kreditne trgovine ali je to posledica sklenjene pogodbe zgoraj navedene vrste, ali pa je morda vezano na sklenitev trgovske družbe. Viri namreč govore le o zaključnih računih vseh trgovskih poslov med partnerjema po dalj časa trajajočem trgovskem poslovanju. Kolikor je pri tem obračunu en partner ostal dolžnik drugemu, je to potrdil z zadolžnico, datirano s kritičnim dnem, in se običajno zavezal, da bo plačal dolžno vsoto ob roku z blagom, ki ga je zahtevala nasprotna stran-ka, torej upnik.⁸

Dejstvo pa je tudi, da so v trgovskem poslovanju na Reki poznali tudi obliko srednjeveških trgovskih družb. Toda poleg podatkov, ki smo jih zgoraj omenili, imamo o njih le sorazmerno malo vesti v dosedaj znanih virih. To nas v primerjavi npr. s Piranom, kjer to obliko trgovskega poslovanja bolje poznamo, vsekakor preseneča.⁹ V odgovor na vprašanje, zakaj tako stanje, bi mogli med drugim navesti predvsem dvoje. Morda je na tako stanje vplivalo to, da so zavoljo večje trgovske moči sklepali na Reki trgovske družbe za trgovino prek morja oziroma po morju predvsem le reški in italijanski trgovci. S temi družbami pa so trgovci iz zaledja, ki so le bolj poredko (z Reke) prehajali v neposredno pomorsko trgovino,¹⁰ bili povezani zlasti kot prodajalci blaga iz slovenskih dežel. Potemtakem bi se mogle trgovske družbe, v katerih bi neposredno trgovali tudi trgovci iz zaledja, razviti samo za trgovino z zaledjem. Tu pa sta bili kreditna trgovina in zlasti trgovina z vnaprej dogovorjenimi trgovskimi pogodbami po obsegu tolikšni, da ni bilo potrebno ustvarjati trgovskih družb, s katerimi bi še povečevali tržišče in trgovski promet z najvažnejšimi vrstami blaga v obe smeri. Zavoljo tega torej trgovskih družb ne bi bilo in je torej dosedanje stanje virov, ki omenjajo le redke družbe, povsem realno. Po drugi plati pa je verjetno seveda tudi to, da se nam tako stanje kaže zgolj zavoljo tega, ker ne poznamo vsega gradiva iz naših in italijanskih arhivov.

Čprav razpolagamo z malo gradiva, moremo vendar trditi, da so na Reki v tem stoletju poznali vse tri oblike srednjeveških trgovskih družb: komendo, koleganco in kompanijo. Za vse tri viri uporabljajo isti splošni termin — *societas*. Kdaj so se začele te oblike tehnike srednjeveške trgovine na Reki uporabljati, je za sedaj še težko reči. Glede na razvitost teh trgovskih družb

bi mogli trditi, da so bile uveljavljene vsaj že v vsem 14. stoletju.

Ne glede na to, da so uporabljali še vedno njeno blagovno in denarno in celo tudi čisto blagovno obliko, je bila komenda na Reki zlasti glede poslovanja traktatorja že zelo razvita.¹² Stans je namreč že povsem prepuščal trgovsko poslovanje (tako glede kraja kot blaga) traktatorjevi volji in sposobnosti (*«...quod dictus [tj. traktator] debeat mercari et traficari cum supradicta pecunie quantitate prout melius sciverit...»*). Roki trajanja družb so morali biti že sorazmerno dolgi, vsekakor komenda v tem stoletju ni več nastajala zgolj za en sam trgovski posel (*«...quousque suprascripta societas durabit et erit inter eos...»*). Dobiček in izguba sta se — vsekakor po izplačilu vloženih sredstev — med družabnikoma delila na polovico (*«...et quidquid lucri sequetur sive damni, quod absit, dividi debeat inter eos equaliter...»*). Vendar pa je v posameznih primerih *socius stans* priznaval traktatorju tudi polovico posameznih stroškov (*«...addito hoc quod prefatus [tj. stans] ...solvere debeat medietatem expensarum oris solum quas faciet dictus [tj. traktator]... prout iustum fuerit...»*; *«...et similiter expense debeat inter ipsos dividi equaliter...»*).¹³ Kljub tej razvitosti komende pa na Reki — seveda po sedaj znanem gradivu — v besedilu sklenitve trgovske družbe ni prišlo do izraza zavestno hotenje po investiciji vloženih sredstev, kar se kaže drugje, npr. tudi v Piranu,¹⁴ v uporabi glagola »investire« in s terminom »*rectum capital*« za vložena sredstva. So pa prisotne jamstvene formule, zlasti se javlja jamstvo obeh družabnikov z vsem premoženjem (*«...Pro quibus omnibus et singulis suprascriptis sic firmiter observandis, attendendis et adimplendis una pars alteri ad invicem obligavit omnia sua bona mobilia et immobilia, presentia et futura...»*).¹⁵

Tudi koleganca na Reki ni bila neznan. Vendar je — tako se zdi po edinem dokumentu, ki ga poznamo — dobivala že nekatere značilnosti kompanije, oziroma je postajala nekaka zmes ene in druge oblike. Zlatarski mojster Martin, sin Dominika iz Senja,¹⁶ ki je bil tedaj meščan na Reki in ki se je spuščal tudi v trgovske posle, je dal Fortesu, sinu Antonija iz Korčule in Ivanu Babiću iz Grobnika 23 miliarijev in en cent železa v skupni vrednosti nad 300 dukatov pod naslednjimi pogoji v družbo: Vsak izmed družabnikov je odgovarjal za tretji del vrednosti v družbo vložena železa (*«...quolibet ipsorum trium teneatur respondere pro te-*

rcia parte valoris dicte quantitatis ferri ad bonam societatem...»). Železo so natovorili na karako ladjarja Paridisa iz Korčule, ki je prevoz blaga opravil na riziko vseh treh družabnikov (»...debet dictum ferrum portari, stare et traficare risico et periculo dictorum trium pariter et eque...«). Kar bo posel po vrnitvi vložene vrednosti železa prinesel dobička ali izgube, se ta deli na tri enake dele (»...et quidquid lucri sive utilitatis sequetur et dicta ferri quatitate, et investitura retractus dicti ferri debeat dividi inter ipsos tres equali portione, similiter et damnus quod absit...«). Ker pa sta bila Fortes in Ivan v času poslovanja dolžna Martinu plačati vsak po tretjino vrednosti železa (rok je bil določen, za prekoračitev roka je bila določena penalna kazen v višini četrtrine vrednosti, hkrati pa sta morala jamčiti z vsem svojim premoženjem), dobila vsak tudi po tretjino vložene vrednosti železa (»...hoc est vterque ipsorum terciam partem de retractu investiture dicte quantitatis ferri...«). Poleg tega pa sta Martin in Ivan vložila v družbo še 400, to je vsak po 200 žaganih desk v skupni vrednosti 16 dukatov pod enakimi pogoji v odnosu do Fortesa. Iz vsebine se jasno vidi, da je imela družba v nekih fazah značaj kolegance in sta Fortes in Ivan nastopala kot traktatorja in sta z blagom tudi trgovala, čeprav vir o tem izrecno ne govori. V drugih fazah, zlasti še v kombinaciji v družbo vloženega lesa, pa vsebina mnogo bolj spominja na kompanijo z enakimi vloženimi deleži in z jamstvom premoženja vseh družabnikov (»... Pro quibus omnibus et singulis suprascriptis sic firmiter observandis, attendendis et adimplendis quilibet ipsorum trium vicissim unus alteri obligavit omnia sua bona...«), kjer se tudi dobiček in izguba po izplačilu vloženih deležev delita na enake dele.¹⁷ Toda kakšna je bila vsebina prave kompanije na Reki v tem času, bi iz dosedaj znanega gradiva težko izluščili. Vsekakor je obstajala. Med drugimi se je skrivala vsaj deloma za bolj pogostimi primeri obračunov družabnikov ob zaključku družbe, kjer je eden izmed njih ostal dolžan drugi stranki. Ob taki priložnosti je družabnik, ki je bil dolžan, izdal drugemu zadolžnico, v kateri so poudarili izvor dolga, njegovo višino in rok ter obliko plačila. Formula je bila precej splošna in se je glasila: »... et hoc pro saldo et calcullo omnium et singularum rationum, quas dictus (XY)... habuisset cum prefatis creditoribus usque ad presentem diem pro societate...«. Kompaniji je mogoče prištevati obračun ob koncu družbe, ki so jo sklenili Jakob Kuhar iz

Ljubljane in reška meščana sodnik Jakob Mikulić in Frančišek, sin Petra iz Fana. Kuhar, ki je po obračunu ostal dolžnik reškima trgovcema, je izdal zadolžnico za vsoto 109 dukatov in 75 solidov (»... pro saldo et calcullo omnium et singularum rationum... usque ad presentem diem pro societate quam prelibati creditores simul habent...«) in obljubil dolg plačati z železom iz turjaških fužin (ferrum bonum de Ospergo) po ceni 13 dukatov za miliarij.¹⁸ Morda je kompaniji pripadal tudi obračun med Pavlom Lustalermom (Dolničarjem) iz Ljubljane in reškim trgovcem Rafaelom iz Fossombrona.¹⁹ Vendar vseh znanih obračunov ne smemo prištevati kompanijam, ker so mogli taki obračuni nastajati tudi pri komendah in kolegancah, pri katerih je poslovanje trajalo daljšo dobo in je traktor ostal dolžan stansu večjo ali manjšo vsoto denarja, za katero je napisal zadolžnice.

V vrst kompanij bi morda mogli šteti tudi družbo, ki sta jo sklenila za 10 miliarijev lokov (arcuum preparandorum) Rado, sin Marina iz Trogira, ki je prebival na Reki, in pa Matej, sin Petra iz Splita, ki je bil prebivalec v Benetkah. Prvi se je zavezal, da bo kupil loke po čim nižji mogoči ceni (»... arcus bonos et sufficientes pro precio minori quo poterit...«), a drugi, da jih bo prodal za čim višjo (»... teneatur ipsos vendere pro maiori precio quo poterit...«). Do biček in izgubo sta si po pogodbi razdelila na polovico, prav tako pa tudi stroške poslovanja. Iz tega bi sledilo, da je šlo v družbi prvenstveno za delitev dela in sta oba partnerja v trgovskem poslu sodelovala. Rado je opravil, vsekakor z denarjem obeh družabnikov, prvi del posla, to je nakup blaga, a Matej drugo polovico, to je prodajo blaga.²⁰

Družbe so sklepali različni partnerji iz zaledja in dalmatinskih ter italijanskih mest z reškimi meščani oziroma prebivalci in seveda tudi obratno. Tako je bil npr. trgovec iz Ljubljane socius stans, a drugi zopet traktor reškemu trgovcu. Vsekakor so družbe služile reškemu trgovskemu prometu v zaledje in v obmorske jadranske kraje in v obratni smeri. Z njimi se je v vsakem primeru razširjalo tržišče tega kvarnerskega pristanišča. Družabniki, stansi in traktatorji v teh družbah so bili praviloma poklicni trgovci ali obrtniki, ki so se na veliko ukvarjali tudi s trgovino. V posameznih primerih nastopa isti trgovec enkrat kot stans, a drugič kot traktor, torej kakor mu trenutno pač ustreza.

Opisane oblike tehnike trgovskega poslovanja na Reki torej ne zaostajajo za drugimi

bližnjimi mesti in hkrati s konkretnimi podatki dokazujejo, da je mesto imelo v obravnavanem času pomembno vlogo v posredovanju blaga iz svojega slovenskega in hrvaškega zaledja v jadranski prostor in prav tako tudi v obratni smeri.

OPOMBE

1. Prim. A. Fest, *Il commercio di Fiume nel medio evo. Fiume 1900. S. Gigante, Fiume nel Quattrocento, Fiume 1913; isti, Fiume nel secolo XV, Bullettino 3 (1913) je prevod razprave A. Festa v reviji Századok iz leta 1912; F. Hauptmann, Rijeka. Od rimske Tarsatike do hrvaško ugarske nagodbe, Zagreb 1951, str. 35 sl. Rijeka, zbornik Matice Hrvatske, Zagreb 1953; F. Gestrin, *Mitninske knjige 16. in 17. stoletja na Slovenskem (Libri daziari del Cinquecento e Seicento in Slovenia)*, Ljubljana 1972, str. 25 sl. — 2. F. Gestrin, *Trgovina slovenskega zaledja s primorskimi mesti od 13. do konca 16. stoletja*, Ljubljana 1965, str. 82 sl. in 112 sl.; P. Blaznik, *Trgovske zveze Škofje Loke z Reko v luči notarske knjige Antona de Renno de Mutina (1436 do 1461)*, LR 8 (1961), str. 75 sl. — 3. Prim. F. Gestrin, *Trgovina slovenskega zaledja, o. c.*, str. 122 sl.; isti, *Trgovina slovenskih dežel z italijanskimi ob koncu srednjega veka in v XVI. stoletju*, ZČ 29 (1975, str. 91 sl. — 4. M. Zjačić, *Knjiga riječkog kancelara i notara Antuna de Reno de Mutina (1436—1461)*, *Vjesnik državnog arihva u Rijeci IV (1957)*, str. 221, 1454 jul. 4 /poslej Zjačić IV oziroma III in V/. — 5. Npr. Zjačić V, str. 301, 1456 jan. 28. — 6. Npr. Zjačić IV, str. 184, 1453 sept. 11. Nekoliko pogosteje se javljajo primeri, ko posamezni partnerji ime-*

nujejo za izterjevanje in druge posle svoje prokuratorje in jim dajejo polnomočja za nastop proti svojim (prejšnjim?) partnerjem. — 7. V tej smeri je tehnika trgovine najdalj prišla v Italiji že stoletje prej; prim. za sliko tehnike trgovine in italijanskega trgovca *The Cambridge Economic History of Europe III*, Cambridge 1963 in tam navedeno literaturo, zlasti dela avtorjev A. Saporì Y. Renouard, J. Le Geff. — 8. Prim. Zjačić IV, str. 194, 1454 jan. 3; Zjačić V, str. 264, 1455 febr. 10, str. 266, 1455 febr. 24, str. 365, 1458 jul. 21. — 9. F. Gestrin, *Piranska komenda v 14. stoletju. Prispevek k problemu tehnike trgovine v srednjem veku. Razprave I. razreda SAZU V, 1966; isti, Pomorstvo srednjeveškega Pirana (La marineria di Pirano nel Medio evo)*, Ljubljana 1978, str. 60 sl. — 10. Tako je kamniški meščan Jurlin Seidel leta 1456 z Reke v Benetke prepeljal svoje blago: 590 govejih in konjskih kož ter 140 povezov železa; glej Zjačić V, str. 301 sl., 1456 jan. 28: »... quod dictus Jurlinus Seidel de Stayn conducet a predicta Terra Fluminis Venecias pelles bovinas et equinas 590 et fassios 140 ferri...« — 11. Primerjava z razvojem družb v Piranu, glej op. 9. — 12. Zjačić III, str. 164, 1447 jul. 19: »... ducatos ducentos auri in prompta pecunia et rebus de comuni concordio amborum extimatis...«; Zjačić V, str. 319, 1456 avg. 17: »... fecerunt simul societatem pro decem milliaribus arcuum...« — 13. Zjačić III, str. 164, 1447 jul. 19, prim. še str. 316, 1450 jul. 3. — 14. Prim. op. 9. — 15. Zjačić III, str. 316 sl., 1450 jul. 3. — 16. Zjačić IV, str. 95, 1451 april 25. — 17. Zjačić III, str. 255, 1449 maj 15. — 18. Zjačić IV, str. 199, 1454 jan. 19. — 19. S. Gigante, *Libri del cancelliere I. Cancelliere Antonio di Francesco de Reno, Monumenti di storia fiumana II, Reka 1912*, str. 123. — 20. Zjačić V, str. 319, 1456 avg. 17.

TRGOVINA Z ŽELEZOM, ŽELEZNIMI IZDELKI IN DRUGIMI KOVINAMI NA REKI V LETIH 1527—1631

METKA NUSSDORFER

Splošen gospodarski razcvet, ki ga doživljajo slovenske dežele od začetka 16. stoletja dalje, se kaže v večanju proizvodnje in tudi v sorazmernem tehničnem vzponu rudarstva in železarstva na naših tleh. S tem v zvezi so prvi pojavi zgodnjega kapitalizma prav v teh dveh panogah.¹

Fužinarstvo se je razvilo v 15. in 16. stoletju zlasti močno na Kranjskem. Na Slovenskem Koroškem, južnem Štajerskem in v Slovenskem primorju je bilo le nekaj manj-

ših podjetij. Kranjske fužine so predelale letno okrog 2000 ton domačega kovnega ter litega železa in jekla. Poleg tega so fužine predelale še približno enako količino surovega železa, uvoženega s Koroškega.² Manjši pomen sta imela pridobivanje in predelava svinca in bakra.

Povečan gospodarski razmah (in s tem proizvodnja) je nujno vplival tudi na povečanje trgovine s kovinami in kovinskimi izdelki, tako lokalne kakor tudi trgovine na večje

razdalje. Tu nas zanima predvsem poklicna meščanska trgovina iz slovenskih dežel na Reko.

Reka je imela v tej trgovini predvsem posredniško vlogo, čeprav je določen del blaga konsumirala tudi sama. V večji meri pa je blago, ki je prihajalo iz slovenskega in hrvaškega zaledja (pa tudi iz ogrskih in turških dežel — vendar v manjši meri), odšlo preko Jadranskega morja v italijanska mesta in pokrajine na zahodni obali od severne Italije preko Mark vse do Apulije in celo na Sicilijo. Del blaga pa so z Reke vozili ob vzhodni obali Jadranskega morja prek Šibenika in Splita do Kotora.

Reka je bila v tem obdobju povezana z zaledjem s tovornimi potmi. Osrednja pot je vodila prek Ljubljane, Planine in Postojne po dolini Pivke na Knežak, Šembije, Ilirsko Bistrice, Koseze, Rupo in Klano. Pri Vrhniki se je nanjo priključila pot iz Škofje Loke, ki je tekla skozi Poljansko dolino prek Lučen.³ Promet s Kočevskega in s hrvaškega ozemlja pa je potekal čez Gerovo.⁴ Blago so tovorili v glavnem pozno spomladi, poleti in v jeseni, precej manj pa v zimskih mesecih, kajti neugodne vremenske razmere so oteževale potovanja, ki je trajalo v eni smeri tudi več dni (npr. iz Ljubljane na Reko približno tri dni).⁵

Med blagom, ki je tedaj prihajalo na Reko prvenstveno iz zaledja in odhajalo prek Jadranskega morja v italijanske pokrajine in v manjši meri tudi v Dalmacijo, so bile tudi kovine in kovinski izdelki. Prvo mesto je šlo trgovini z železom in železnimi izdelki kot npr.: žebliji, narbe,⁶ podkve, motike, železne krogle, jeklo... Nadalje pa so bili predmeti trgovine tudi svinec, star baker in terragetha.⁷

Trgovina z železom in železnimi izdelki je v največji meri potekala v smeri zaledje — Reka—Italija. V prvi polovici 16. stoletja je bilo vse železo in so bili tudi vsi železni proizvodi, ki jih je zajela trgovina na Reki, samo iz kranjskih fužin. V naslednjem obdobju pa se javlja tudi koroško železo in

izdelki iz njega. Domače železo so označevali kot »deželno železo« (Landteisen), koroško pa Carnerischer eisen. Na enak način, vendar bolj neredno, so označevali tudi železne proizvode: Landtnegl (kranjski žebliji), Landthacke (kranjske motike), Khärner negl (koroški žebliji). Trgovali so s surovim (rauch eisen) in kovnim pa tudi s starim železom (allt eysen). Ločili so med boljšim (Stachel, Stahl, Stahel) in slabšim jeklom (Zwitschach), kakor tudi med domačim, tj. kranjskim (Landstachel) in koroškim jeklom (Khärnerstachel).

Čeprav se koroško železo omenja kot blago trgovine v reških mitninskih knjigah sorazmerno pozno (še le v letu 1594: Anthon Sfoitenig hat herein ein meiller carnerischen eysen /gefuert/, datum: 9. Februari, 1594),⁸ vendar lahko sklepamo, da je koroško železo predmet trgovine z Italijo že pred drugo polovico 16. stoletja. Prvič se omenja v beneškem kovaškem statutu iz leta 1271 (»de Villaco«). Če primerjamo trgovino z železom in železnimi izdelki na poti čez Bačo v Furlanijo (tu se omenjajo le žebliji, narbe in podkve)⁹ s trgovino prek Reke, lahko ugotovimo, da je bilo slednja veliko bolj raznolična.¹⁰

Količinski obseg trgovine s kovinami in z izdelki iz kovin na Reki po posameznih letih, za katere so ohranjene mitninske knjige, in po vrstah blaga, prikazujeta naslednji tabeli.

Za izvoz obravnavanega blaga v zaledje imamo v mitninskih knjigah samo dva podatka, oba za leto 1631:

21. maja izvozi Michel Zukha v zaledje 2 tovara žeblijev in plača zanje 16 krajcarjev nove naklade;¹³

3. junija izvozi Lucas Peretz v zaledje 2 1/2 tovara kranjskih žeblijev in plača zanje 30 krajcarjev nove naklade.¹⁴

Posebej je omeniti količine železa in železnih izdelkov iz leta 1586 in 1587,¹⁵ za katere so trgovci dolgovali plačilo štiridesetnine in niso vnesene v gornji tabeli: leta 1586 tr-

Tabela I.

UVOZ IZ ZALEDJA (podatki so v tovorih)¹¹

Leto	Železo	Žebliji	Terrag.	Svinec	Jeklo	Slabše jeklo	Podkve	Lemeži, noži, motike	Koroško železo
1527	178	20		4	4	6	7	5	
1537	298	234	56	34 1/2	25	7		3 1/2	
1538	46	1	10						
1540	71	52	9	6		2	2		
1586									
1594	1 1/3	4			1/2		1	1	1
1631	11	103			20		1/2		1

Tabela II.

IZVOZ PO MORJU¹²

Leto	Železo	Žebli	Terrag.	Svinec	Jeklo	Slabše jeklo	Podkve	Zel. krogle, lemeži, motike, narbe, noži	Star baker
1527	130 1/2	48	9		1/2			11	
1537	236	208	136 1/2	32	4		9	3 1/2	
1538	15 1/3	1	11 1/2						
1540	98	102	7 1/2	6		6		47 1/2	
1586							1		
1594	2 1/2	14 1/2			1/5		1/2	2 1/2	1/3
1631	15	364			10 1/2		1	1/2	1/2

govci niso plačali štiridesetnine za 120 sodčkov žeblijev, 2 sodčka in 1 tovor motik ter še za neznano količino železa, žeblijev, jekla, motik in podkev, v letu 1587 pa za 201 1/2 sodčka žeblijev, 1 sodček podkev ter še za neznano količino železa, jekla in žeblijev. Ker sodimo, da je to blago zelo težko postaviti v pravilno tabelo, smo to količino porazdelili približno na pol in te podatke upoštevali pri računanju celotnega uvoza in izvoza na Reki.

V celoti je po obstoječih podatkih prišlo na Reko po kopnem in izjemoma tudi po morju 634 tovorov raznovrstnega železa (surovega, starega, predelanega; narbe, noži,

zakovice, železne krogle, motike, lemeži...), 505 tovorov žeblijev, 90 tovorov terragethe, 44 tovorov svinca, 67 tovorov boljšega in slabšega jekla in 6 tovorov koroškega železa (glej tabelo III). Pri izračunavanju sem upoštevala tudi blago, ki je zapisano v opombi pri tabeli I, ki pa ga zaradi preglednosti nisem vpisala v tabelo.

V istem času so z Reke izvozili po morju 584 tovorov raznega železa, 832 tovorov žeblijev, 137 tovorov terragethe, 38 tovorov svinca, 18 tovorov jekla in 1 tovor starega bakra. K izvozu spadajo tudi podatki, vpisani v opombi pri tabeli II.

Tabela III.

UVOZ NA REKO

Leto	Železo	Žebli	Terrag.	Svinec	Jeklo	Koroško železo
1527	190	20		4	10	
1537	301 1/2	234 1/2	71	34 1/2	32	
1538	46	1	10			
1540	73	52	9	6	2	
1586	1	30				
1587	1/4	50				
1594	4 1/2	9			1/2	3
1631	18	108 1/2			23	3
	634 1/2	505	90	44 1/2	67 1/2	6

Tabela IV.

IZVOZ Z REKE

Leto	Železo	Žebli	Terrag.	Svinec	Jeklo	Star baker
1527	141 1/2	48	9		1/2	
1537	250	219	145	32		
1538	16	1	11 1/2			
1540	145 1/2	102	7 1/2	6	6	
1586	2 3/4	30				1/3
1587	1/4	50				
1594	5 1/5	14			1/5	1/2
1631	23 1/2	368 1/2			11 1/2	
	584 1/2	832	173	38	18 1/5	5/6

Po podatkih, ki jih imamo na razpolago tako za posamezna leta kot tudi za celoto, moramo ugotoviti, da je bil izvoz zlasti pri žeblih in terragethi pogosto večji od uvoza, iz česar sklepamo, da je bilo blago uskladiščeno na Reki že iz prejšnjih let, še zlasti, če domnevamo, da so del blaga porabili tudi na Reki. Pri ostalem blagu pa je večinoma uvoz večji od izvoza, kar kaže na to, da je del blaga konsumirala Reka sama.

Pri izračunavanju poprečne letne množine dovoza oziroma izvoza naletimo na precejšnje težave, ker imamo za celoten časovni okvir 1527—1631, ki ga zajemajo mitninske knjige, podatke le za nekaj let. Za računanje poprečja bi potrebovali celoletne podatke — te pa imamo le za leta 1537, 1586/87 in 1631. Pomagali smo si tako, da smo podatke za zadnje četrletje leta 1527 pomnožili s 3, podatke za prvo polovico leta 1540 z 2, podatke za maj 1586 z 12, podatke za prve tri četrtine leta 1594 pa s 4/3. Dobljeni rezultati so seveda zelo približni, vendar pa nam ustvarjajo celotnejši pregled nad trgovino s kovinami na Reki. Če bi hoteli dobiti bolj realne podatke, bi morali izračunati obseg trgovine za vsak mesec v letu posebej, za katerega imamo celoletne podatke in iz tega potem sklepati na posamezne mesece v ostalih letih. To pa je izredno težavna in zamudna naloga, končni rezultat pa ostane še vedno samo približen.

Na naslednji tabeli sem skušala prikazati dviganje in padanje trgovine po posameznih mesecih v letih, za katere so se ohranili podatki v mitninskih knjigah:

Tabela V.

Leto 1527

	Uvoz	Izvoz
avgust	/	/
september	87	50
oktober	51	31 1/2
november	23	89 1/2
december	56	28

Leto 1537

	Uvoz	Izvoz
januar	71	12 1/2
februar	83	79
marec	70	55
april	51	31
maj	24	95
junij	95	109 1/2
julij	8 1/2	16
avgust	150	46
september	35	64 1/2
oktober	/	68 1/2
november	61	7 1/2
december	33	57 1/2

Leto 1538

	Uvoz	Izvoz
januar	57	29

Leto 1540

	Uvoz	Izvoz
januar	37	19
februar	44	112
marec	/	51
april	/	2 1/2
maj	9	41 1/2
junij	52	27

Leto 1586

	Uvoz	Izvoz
maj	/	2

Leti 1586/87 (uvoz + izvoz)

1/2 leta 1586	28
2/2 leta 1586	32
1/2 leta 1587	33 1/2
2/2 leta 1587	78 1/2

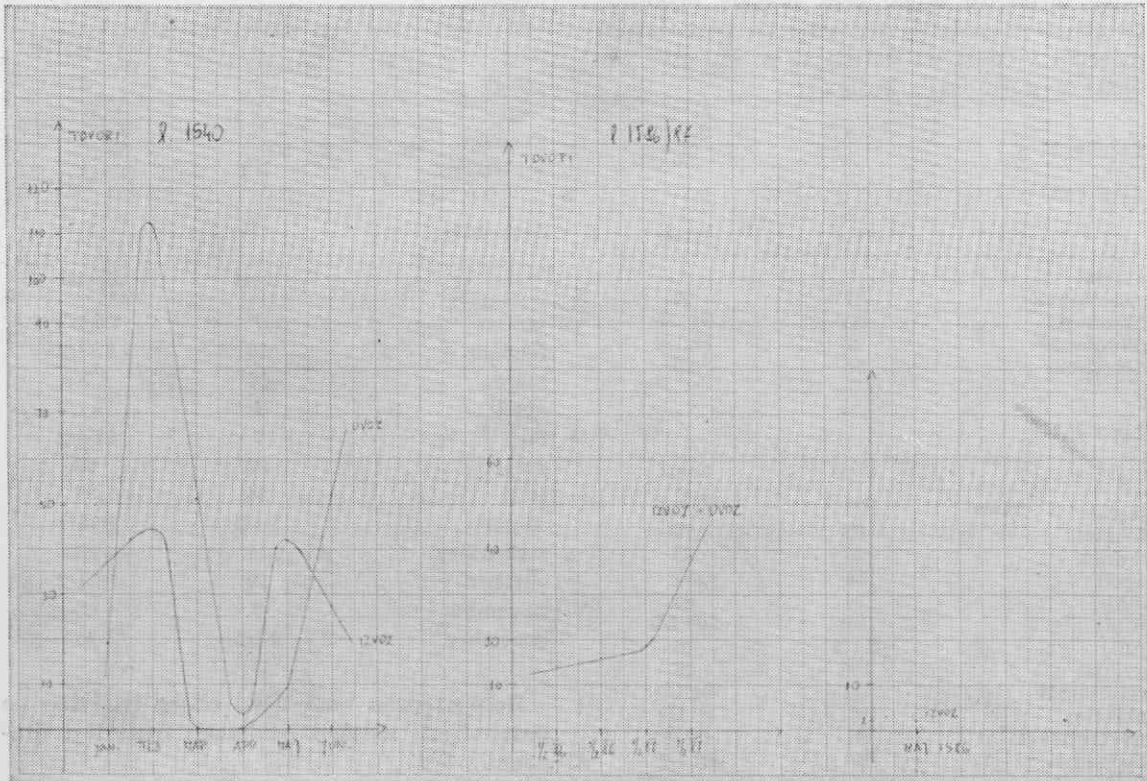
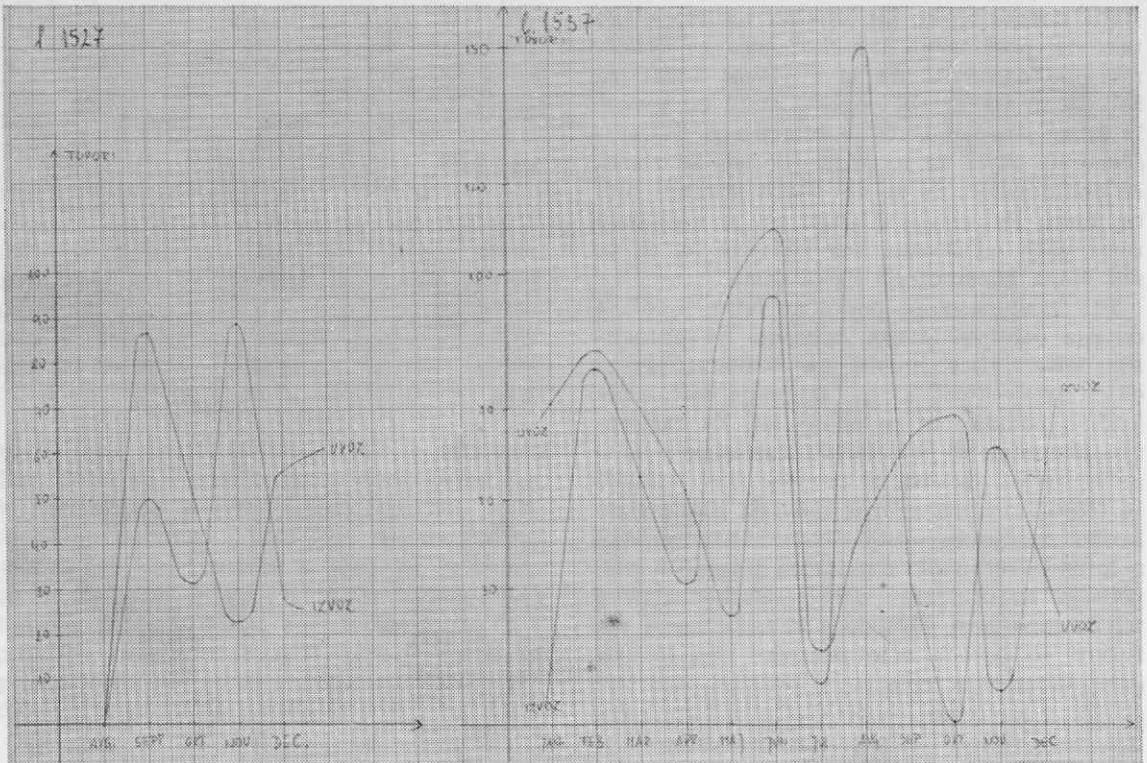
Leto 1594

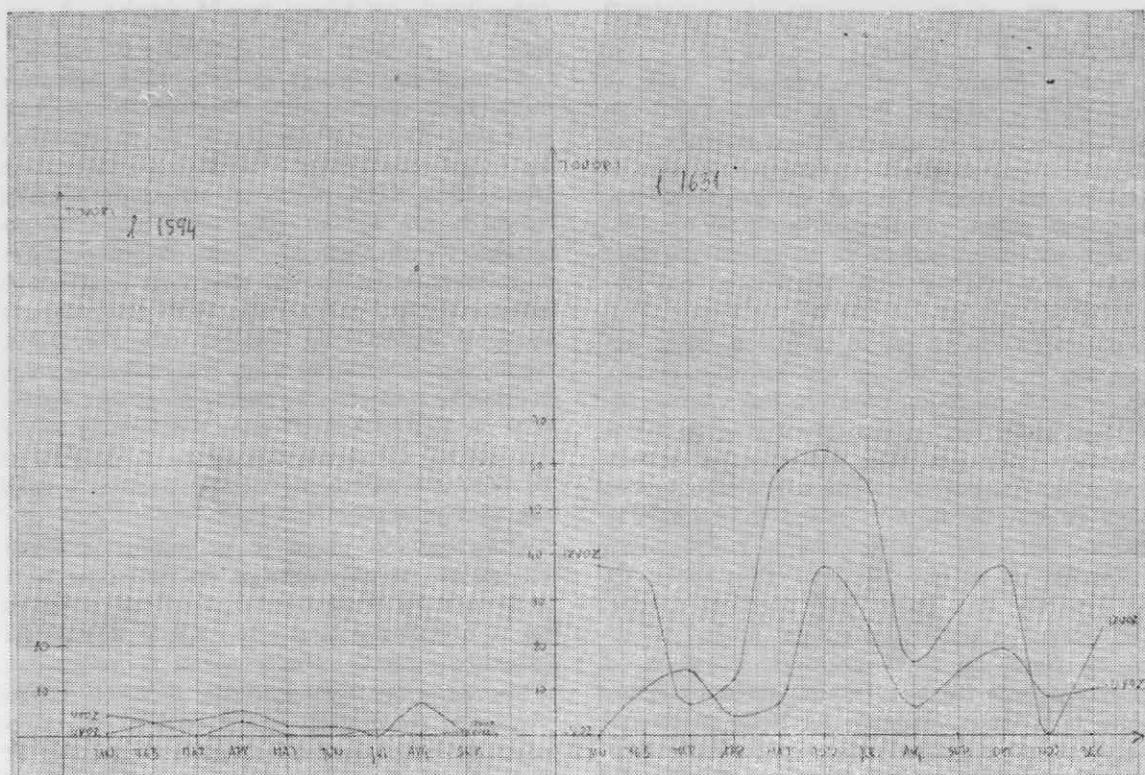
	Uvoz	Izvoz
januar	4	1/4
februar	3	3
marec	/	3 1/2
april	3	5 1/2
maj	/	2
junij	/	2
julij	1	/
avgust	/	7
september	1/2	1

Leto 1631

	Uvoz	Izvoz
januar	/	37 1/2
februar	10	35 1/2
marec	14	6 1/2
april	4	12 1/2
maj	7	58 1/2
junij	37	63
julij	24	55
avgust	5 1/2	16 1/2
september	14	13
oktober	19	37 1/2
november	8	/
december	9 1/2	20

Bolj nazorno nam bodo obseg trgovine po posameznih mesecih prikazali naslednji diagrami:

Diagrami jasno kažejo, da je imela trgovina z obravnavanim blagom na Reki največji obseg v letih 1527 in 1537. V letu 1540 je opazen sorazmeren padec trgovinskega poslovanja, kar se nadaljuje tudi še do konca stoletja. Najnižji nivo zaznamujemo leta 1594. V prvi polovici 17. stol. si trgovina zopet opomore; diagram kaže ponoven porast, vendar pa le-ta ne doseže nivoja iz prve polovice 16. stol.

Zanimiva je ugotovitev, da je bil obseg trgovine med leti 1527 in 1537 pa tudi še do leta 1540 sorazmerno velik (če pri tem upoštevamo, da je na Reko po teh podatkih prišlo letno le okrog 7% železa, ki so ga proizvedle fužine v slovenskih deželah; preostalih 93% je šlo na druga izvozna pristanišča, del pa so ga porabili seveda tudi naši ljudje) kljub temu, da je deželni knez leta 1520 izdal dekret, naj bi se promet z Reke zaradi turških napadov prenesel na Trst.¹⁶ To vsekakor dokazuje, da je bila navada trgovanja na Reki zelo ukoreninjena; upoštevati moramo tudi to, da so imeli trgovci, ki so tovorili blago na Reko, tu prav gotovo stalne odjemalce.

Diagrama za leti 1527 in 1537 pa nam obenem tudi prikazujeta, kako se je izvoz pokrival z uvozom npr. za leto 1527: v mesecih avgust, september in oktober je bil uvoz sorazmerno velik, izvoz pa majhen; v no-

vembru in decembru pa imamo ravno obratno situacijo — velik izvoz in majhen uvoz. Negativna razlika med izvozom in uvozom v zadnjih dveh mesecih se pokrije s pozitivno razliko v prvih treh mesecih.

Če se omejimo na preprostejšo metodo izračunavanja, bi po naših izračunih prišlo na Reko poprečno na leto 208 tovorov železa, 104 tovore žebeljev, 18 terragethe, 12 svinca, 18 jekla in 1,4 koroškega železa. Z Reke pa bi šlo poprečno 203 tovore železa, 191 tovorov žebeljev, 40 terragethe, 9 svinca, 5 jekla in 0,14 tovara starega bakra.

Če vzamemo za osnovo izračunavanja še ves časovni okvir 1527—1631 — tj. 104 leta, dobimo naslednje podatke: v tem času bi na Reko prišlo okrog 21.000 tovorov železa, ok. 10.000 tovorov žebeljev, ok. 1800 terragethe, ok. 1200 svinca, ok. 1800 jekla in ok. 45 tovorov koroškega železa. V istem času pa bi z Reke odšlo ok. 21.000 tovorov železa, 19.000 tovorov žebeljev, 4100 terragethe, 900 svinca, ok. 520 jekla in 14,5 tovara starega bakra.

Pri primerjavi poprečnega uvoza oz. izvoza (v enem oz. v 104 letih) lahko opazimo, kako približni in še zdaleč nerealni so ti izračuni — posebno pri primerjavi izvoza in uvoza žebeljev in terragethe. Poprečen izvoz tega blaga je namreč znatno višji od poprečnega uvoza, kar pa je v praksi zelo dvomljivo. Vzrok za tak zaključek moremo

iskati v nepopolnih in po količini zelo skopih podatkih za obdobje teh 104 let.

Enaka domneva velja vsekakor tudi za naslednja opažanja, čeprav smo skušali tu podati še neke druge rešitve, nasprotja med poprečnim izvozom in uvozom: v tabeli III je označeno koroško železo kot artikel uvoza, ki pa se potem pri izvozu sploh ne omenja. Domnevati moremo, da je to železo porabila Reka sama. Če pa sedaj pogledamo naš poprečni izračun za čas 104 let, se lahko takoj prepričamo, da je res le približen, kajti nemogoče je trditi, da je vse koroško železo, ki je prišlo na Reko, porabila Reka sama, torej, da ni šel niti en sam tovor v izvoz v italijanske pokrajine. Ne moremo pa seveda trditi, da Reka ni potrošila niti enega tovara tega železa. To bi bila ravno tako napačna trditev kot prejšnja. Resnica je nekje vmes.

Imamo pa še obraten primer: v tabeli IV je označen star baker kot predmet izvoza, pri uvozu pa ga ne zasledimo. Možno je, da so ga imeli na Reki uskladiščenega že od prej ali pa je bil last reških meščanov. Prav tako je možno, da ga je na Reko pritovoril trgovec, ki se ni podvrgel plačilu štiridesetnine in ni torej nikjer zapisan. Takih primerov je bilo precej.

Vrednost blaga, na osnovi katerega so izračunavali mitnino in 2,5% štiridesetnino oz. v letih 1594 in 1631 3,75% pristojbino, so bile določene v tarifnih redih za štiridesetninski urad na Reki oz. za mitninski postaji v Klani in v Šembijah. Na osnovi podatkov, ki nam jih dajejo mitninske knjige (količina blaga in višina pristojbine zanj), moremo približno določiti vrednost, ki jo je imelo blago. Tako dobljene vrednosti blaga po posameznih količinskih enotah se samo do določenega procenta približujejo realnim cenam blaga na veliko; v precej večji meri pa se razlikujejo od cen na drobno že na sami Reki in še bolj seveda v drugih krajih, s katerimi je bila Reka v trgovskih stikih.¹⁷

Vrednost blaga je bila torej določena s tarifno postavko v tarifnem redu, le-ta pa se v času od leta 1527 do 1586 očitno ni spreminjal, kajti višina pristojbine je ves ta čas stalna. Cene blaga pa so ves čas počasi rasle. Železo in žebelji so imeli v tem obdobju za izračun pristojbin dokaj stalno vrednost: tovor železa je veljal 4 dukate, tovor žebeljev pa 6 ducatov. Miliarij terragethe je leta 1527 ocenjen na 12 ducatov (en tovor je 4 dukate), v letih 1537 in 1540 pa le na 9 ducatov. Jeklo je bilo leta 1527 ocenjeno pri izračunu pristojbin na 4–5 ducatov, leta 1537 pa na 5 ducatov. Svinec je postopoma izgubljal na vrednosti: leta 1527 računajo

tovor svinca na 6, leta 1537 le na 4 dukate, leta 1540 pa samo še na 3 dukate 62 solidov.

V mitninski knjigi za leto 1594 opazimo velik skok izračunanih vrednosti blaga, kar vsekakor kaže na eni strani na spremembo tarifnega reda oziroma tarifnih postavk med leti 1586 in 1594, na drugi strani pa pridejo tu do izraza znatno višje cene blaga, ki so v resnici tudi obstajale. Cene so potem rasle še naprej; še večji dvig vrednosti opazimo v mitninskih knjigah za leto 1631. Cena železu se je od leta 1527 do 1594 pri tovoru dvignila za več kot 400% (od 4 na 16,5 dukata), cena žebeljev je poskočila za nekaj manj kot 400% (s 6 na 23,5 dukata),¹⁸ cena podkev za manj kot 300%, surovemu železu pa do leta 1631 za 500%,¹⁹ kar kaže na že nastali proces »revolucije« cen.

Obravnavano blago je prihajalo na Reko v glavnem iz slovenskega, le redko pa tudi iz hrvaškega zaledja; odhajalo pa je po morju v italijanske pokrajine ali v mesta ob vzhodni jadranski obali.

Le redko se je zgodilo, da je šlo to blago v obratni smeri. Zelo neverjetna se zdi možnost, da bi trgovci vozili železo na Reko iz Italije, ko pa so ga lahko dobili bliže — v zaledju. Bolj verjetna se zdi misel, da gre tu za del blaga, ki so ga pripeljali neprodanega nazaj na Reko.

Tabele nam prikazujejo, da je v tem obdobju igralo obravnavano blago precejšnjo vlogo v trgovini z italijanskimi pokrajinami. Seveda pa trgovina slovenskega zaledja ni bila omejena le na posredništvo Reke. V tem času je bilo namreč relativno veliko prometnih povezav med slovenskimi in italijanskimi deželami. Tovorne poti so vodile tudi na Trst, Koper, Piran, Milje in drugam.

Železo, železne izdelke, svinec in terragetho so na Reko tovorili domači trgovci iz zaledja npr. Mihael Frankovič in Andrej Kaciančič iz Ljubljane, Blaže Rottenmaner iz Škofje Loke, Andrej Päpler iz Kranja, Tomaž Warl (zanj nisem mogla ugotoviti porekla)²⁰..., kakor tudi reški meščani — trgovci npr. Nikolaj Jurkovič, Jurij Logar, Peter Gausch ter v precejšnji meri tudi italijanski trgovci. Le-ti so v večini primerov trgovali v smeri zaledje — Reka—Italija in seveda v obratni smeri, toda z drugim blagom (npr. olje, sol, vino, italijansko sukno itd.). To so bili trgovci iz Pesara (npr. Thomas Matzola, Francesco de Fratj — 1546 postane reški meščan, Alexander in Vicenco Burathelj, Francesco Sabattin), Ancone (Andrea in Nicola Ferdutz), Fana (Frantz Brunetta — že pred 1590 postane reški meščan), Apulije (Gašper Buthonj), iz Ferma (Jeroni-

mo de Adam). Mnogi izmed teh italijanskih trgovcev so postali reški meščani.

Reški trgovci trgujejo tako z zaledjem kot tudi z italijanskimi pokrajinami. V štiridesetinski knjigi za leto 1631 naletimo tudi na podatke o plemiški trgovini, v katero so bili vključeni kot posredniki nekateri reški trgovci: za barona Gottfrieda von Eybesswaldta iz Puštala pri Škofji Loki — trgovač je zlasti z železom in železnimi izdelki — so tedaj večkrat opravljali trgovske posle Peter Gausch, Michel Androckha ali Lovrenc Stemberger.²¹ Posredniški način trgovanja je značilen tudi za Andreja Paplerja iz Kranja, ki je deloma trgovač sicer sam, deloma pa so zanj trgovačali reški trgovci Simon Teodorović, Michel Androckha in A. J. Corsso. Trgovač je predvsem s kranjskimi žebli.

V katere kraje je obravnavano blago šlo z Reke, je težko ugotoviti, kajti v mitninskih knjigah ni podatkov o tem. Precej si lahko pomagamo z imeni trgovcev, ki imajo svoj izvor v raznih mestih v Markah pa tudi v južnejših delih Italije. Trgovske zveze so v tem obdobju ugotovljene z Benetkami (tu so kranjski trgovci z železom že v 15. stol. dobili pravico spravljati blago v nemškem skladišču na Železnem obrežju),²² s Ferraro, Riminijem, Pesarom, Fanom, Senigalijo, Fermo, Recanatijem, Pescaro, Barletto, Barijem, Brindisijem pa tudi s Čedadom, Bologno in celo z Augusto na Siciliji.²³ Verjetno je šlo v te kraje več ali manj tudi obravnavano blago. Na to sklepamo predvsem iz dejstva, da so bili mnogi italijanski in reški trgovci (priseljenci iz Italije) z železom doma iz omenjenih krajev, oziroma je tam ostala njihova družina, sami pa so se naselili na Reki.

Takšna je torej podoba, ki nam jo dajejo ohranjene reške mitninske knjige 16. in prve polovice 17. stol. o trgovanju z železom, železnimi izdelki in drugimi kovinami na Reki. Ta slika ni niti popolna, niti povsem realna, kljub temu pa nam dovolj nazorno prikazuje pomen in obseg te trgovine.

OPOMBE

1. O razvoju železarstva in rudarstva ter o nahajališčih rud na Slovenskem glej: Bogo Grafenauer: Zgodovina slovenskega naroda, zvezek III, str. 21—27. Na splošno o razvoju železarstva pri nas glej: J. Mohorič: Dva tisoč let železarstva na Gorenjskem, knjiga I. A. Müllner:

Geschichte des Eisens in Krain, Görtz und Istrien von der Urzeit bis zum Anfange des 19. Jahrhunderts, Wien und Leipzig, 1909. — 2. B. Grafenauer, Zgod. slov. nar. III, str. 24. — 3. Pavle Blaznik, Škofja Loka in loško gospostvo, str. 91. — 4. Ana Kastelic, Trgovina s platnom, raševino in barvili (terrageho in terrarosso) na Reki v letih 1527 do 1631, Jadranski zbornik, 1966 — VI. zvezek. — 5. P. Blaznik, Trgovske zveze Škofje Loke z Reko v luči notarske knjige Antona de Renno de Mutina (1436—1461), Loški razgledi VIII., 1962, str. 77. — 6. P. Blaznik, Škofja Loka in loško gospostvo, str. 181. Narbe so uporabljali pri vratih na mestu, kjer so obeshali ključavnice. F. Tomšič: Nemško-slovenski slovar: narba = linga (na vratih). — 7. A. Kastelic, Trgovina s platnom..., str. 395, op. 8: D. Kovačević razlaga terrageho (gletho) v razpravi »Trgovina u srednjevekovnoj Bosni« kot svinčev glaj (belica), ki se uporablja v barvarstvu. — 8. F. Gestrin, Mitninske knjige 16. in 17. stoletja na Slovenskem, Viri za zgodovino Slovencev, knjiga V., SAZU 1972, str. 274; Arhiv SRS, vicedomski arhiv F I/73. f 1. A. Sfoitenig je bil reški meščan — Mitn. knj. str. 213, op. 3. — 9. F. Gestrin, Mitn. knj., Mitninska protiknjiga iz Bače za leto 1536, str. 101—126. — 10. F. Gestrin, Mitn. knj., str. 64—65. — 11. Zaradi pomanjkanja prostora in večje preglednosti tabel sem vse količinske enote pretvorila v tovore (Samb): 1 tovor = 2 sodčka (Lagl), 1 miliarij (meiller) = 3 tovore = 1000 funtov (phundt), 1 cent = 100 funtov. Poleg zneskov v tabelah pa je prišlo na Reko iz zaledja v letu 1594 še: za 1 dukat žbljev in za 7 dukatov nožev, v letu 1631 pa: 12 centov koroškega železa, 1 tovor koroških žbljev, 6 1/2 tovara koroških železnih naprav (eysenwerch), 1/4 tovara dragotin, nakita (Geschmeidt). — 12. Poleg vpisanih količin pa je odšlo z Reke po morju še: v letu 1586 200 funtov starega železa za 2 dukata 114 solidov, v letu 1594: za 1 dukat železa, za 5 dukatov žbljev, za 4 dukate motik, krampov, za 7 dukatov starega železa, in 1 1/2 tovara predelanega železa; v letu 1631 pa: 1 tovor koroškega jekla, 1/4 tovara dragotin (nakita), 5 1/2 tovara »eysenwerch«. — 13. F. Gestrin, Mitn. knj., str. 389; Arh. Slov., vic. arh. F I/74, f 14 Michel Zukha je bil morda iz Trsata, kjer se leta 1631 omenja neki Laurentius Zuecka di Tersato — Mitn. knj., str. 389, op. 28. — 14. Prav tam, str. 390; Arh. Slov., vic. arh. F I/74, f 15. Peretz je doma iz Kočevja, vendar v tem času še živi na Reki, malo pozneje pa se vrne v Kočevje — Mitn. knj., str. 280, op. 37. — 15. Prav tam, str. 221—271; Arh. Slov., vic. arh. F I/74. — 16. Prav tam, str. 26. — 17. Prav tam, str. 95. — 18. Prav tam, glej tabelo na str. 25—26. — 19. Prav tam, str. 96. — 20. Za vse trgovce sem dobila podatke v Mitn. knj., Osebnost kazalo na str. 453. — 21. Prav tam, str. 58. — 22. J. Gašperšič: Vigenje, str. 52. — 23. F. Gestrin: Mitn. knj., str. 54.

IZ OHRANJENEGA HIŠNEGA ARHIVA PRI KEKLU V RATEČAH

MAGDA PETRIČ

Na kmetiji v Ratečah, hišna številka 42, se je ohranil hišni arhiv, ki sega še v čas podložništva, to je v čas, ko je kmetija pripadala gospostvu Bela peč (Weissenfels). Ohranjenih je blizu sto listin v omarici, ki nosi letnico 1852. Omarica je podobna tistim, ki so jih ponekod vzdavali v steno. Najstarejša listina je zadolžnica iz leta 1727. V arhivu je ohranjenih največ pobotnic in zadolžnic, nekatere za precej visoke vsote. Ker je kot dolžnik naveden skoraj vedno lastnik kmetije, se da sklepati, da je bila kmetija vseskozi zadolžena. Eden izmed razlogov za zadolženost kmetije, ki je razviden iz samih listin, so prav gotovo dedne odpravščine, ki jih je bil prevzemnik kmetije dolžan izplačati ostalim dedičem v denarju. V eni izmed zadolžnic dolžnik omenja, da se je zadolžil zaradi popravila hiše. Navadno pa vzrok zadolžitve ni naveden. Dolgovi so se odplačevali počasi, tako da so že obresti nanesele veliko. Posojilo, ki ga je na primer dala župnijska cerkev v Ratečah leta 1803 Jakobu Petriču, takratnemu lastniku kmetije, je bilo plačano šele leta 1886. Med listinami so ohranjene razne prošnje, prisojilne listine, tožbe, pogodbe, cenitvi, davčni knjižici in štiri izročilne pogodbe, ki izpričujejo prehanje kmetije na naslednike. Starejše listine so vse pisane v nemškem jeziku. Prva listina, napisana v slovenščini, je pobotnica iz leta 1885, ki nosi naslov »Rajtenga«. Po letu 1900 prevladujejo listine v slovenskem jeziku.

Kot je bilo že omenjeno, je bila kmetija podložna zemljiškemu gospostvu Bela peč. Po smrti Veronike Deseniške naj bi si Friderik II. zaželel samote in je dal zgraditi belopeški grad. Leta 1431 je bil grad zgrajen. Za Celjani so imeli grad v posesti različni plemiči. 1706 so Rechbachi grad na višini zapustili in zgradili graščino v Stücklu. To so pozneje prodali rodbini Segalla, ta pa rodbini Kos. Na dveh starejših listinah je podpisan Jožef Anton pl. Segalla in prav tako na testamentu iz leta 1759 in na izročilni pogodbi iz 1776. leta. Na kasnejših pa je podpisan Lucas Suppan (Luka Zupan) kot zakupnik gospostva. Kasneje je podpisan tudi kot vodja zemljiške knjige. Leta 1839 je na izročilni pogodbi podpisan Fr. L. Kos kot imetnik (Inhaber) gospostva. Gospostvu so bile poleg Rateč podložne še vasi Podkoren, Kranjska gora, Gozd, Dovje, Hrušica, Planina, Jesenice, Javornik, Koroška Bela, Potoki in deli Žirovnice, Zabreznice in Doslovč ter trg Bela peč.

V izročilni pogodbi iz leta 1776 je omejen del hube (Hubantheil), v kasnejši iz leta 1844 pa polovična hube (Halbhube). Hube se je torej morala deliti že prej. O deljivosti hube je odločal zemljiški gospod, opirajoč se na svojo patrimonialno oblast. V primeru delitve so se praviloma delile parcele po dolgem na polovico, sezidala pa se je tudi nova domačija. Hube so se le redkokdaj delile, izjema je bila Primorska. V sami vasi Rateče so primeri take delitve, za katere se pa ne ve, kdaj so se opravile. To so: Zgornji in Spodnji Branc, Zgornji in Spodnji Mneč in Zgornji in Spodnji Mežik. Večinoma pa se je obdržalo načelo nedeljivosti. Za samo vas obstajajo tudi podatki o posestno-socialnem sestavu prebivalstva iz leta 1830:

kmetov	1/2 kmetov	1/3 kmetov
1	26	10
1/4 kmetov	skupaj	kajžarjev ³
4	41	29

Zaradi načela nedeljivosti so dediči dobivali dedne odpravščine v denarju. Posledica nedeljivosti je bil tudi pojav kajžarjev.

Polhube, podložna gospostvu Bela peč pod urbarsko številko 391, je po sestavu svoje zemlje v bistvu ostala nespremenjena skozi dobo, kolikor so ohranjene listine. Določene spremembe pa so vendarle bile.

Tako sta se še pred letom 1844 odprodali dve njivi: »Na Golobici« in »Pod stranjo«. O sami prodaji ni ohranjenega nič pisanega. V izročilni pogodbi iz leta 1844 je predmet izročitve polovična hube razen obeh njiv »No Golobici« in »Pod stranjo«, ki jih je bil Klemen Petrič prodal Janezu Kavaljarju in Andreju Kersteinu. Njiva »Na Golobici« je omenjena prvič v zadolžnici iz leta 1817, ko se posojilodajalcu Primožu Plešu za 340 goldinarjev namesto obresti prepušča užitek njive »Na Golobici«. Verjetno ta dolg ni bil plačan in se je njiva prodala.

Ohranjena pa je kupna pogodba iz leta 1881. Tega leta je Jakob Petrič, gostač (Inwohner) pri hišni številki 24, kupil travniško parcelo, veliko en oral in 1100 sežnjev (Ein Joch 1100 Klafter) za 230 goldinarjev. Del kupnine je bil plačan takoj, o ostalih 200 goldinarjih pa je ohranjena pobotnica v slovenskem jeziku iz leta 1885, Jakob Petrič je lahko kupil to parcelo, ker je bil ta čas zaposlen kot kopač v rudniku Rablju. O tem priča tudi potrdilo o sprejemu na delo. Ta parcela se je leta 1914 odpisala od

zemljišča vlož. št. 48 in pripisala k vlož. št. 35, to je k hišni številki 42. Iz leta 1877 je tudi občinski sklep. Člani občinskega sveta so sklenili prodati pašnik velik 200 klafter Jakobu Petriču, da si uredi zelnik (Krautacker). Zanimivo je, da niso navedli parcelne številke, temveč so opisali lego in navedli soseda. Po tem opisu se da sklepati, da je to parcela 1261/5, velika 17 a 26 m², kot je vpisana v posestnem listu iz leta 1903. Le-ta je bila kasneje po izročilni pogodbi odpisana in pripisana sinu Alojzu Petriču. Za to parcelo je Jakob Petrič plačal občinski blagajni 32 goldinarjev. Tudi v kasnejši sodbi iz leta 1887 ni navedene parcelne številke. S to sodbo je bilo pripoznano tožniku Jakobu Petriču priposestvanje nepremičnine vlož. št. 48 katastrske občine Rateče. Leta 1901 sta se od nepremičnine vložek 48 prodali dve parceli: parcela št. 106, stanovanjsko in gospodarsko poslopje Rateče 24 in travnik št. 107. Sama prodajna pogodba ni ohranjena, pač pa sklep o odpisu teh parcel in odprtju novega zemljiškognjižnega vložka.

V zemljiškognjižnem izvlečku iz leta 1887 ni med parcelami nobene gozdne površine, čeprav je leto poprej potekala v Ratečah delitev, po kateri je dobil vsak posestnik del gozda v svojo lastnino. Kakšen je bil kriterij pri delitvi gozdnih površin, iz ohranjenih listin ni razvideti. Po vsej verjetnosti je bila to velikost kmetije. Pri delitvi so bili upoštevani tudi kajžarji, le da so dobili manjše površine. To je razvidno tudi iz vabil za plačilo gozdnega davka iz leta 1893 in 1900. Od gozda pri hišni številki 18 je bilo 1 gl. 75 kr. davka, od gozda, pripadajočega kajži, hišna številka 24, pa 75 kron. Leta 1900 je bilo gozdnega davka od hišne številke 18 1 fl. in 78 kron, torej 3 krone več. V posestnem listu, ki kaže stanje konec leta 1903, pa je vpisanih že 5 ha 23 a 63 m² gozda. To so parcele: 1196/11, 1196/16 in 1118/3. Po sklepu iz leta 1904 je bilo od vložnih številk 173 in 174 katastrske občine Rateče (to je bil soseskin svet) odpisanih 51 parcel ter razdeljenih med posestnike in kajžarje. Po tem sklepu je posestnik hišne številke 18 dobil naslednje parcele: pašnik 1346/54, gozd 1218/4, pašnik 1200/2 in gozd 1196/11. H kajži hišna številka 24 pa so bile pripisane parcele: pašnik 1346/40, gozd 1118/3. Tri od šestih parcel so bile že pred tem sklepom vpisane v posestnem listu Jakoba Petriča, ki je bil lastnik hišne številke 18 in 24. Samo stanovanjsko poslopje hišne številke 24 je sicer prodal, obdržal pa je ostale nepremičnine od vl. št. 48 in na te je ob delitvi dobil dve parceli. Parcela 1196/16, ki je že v posestnem

Omarica, v kateri je shranjen hišni arhiv pri Keklu v Ratečah

listu vpisana na Jakoba Petriča, je pri delitvi pripadla drugemu kmetu. Vendar, ker je ta parcela še danes pri kmetiji, medtem ko parcele 1346/40 ni, je po vsej verjetnosti prišlo do menjave teh dveh parcel med Jakobom Petričem in Janezom Erlahom. Parcela 1218/4 pa naj bi bila podarjena sinu Juriju Petriču. O tem ni v arhivu nič ohranjenega.

Po menjalni pogodbi iz leta 1906 se je odpisala parcela št. 868, pripisala pa parcela št. 378, njiva, velika 71 a 29 m². Zakaj je prišlo do te menjave? Leta 1888 je večina hiš v vasi pogorela. Kmet Matevž Benet si je sezidal novo domačijo precej daleč od vasi. Da bi imel parcele kar se da blizu, je prišlo do menjave več parcel, med njimi tudi omenjenih. Za sklep je zanimivo, da je omenjen tudi prenos zastavne pravice glede terjatve Neže Benet iz ženitne pogodbe leta 1893 na doti po 500 fl. in zaženilo po 500 fl. Isti kmet je 1907. leta prodal Jakobu Petriču travnik, parcela št. 377, za dvesto kron. Kupni pogodbi sta priložena še odpisna dovoljenja.

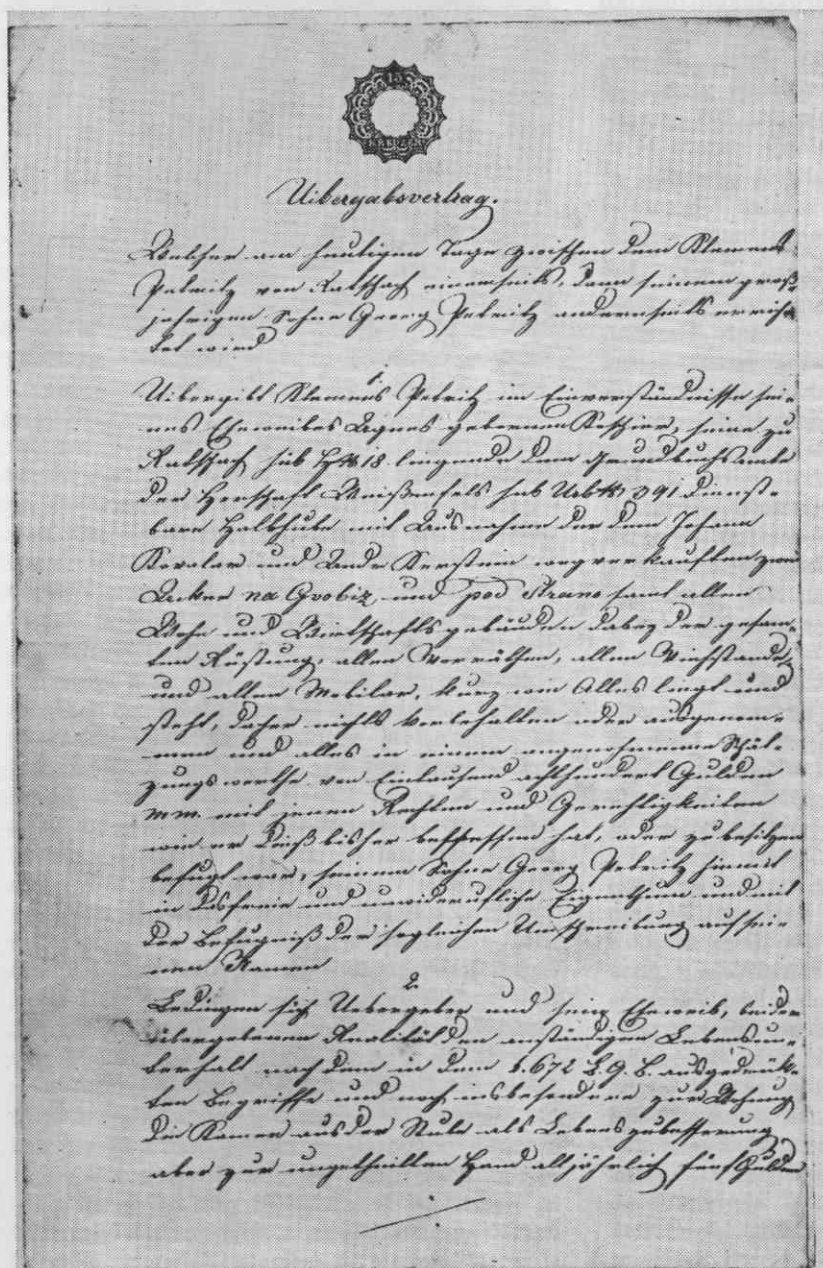
Leta 1914 sta Ivan Jalen in Jakob Petrič sklenila pogodbo, po kateri Jakob Petrič daje Jalnu in njegovim dedičem pravico voziti in hoditi po že obstoječi poti po svoji parceli, travnik št. 1018, z dovoljenjem vknjižbe služnosti vožnje in pešpota. Jalen pa odstopa

za odškodnino za služnost svojo parcelo 769/2, travnik, v polno in nepreklicljivo last z dovoljenjem, da se parcela odpiše in pripiše k posestvu Jakoba Petriča. Parcela se je ocenila na 40 kron.

Ohranjen je tudi sklep o odpisu parcele št. 377/2, v izmeri 1 a 14 m² in pripis k posestvu »Državnega zaklada Jugoslavije« zaradi gradnje železnice.

Iz ohranjenih listin ni razvideti, ali je bila huba kupna ali zakupna in tudi nikjer ti dve besedi nista omenjeni. Zakupno je dobil kmet zemljo od zemljiškega gospoda v za-

kup do svoje smrti. Ob prejemu je moral plačati primščino. Glede te se je moral pogoditi z zemljiškim gospodom, navadno je znašala 15 % vrednosti hube. Za očetom je dobil navadno sin hubo v zakup, seveda za plačilo nove primščine. Zemljiški gospod je lahko dal zemljišče tudi komu drugemu. Ugodnejša je bila kupna zemlja. Kmet je dobil hubo skoraj v popolno last. Za nezatno primščino jo je zapustil naslednikom.⁴ Po urbarju iz leta 1636 naj bi imela v Ratečah le dva kmeta kupno zemljo (Valentin Kuri in Gregor Kristan). Vsi drugi so po vsej verjetnosti imeli zakupno zemljo.⁵

Izročilna pogodba med Klemenom Petričem in njegovim sinom Jurijem Petričem iz leta 1844

Z zemljiško odvezo so se leta 1848 odpravila podložniška razmerja. Odškodnino so preračunali v denarno vrednost. Iz leta 1848 in 1849 ni ohranjena nobena listina, ki bi govorila o zemljiški odvezi. Pač pa je na hrbtni strani izročilne pogodbe iz leta 1887 s svinčnikom pripisano, da je komisar za zemljiško odvezo v letu 1869 ali 1870 položil odkupno glavnico v korist kmetije Rateče 18. Ta odvezni kapital je znašal 80 goldinarjev. Vprašanje je, ali je toliko znaša samo eden od obrokov, ali pa celotni odvezni kapital.

V arhivu so ohranjene štiri izročilne pogodbe, in sicer izročilna pogodba vdovca Jurija Webra na njegovo hčer Mino iz leta 1776, izročilna pogodba med Klemenom Petričem in njegovim sinom Jurijem Petričem iz leta 1844, izročilna pogodba med Jurijem Petričem in sinom Jakobom iz leta 1887 in izročilna pogodba med Jakobom in Janezom Petričem iz leta 1914. Z izročilno pogodbo se med živimi prepušča premoženje potomcu ali drugemu sorodniku. Ponekod so tako pogodbo imenovali tudi »predajno« ali pa »čezdajanje«. Kmet je za časa svojega življenja izročil, predal kmetijo enemu od potomcev, ostalim pa je določil dedne odpravščine. Zase si je navadno izgovoril preužitek. Pri najstarejši izročilni pogodbi vdovec Jurij Weber zaradi starosti in onemoglosti ni zmožni več gospodariti, kmetija je bila tudi zelo zadolžena, zato jo je prepustil najstarejši hčeri. Oglasil se je pri zemljiškem gospodu, da bi ta pristal na izročitev. Zemljiški gospod je prošnji ustregel; v dokaz tega je bil podpis in pečati. Pri tej pogodbi so podpisane oziroma podkrižane štiri priče, pri vseh kasnejših le dve. Podpisana nista niti izročitelj niti prevzemnica kmetije. Drugi izročilni pogodbi je morala dati soglasje izročiteljeva žena, ker je bila vknjižena na posestvu za doto. Na koncu pogodbe sta zato podpisana oba, izročitelj in njegova žena. Pogodba iz leta 1887 je bila že sklenjena pri notarju v Trbižu. Četrta ima v samem naslovu napisano, da je notarski akt. Sklenjena je bila pri notarju v Kranjski gori.

Pri izročilni pogodbi izročitelj prepusti prevzemniku svoje premoženje: hišo, gospodarsko poslopje, zemljišča, živino, orodje, skratka vso kmetijsko posest. Lahko si pa pridrži užitek kakega zemljišča. V prvi izročilni pogodbi je določeno samo, da se izročila nepolna kmetija z vsemi koristmi. Navedena ni niti urbarska številka. V kasnejši je predmet izročitve polovična kmetija Rateče št. 18, podložna gospodstvu Bela peč pod urbarsko št. 391, z vsemi stanovanjskimi in

gospodarskimi stavbami, s celotno opremo, vsemi zalogami in živino ter s premočnim imetjem vred. Izročeno imetje je že bolj določeno in naštet. V pogodbi sta od zemljišč, ki se izročajo, izzvzeti dve njivi: »Na Golobici« in »Pod stranjo«. Ti dve njivi je izročitelj prodal. Določeno je, da se prevzemniku izročila vse v pogodbi naštet. Z vsemi pravicami in upravičenji, kakor jih je izvrševal izročitelj in kakor jih je imel pravico izvrševati. Določena je tudi cenilna vrednost, ki je 1800 goldinarjev kovanega denarja. Podobno je opisan predmet izročitve tudi v kasnejši pogodbi iz leta 1887. Cenilna vrednost pa je manjša in znaša le 1400 goldinarjev. V pogodbi iz leta 1914 je premoženje še bolj natančno določeno. To so zemljišča, vložna številka 35 k.o. Rateče, s hišnim in z vsemi k temu zemljišču pripisanimi solastninskimi pravicami, z vsemi pritliklinami in premočninami, kakor leži in stoji, zemljišče vložna številka 344 k.o. Rateče in parcela št. 1019 od zemljišča vložna številka 48. V tej pogodbi se prvič omenjajo solastninske pravice. Kmetija je po izvlečku iz zemljiške knjige iz leta 1887 že imela 40 solastninskih deležev od vsega 2802 deležev. Vrednost izročene premoženja pa je bila ocenjena na 8000 kron.

Izročitelj prepusti prevzemniku premoženje s prevzemom dolgov, plačilom dednih odpravščin in dajanjem preužitka. Tako je v prvi izročilni pogodbi določeno, da prevzemnica prevzame kmetijo z vsemi koristmi in bremenmi, v drugi prevzame posestnik nase in obljubi plačati vse dolgove posestva, listinske in nezapisane. V izročilni pogodbi iz leta 1887 pa so dolgovi, ki jih prevzame posestnik, že naštet. To so: vknjižena terjatev rateške cerkve po zadolžnici iz leta 1803 za 20 goldinarjev in dve dedni odpravščini iz prejšnje izročilne pogodbe iz leta 1844 po 105 goldinarjev. Na koncu pa se v posebni točki omenja, da so ostali vknjiženi dolgovi, ki jih prevzemnik ni prevzel, že plačani, in da se bodo izbrisali. V pogodbi iz leta 1914 so naštet vknjiženi dolgovi, ki znašajo skupaj 2400 kron.

Prevzemnik se dalje zaveže plačati tudi dedne odpravščine ali dedne deleže. Ti se imenujejo Vätter und Mütterliche Hindanförtigung ali pa älterliche Erbabfertigung. V vseh štirih izročilnih pogodbah so določene dedne odpravščine v denarju in poleg tega še v naravi. Te odpravščine so bile visoke, saj se je navadno zaradi tega kmetija zadolžila. Tako je pri prvi prevzemnici dolžna plačati sestri 50 goldinarjev, dati eno skrinjo, dve rjuhi, eno odejo in en vzglavnik.

V primeru, da se sestra poroči, je dolžna napraviti gostijo. Bratu je ob njegovi polnoletnosti dolžna 150 goldinarjev in posteljino za eno posteljo. Drugega brata, ki je slep, je dolžna imeti pri hiši in ga oskrbovati z živežem in potrebno obleko. V drugi izročilni pogodbi dobijo hčere vsaka po 100 goldinarjev, sin pa 50. Vsak dobi še odejo, dva vzglavnika iz dvojno tkanega platna s 25 funti puha, 2 para rjuh in eno plevnico. Ko se kdo poroči, mora prevzemnik napraviti južino za pet oseb. Dokler se ne poročijo, naj delajo na kmetiji, za kar bodo vzdrževani. Če je vrednost celotne kmetije pravilno ocenjena, to je 1800 goldinarjev, znaša dedni delež vsake od hčera $1/18$, dedni delež sina pa $1/36$ vrednosti celotne kmetije. V tretji izročilni pogodbi so štirim otrokom določeni dedni deleži po 100 goldinarjev, štirim otrokom pa po 50. Hčeram je izročitelj spet določil za polovico večje odpraviščine kot sinovom (izjema je le en sin). Vrednost vseh dednih odpraviščin skupaj sega skoraj do polovice v pogodbi ocenjene vrednosti kmetije. V izročilni pogodbi iz leta 1914 je prvi primer, da dobi eden od potomcev od kmetije nepremičnine. Parcele so v izročilni pogodbi točno navedene in ocenjene. Druge dedne odpraviščine so določene v denarju. Hčere dobijo vsaka po 1000 kron, sinova pa po 400 kron.

V prvi pogodbi je določeno, da je prevzemnica dolžna plačati odpraviščine ob polnoletnosti upravičencev, oziroma kadar ti zahtevajo. Dokler ne bodo izplačani, uživajo na posestvu vzdrževanje ob obveznosti sorazmernega prispevanja z delom. Po izplačilu torej nimajo pravice ostati na posestvu. Podobno je določeno tudi v drugi pogodbi. V tretji pa se do izročiteljeve smrti odpraviščin ne morejo zahtevati od prejemnika. Po njegovi smrti pa je prejemnik dolžan te odpraviščine plačati s tem, da se upošteva polletna odpoved in 5% obrestovanje od izročiteljeve smrti dalje. V četrti je točno določen čas izplačila. Dedni odpravek umrle sestre mora prevzemnik izplačati otrokom v enem letu od sklenitve pogodbe. Terjatve ostalih pa zapadejo v plačilo po izročiteljevi smrti.

Izročitelj pa si v izročilni pogodbi izgovori pravico do stanovanja, hrane in določenih priboljškov do konca življenja. Gre za določene storitve in dajatve, ki se jih s pogodbo zaveže opravljati oziroma dajati prevzemnik. Preužitek lahko izgovori izročitelj tudi za člane svoje družine in celo za tretje osebe. V prvi pogodbi si izročitelj ni izgovoril stanovanja. V drugi si je z ženo izgo-

voril stanovanje v kamri, ki se drži hiše. Ža v sami pogodbi pa je določeno, da v primeru smrti enega ne ugasne polovica te pravice. V pogodbi iz leta 1887 pa je prevzemnikova dolžnost urediti izročitelju in njegovi ženi stanovanje v posebni sobi, ki pa ni določena. V četrti pogodbi je ta pravica zelo natančno opisana.

Gre za pravico do izključne rabe vežne kamre s kuhinjo, souporabo prostora nad to kamro in kuhinjo in souporabo prostora v kleti. Izročitelj izgovori to pravico tudi svojim trem otrokom za primer samskega stanovanja. Določa jim prosto in brezplačno stanovanje v vežni kamri s kuhinjo vred, souporabo prostora nad vežno kamro in kuhinjo, pravico do souporabe kleti za shrambo poljskih pridelkov. Gre torej za iste prostore, kot si jih je izgovoril izročitelj zase in za svojo ženo. To pravico izročitelj izgovori celo svojim vnukom. Omejena pa je do hčerine smrti: »Pri njej smejo stanovati njeni otroci do njene smrti.« Sinu pa je izgovoril posebej še pravico do rabe zunanje kamre za opravljanje kolarske obrti.

Preužitkar ima včasih pravico do uživanja določenega zemljišča. To je lahko njiva, pašnik, gozd, sadovnjak, ali pa samo drevo. Uživalcu gredo plodovi in druge koristi. Pravica ugasne s smrtjo upravičenca. V izročilni pogodbi iz leta 1844 se je prevzemnik zavezal, da bo vsako leto prepustil izročitelju toliko zemlje, da bosta z ženo pridelala dva in pol mernika krompirja. Dobila sta tudi užitek na eni hruški. V kasnejši pogodbi si izročitelj in žena izgovorita sadove dveh boljših hrušk na vrtu in pravico posejati merico lanenega semena ter posaditi merico krompirja. Tako kot pri prejšnji tudi pri tej ni določeno zemljišče, po vsej verjetnosti z namenom, da bi bilo to vsako leto drugo. Po pogodbi iz leta 1914 pa se mora preužitkar vsako leto prepustiti toliko prostora, da si posadita 10 meric krompirja. Zapisano je tudi, da mora biti vsakokrat druga njiva. Imela sta tudi pravico do polovice zelnika »Pod stranjo«. Določena je bila prevzemnikova dolžnost, da mora »zorati, pognojiti, sadeže na njivo in pridelke z njive domov zvoziti«.

Prevzemnik se je dalje zavezal dajati pripravljeno hrano ali pa določeno količino živil, včasih tudi oboje. V primeru, da izročitelj ne bi mogel ali hotel jesti pri skupni mizi, mu bo prevzemnik dolžan določene količine živil. Prevzemnikova dolžnost je tudi, da preskrbi izročitelju obleko in obutev, v določenih časovnih obdobjih pa mu mora dajati denar za male potrebe. Preskrbeti mu

mora kurivo, mu dajati nego v primeru bolezni, po smrti pa oskrbeti pogreb in nagrobni kamen. Prvi izročitelj si je izgovoril vsak dan svoj obrok hrane pri mizi, poleg tega pa še vsako leto naštete pridelke: en mernik rži, en mernik ječmena, pol mernika fižola, pol mernika pšenice, tri funte slanine, dva funta masti. Poleg tega mu mora prevzemnik dajati še obutev in obleko, za priboljšek pa 17 krajcarjev. Izročitelj bo dolžan pomagati pri delu, kolikor mu bodo seveda dopuščale moči. Če pa bi pomagal pri striženju ovac, mu mora še posebej plačati 1 goldinar. Pri kasnejši pogodbi iz leta 1844 si izročitelj in soproga izgovorita »dostojno vzdrževanje po določenih 672 ODZ«. Za priboljšek pa še vsako leto dva in pol mernika turščice, prav toliko zrnja, en mernik pšenice, pet funtov masti, prav toliko slanine in šest funtov soli, tri funte volne in 5 goldinarjev. Ko eden od upravičencev umre, ugasne polovica takšnega vzdrževanja. V tretji pogodbi je prevzemnik dolžan dajati potrebna drva in osvetlitev, potrebno obleko in obutev, potrebno oskrbo in postrežbo, kot tudi zdravniško pomoč. Poleg tega pa še naslednje pridelke: 12 mernikov koruze, 12 mernikov rži, četrtinko pšenice, mernik ječmena, pol prašiča v teži 50 funtov, eno zrejeno ovco, dva funta volne, 10 funtov soli, dnevno pol mere sladkega mleka, šest funtov zabele in deset funtov slanine, za priboljšek pa še 10 goldinarjev. Pri tej pogodbi je seznam naštetih pridelkov obsežnejši, ker si izročitelj in žena nista izgovorila hrane pri skupni mizi kot pri prejšnjih dveh. Pri prvih dveh so za primer, da izročitelj ne bi mogel ostati pri skupni prehrani, točno določene dajatve. Pri prvi bo prevzemnica dolžna vsako leto dajati 3 mernike rži, 4 in pol mernika ječmena, pol mernika fižola, pol mernika pšenice, pol mernika ajde, 4 funte slanine in prav toliko funtov masti. Odpade pa njena obveznost, da ga preskrbuje z obleko. Izročitelj pa ne bo imel dolžnosti pomagati pri delu na domačiji. Po smrti bo dolžna poravnati pogrebne stroške in dati za štiri maše. V drugi pa je samo določena dvojna mera od naštetega priboljška, če zaradi utemeljnega vzroka ne bi mogla ostati pri skupni prehrani. V četrti pogodbi si je izročitelj izgovoril zase in za ženo vsak mesec šest kron (letno 72 kron), vsak dan 21 mleka (11 zvečer, 11 zjutraj), vsakega četrt leta 25 kg pšenične moke prve vrste (letno 100 kg), vsako leto 6 kg masla, 18 kg zaseke, 18 kg prašičjega mesa, 3 birnje rži, 3 birnje turščice, eno birnjo ječmena. Imata pravico za svojo rabo jemati drva iz prevzemnikove drvarnice.

Obutev in obleko si bosta preskrbela sama. Prevzemnik je dolžan preskrbeti postrežbo in zdravniško pomoč v bolezni in starosti. Če bi izročitelj kaj zidal ali si prezidal svoje stanovanje, ima pravico vzeti pri hiši hrano apno in drug zidarski material, prevzemnik pa mu mora vse potrebne stvari za zidanje pripeljati in odpadke zopet odpeljati. Že pri sami izročitvi pa je izročitelj izvzel enega vola, tri prašiče in deske pod šupo.

Preužitek traja do smrti upravičenca. Če sta upravičenca dva, ob smrti enega preneha polovica preužitka (izjema je le pravica do uporabe stanovanja). V pogodbi iz leta 1914 pa je določeno, da ob smrti enega ostane preužitek nespremenjen: »Ako jeden preživitarjev vmrje, ostane preživitek preživitečemu neprikrajšan.«

Preužitek se je v dveh pogodbah tudi denarno ocenil. Ta vrednost pa je le približna, saj je trajanje preužitka odvisno od izročiteljeve smrti.

Hišni arhiv pri Keklu v Ratečah vsebuje naslednje listine in dokumente (navajam jih po kronološkem redu):*

25. 7. 1727 zadolžnica, Urban Weber, dolg 36 goldinarjev
29. 4. 1759 testament, Matheus Scheriu
16. 9. 1776 izročilna pogodba, Jurij Weber
25. 6. 1790 odpoved, Jurij Košir, dolg 150 goldinarjev
26. 4. 1807 pobotnica, Jakob Petrič plačal 150 goldinarjev
7. 2. 1812 zadolžnica, Klemen Petrič, dolg 469 fl. 36 kr. 1 pf.
6. 3. 1817 predlog za vknjižbo, Klemen Petrič, zastavitev premoženja
9. 11. 1820 pobotnica, Gregor Sheriou, plačal 150 fl.
22. 9. 1821 pobotnica, Klemen Petrič plačal 3 fl. 58 kr.
1824 testament, Gregor Košir
19. 10. 1826 zadolžnica, Klemen Petrič, dolg 374 goldinarjev
1. 12. 1826 pobotnica in odrečenje, Klemen Petrič prejel 270 goldinarjev
28. 2. 1829 sodba, Jurij Košir prejme 70 goldinarjev
5. 5. 1829 zadolžnica, Klemen Petrič, dolg 80 florintov
31. 8. 1832 pobotnica in odrečenje, Klemen Petrič plačal 150 fl.
26. 6. 1833 zapisnik, cenitev travnika
11. 4. 1839 izročilna pogodba, Jurij Košir
30. 9. 1840 pobotnica, Jurij Košir plačal 16 fl. 30 kr.

* Zahvaljujem se dr. Jaromiru Beranu, ki mi je pomagal pri prevajanju listin iz hišnega arhiva.

8. 2. 1841 odpoved glavnice, Klemen Petrič, dolg 80 fl. 25 fl.
22. 5. 1841 napoved premoženja, Tomaž Košir
28. 5. 1841 pobotnica, Janez Košir prejel 20 fl. 23 2/3 kr.
30. 5. 1842 pobotnica, Jožef Košir prejel 20 fl. 23 2/3 kr.
30. 5. 1842 pobotnica, Neža Košir prejela 20 fl. 23 2/3 kr.
30. 5. 1842 pobotnica, Neža Košir prejela 48 fl. 42 kr.
19. 1. 1844 izročilna pogodba, Klemen Petrič
24. 8. 1844 prepis in vknjižba
28. 5. 1851 pobotnica, Jurij Petrič plačal 30 fl.
2. 5. 1873 pobotnica, Jurij Petrič plačal 100 fl.
15. 7. 1875 potrdilo o sprejemu na delu, Jakob Petrič
4. 5. 1877 sklep, Jakob Petrič plačal 32 fl.
16. 9. 1880 prisojilna listina, Jurij in Mina Petrič dobila vsak 4 fl.
19. 8. 1881 izvleček, Marija Kavalarič
19. 10. 1881 kupna pogodba, Jakob Petrič kupi parcelo št. 1363
19. 4. 1882 pobotnica, Mina in Jakob Petrič plačata obresti
2. 6. 1883 prošnja za zemljiškoknjižni odpis
12. 5. 1884 plačilni nalog, Jakob Petrič, davek 1 fl. 75 kr.
1. 2. 1885 pobotnica, Jakob Petrič plačal 230 fl.
26. 2. 1885 pobotnica, Jurij Petrič plačal 60 fl.
31. 1. 1886 prisojilna listina, Jakob Petrič in Mina Petrič dobila nepremičnine h. št. 24
- 1887 plačilni nalog za zemljiški davek 89 kr.
25. 5. 1887 sodba, pridobitev nepremičnine vl. št. 48
9. 7. 1887 plačilni nalog, Jakob Petrič plača 12 fl. 25 kr.
28. 7. 1887 prošnja za vknjižbo lastninske pravice, Jakob Petrič
5. 10. 1887 zemljiškoknjižni izvleček, Jurij Petrič
8. 10. 1887 izročilna pogodba
20. 10. 1887 prošnja za vknjižbo lastninske pravice
1. 6. 1889 ugovor, Jakob Petrič zaradi 14 fl. 32 kr.
1. 7. 1889 pobotnica za izknjižbo, Jakob Petrič plačal 27 fl. 82 1/2 kr.
13. 9. 1889 izjava o izbrisu, Jakob Petrič plačal 100 fl.
13. 9. 1889 zemljiškoknjižna prošnja za izbris
26. 11. 1889 ugovor, Jakob Petrič
6. 12. 1889 sumarna tožba, Jakob Petrič tožen za 70 fl.
9. 3. 1890 upor, Jakob Petrič
29. 10. 1890 razsodba, Jakob Petrič prejme 3 fl. 27 kr.
20. 10. 1890 prošnja, Jakob Petrič
10. 5. 1892 pobotnica, Jakob Petrič plačal 100 fl. sestri
31. 8. 1893 izbris iz zemljiške knjige
23. 4. 1894 vabilo, Jakob Petrič
4. 7. 1894 Jakob Petrič plača za ureditev potoka Trbiže
14. 12. 1896 prisojilna listina, Jakob Petrič dobi 15 fl. 20 kr.
10. 6. 1898 izpisek iz matične knjige
6. 4. 1900 sklep o izbrisu zastavne pravice
25. 6. 1900 zavrnitev prošnje za stavbno dovoljenje
- 1901 davčna knjižica do leta 1911
22. 7. 1901 sklep, Jakob Petrič proda parceli 106 in 107
30. 10. 1901 pobotnica, Jakob Petrič plača bratu 50 fl.
4. 12. 1901 pobotnica, Jakob Petrič plača sestri 200 kr.
22. 1. 1902 pravdna zadeva soseske Podkoren proti posestnikom Rateč
- 1903 posestni list, Jakob Petrič
20. 12. 1904 sklep, Jakob Petrič dobi parcele 1346/54, 1218/4, 1200/2, 1196/11 1118/3 in 1346/40
12. 1. 1905 pobotnica, Jakob Petrič plačal 50 fl. ali 100 kron
7. 2. 1905 potrdilo, Jakob Petrič plačal 100 kr.
20. 2. 1905 pobotnica, Jakob Petrič plačal 36 kr.
12. 6. 1905 sklep, Jakob Petrič
7. 2. 1906 pobotnica, Jakob Petrič plačal 114 kron
28. 10. 1906 sklep, Jakob Petrič zamenjal parcelo št. 368 za parcelo št. 378
9. 1. 1907 začasna pobotnica, Jakob Petrič plačal 76 kron
19. 11. 1907 kupna pogodba, Jakob Petrič kupi parcelo 377
30. 11. 1908 sklep, Jakob Petrič prepiše parceli 1019 in 1261/5 k hišni št. 42
14. 6. 1909 tožba, Jakob Petrič tožen zaradi priznanja lastninske pravice Beneta
6. 7. 1909 pobotnica, Jakob Petrič plača 33 k. 72 h. za pravdne stroške
- 1912 davčna knjižica
25. 5. 1914 sodba, Ivan Petrič tožen zaradi priznanja očetovstva
8. 1. 1913 dolžno pismo, Jakob Petrič dolguje 497 fl. 87 kr.
7. 5. 1913. plačilni nalog, Janez Petrič, 2 kroni 50 vinarjev
4. 4. 1914 pogodba, Jakob Petrič pridobi parcelo 769/2
4. 4. 1914 izročilna pogodba, Jakob Petrič
4. 9. 1915 sklep o vknjižbi izbrisa zastavne pravice, Janez Petrič plačal 166 kron 67 1/2 v.

30. 6. 1917 prisojilno pismo
 26. 10. 1917 sklep o vknjižbi lastninske pravice, Janez Petrič
 1. 7. 1920 register deležnih pravic
 16. 3. 1923 sodba, Janez Petrič
 9. 5. 1932 potrdilo, Janez Petrič dal 1500 din za zemljišče v Šnitah
 4. 5. 1933 sklep o odpisu parcele 377/2
 24. 8. 1938 odlok

VIRI IN LITERATURA:

1. Hišni arhiv. — 2. J. Volc, Kronika vasi Kranjska gora, rokopis 1938. — 3. S. Vilfan, Pravna zgodovina Slovencev, Ljubljana 1963 (str. 266). — 4. A. Novak, Kmečko gospodarstvo v Dolini. — 5. S. Vilfan, Pravna zgodovina Slovencev, Ljubljana 1963 (str. 181). — 6. J. Volc, Kronika vasi Kranjska gora, rokopis 1938.

LJUBLJANSKE CENE KRUHA IN MESA V PREDMARČNI DOBI

VASILIJ MELIK

V predmarčni dobi (1813—1848) je bil v naših krajih denarna enota goldinar ali forint (kratica: gld, ft), ki se je delil na 60 krajcarjev (kr). Ta goldinar imenujemo goldinar konvencijske veljave. Goldinar konvencijske veljave, ki se je držala od leta 1753 do 1858, moramo ločiti od goldinarja poznejše avstrijske veljave, ki je gospodovala v letih 1858—1892, in od goldinarja dunajske veljave, papirnatega denarja iz časa francoskih vojn, ki je bil vreden v predmarčni dobi le dve petini konvencijskega goldinarja. Konvencijski in dunajski denar sta krožila istočasno, zato moramo biti pri branju denarnih zneskov iz predmarčne dobe zelo previdni, saj se nekje navajajo zneski v konvencijski veljavi (kratice CW, CM, MM = Metal Münze), drugje pa v dunajski (kratica: WW). Na Štajerskem je bilo denarja dunajske veljave veliko, na ozemlju nekdanjih Ilirskih provinc pa ne, vendar se zneski tudi tu kdaj pa kdaj navajajo v dunajski veljavi. V tem članku bomo vseskozi govorili samo o goldinarju konvencijske veljave. Konvencijska veljava ima svoje ime po dogovoru (konvenciji) med Avstrijo in Bavarsko iz leta 1753, ki so mu pozneje pristopile še nekatere druge države. Po tem dogovoru so iz kölnske marke (na Dunaju 0,23389 kg) čistega srebra nakovali 20 goldinarjev. En goldinar je imel torej 11,6945 gramov srebra. Tiskali so bankovce po 1000, 100, 50 in 10 gld, kovali srebrnike po 2 in po 1 gld, 20, 10, 5 in 3 krajcarje in bakren drobiž po 1 kr, pol in četrt krajcarja.

Beseda goldinar seveda današnjemu človeku nič ne pove. Vsakdo bi hotel vedeti, koliko je to v sedanjem denarju. Odgovor na to ni lahek, ne samo zato, ker danes denar tako naglo spreminja svojo vrednost, da pri-

merjava, ki si jo zapisal v rokopisu, ne velja več, ko publikacija izide. Odgovor je težak tudi zato, ker se je temeljito spremenilo vrednotenje predmetov in storitev. Pečene piške, nekdanji simbol vsega dobrega, danes ne predstavljajo nič posebnega. Najodličnejša hrana izpred stopetdesetih let bi danes doživela obsodbo zdravnikov, češ da je nezdrava. Tudi mentaliteta ljudi se je temeljito spremenila, da ne govorimo o povsem drugi razredni strukturi družbe. Naši predniki so mnogo bolj kot mi cenili vsako malenkost, pa naj je bil to košček kruha ali novčič za četrt krajcarja. Danes je marsikdaj težko dobiti človeka za tako imenovana »nižja« fizična opravila, včasih si dobil za to ljudi, kolikor si jih hotel. Revščine, uboštva in pomanjkanja je bilo pred stopetdesetimi leti prav gotovo mnogo več kakor danes, bilo pa ni nekaterih problemov, ki nas tarejo zdaj, na primer tragedije starih ljudi na kmetijah, ki so jih vsi mladi zapustili.

Med živilske artikle, ki so še nekako najbolj ohranili svojo veljavo, sodi prav gotovo kruh, čeprav nas danes svariyo, naj ga ne jemo preveč. Seveda se moramo zavedati, da je v prvi polovici prejšnjega stoletja večina prebivalcev jedla doma pečen kruh. Kupovali so ga le v redkih neagrarnih krajih in v mestih. Mestni peki so bili po stari tradiciji pod stalnim nadzorstvom oblasti. V Ljubljani so v prvi polovici 19. stoletja na podlagi žitnih cen za vsak mesec vnaprej določili, kolikšne morajo biti žemlje in hlebci ali štruce kruha. Danes je teža, ali pravilno rečeno, masa kruha in žemelj stalna, spreminjajo pa se cene — takrat pa je bilo ravno narobe. Žemlje so bile od junija 1818 naprej po pol krajcarja in po krajcar, štruce po 3 in 6 krajcarjev, maso jim je vsak mesec vnaprej

določila posebna komisija, mestni magistrat pa je predpis razglasil. Preden pa o tem naprej govorimo, pogledjmo, kakšne masne mere so tedaj veljale pri nas. To so bili funt ali natančneje, dunajski funt (0,56006 kg), lot (0,01750187 kg) in kvint (kvintič, kvintelj, nemško Quent, Quentchen, 4,375467 g). Funt je imel 32 lotov, lot 4 kvinte. V krušnih predpisih ljubljanskega magistrata je govor tudi še o četrtinkah kvinta (1,093866 g)

Ljubljanski magistratni predpisi so ves čas premarčne dobe veljali za dve vrsti žemlje: iz boljše (čile, cvetne) moke in navadne žemlje, in za dve vrsti kruha: za pšenični in za soržični kruh. Obe vrsti kruha so od januarja 1829 naprej natančneje opredeljevali: pšenični kruh kot pšenični kruh iz testa za navadne žemlje, soržični kruh pa kot kruh iz treh četrtin ržene in ene četrtine pšenične moke. Od septembra 1833 naprej so ga imenovali »soržični pravzaprav rženi kruh« (Sorschtschenbrot eigentlich Rockenbrot). Pozneje so uvedli še dve novi kategoriji kruha: aprila 1829 kruh iz zadnje moke, januarja 1832 pa pšenični kruh iz testa za boljše žemlje (Weizenbrot aus Mundsemelteig). Mesečni razglasi »tarife za kruh in meso«, ki so ohranjeni v Zgodovinskem arhivu Ljubljane, imajo v predmarčni dobi vseskozi samo nemško besedilo.¹ Kruh iz zadnje moke ali posevnik, posevnik, posevčnik (te izraze najdemo pri Pleteršniku. novi Slovar slovenskega knjižnega jezika jih nima več) so najprej imenovali Brodgattung aus Oblas oder Nachmehlteige, nato (1830—1833) Oblasbrot aus Nachmehlteige, potem pa Oblasbrot aus Nachmehlteig, vulgo Sorschitz genannt.

Teža kruha se je spreminjala od meseca do meseca, vendar ne vedno. V letih 1820, 1830, 1840 in 1850, ki smo jih za soržični kruh v preglednici 1 vzeli za primerjavo, je ostala neizpremenjena največ 5 mesecev. Kažejo se nam različni tipi let. V letih 1820 in 1830 je

Preglednica 1

	Masa soržične štruce za 3 krajcarje (v kg)			
	1820	1830	1840	1850
januar	1,033	0,757	0,617	0,525
februar	1,033	0,696	0,617	0,525
marec	1,068	0,726	0,617	0,525
april	1,068	0,726	0,595	0,543
maj	1,068	0,726	0,573	0,560
junij	1,068	0,757	0,540	0,569
julij	1,068	0,726	0,556	0,569
avgust	0,945	0,696	0,641	0,569
september	0,753	0,640	0,757	0,569
oktober	0,696	0,617	0,757	0,543
november	0,617	0,617	0,757	0,508
december	0,591	0,540	0,757	0,516

	Cena 1 kg soržičnega kruha (v krajcarjih)			
	1820	1830	1840	1850
januar	2,9	4,0	4,9	5,7
februar	2,9	4,3	4,9	5,7
marec	2,8	4,1	4,9	5,7
april	2,8	4,1	5,0	5,5
maj	2,8	4,1	5,2	5,4
junij	2,8	4,0	5,6	5,3
julij	2,8	4,1	5,4	5,3
avgust	3,2	4,3	4,7	5,3
september	4,0	4,7	4,0	5,3
oktober	4,3	4,9	4,0	5,5
november	4,9	4,9	4,0	5,9
december	5,1	5,6	4,0	5,8

Preglednica 2

	1 funt govedine je stal krajcarjev			
	1820	1830	1840	1850
januar	6	5	7,5	8,5
februar	6	5,5	7,5	8,5
marec	6	5,5	7,5	8,5
april	6	5,5	7,5	9,5
maj	6	5,5	7,5	9,5
junij	6	6	7,5	10
julij	6	6	8	11
avgust	6	5,5	8	11
september	6	5,5	8	11
oktober	6	5,5	8	10
november	6	6	8	10
december	6	5,5	7,5	10

bil kruh v prvi polovici leta cenejši, se pravi, da se ga je za isti denar več dobilo, v drugi polovici leta pa je bil zaradi slabe letine dražji, predpisana masa torej manjša. Decembrski kruh je bil obakrat najdražji. Najcenejši je bil leta 1820 od marca do julija, leta 1830 januarja in junija. Za 3 krajcarje so Ljubljanci leta 1820 dobili v najcenejših mesecih dober kilogram soržičnega kruha (1068 g), v najdražjem decembru pa samo 591 g — razlika je bila torej skoraj pol kilograma (477 g). Če preračunamo te podatke tako, da nam povedo, koliko je stal kilogram soržičnega kruha, bomo videli, da je bilo treba zanj plačati največ 5,1 krajcarja, najmanj 2,8 krajcarja. Razlika je bila 2,3 krajcarja. Leta 1830 je bila ta razlika precej manjša; manj kot četrt kg kruha (217 g) ali 1,6 krajcarja.

Leta 1840 je bil kruh v prvi polovici leta dražji, v drugi polovici zaradi dobre letine cenejši. Najdražji je bil junija, najcenejši od septembra do decembra. Razlika med najtežjim in najlažjim ali najcenejšim in najdražjim kruhom je bila prav taka kot leta 1830. Leta 1850 je bil kruh najcenejši od junija do septembra, dražji pa je bil v prvih in zadnjih mesecih z viškom v novembru. Razlika med cenami oziroma masami kruha je bila v tem na splošno dragem letu zelo majh-

na: samo 61 g je bil najtežji hlebec težji od najlažjega, samo za 0,6 krajcarja je bil kilogram najdražjega kruha dražji od najcenejšega.

Vlado Valenčič, ki je žitni trgovini in ljubljanskim žitnim cenam posvetil zanimivo in kvalitetno monografijo, je ugotovil, da so bile v obdobju 1801/2—1860/1 najnižje cene žita največkrat, to se pravi, skoraj v tretjini let (32,3 %) meseca avgusta, nato septembra (24,2 %), julija (12,9 %), junija in maja (po 8,1 %), v ostalih sedmih mesecih od oktobra do aprila pa le malokrat, vsega skupaj v eni sedmini let (14,4 %). »Pri najvišjih cenah so bile razlike med posameznimi meseci manjše. Ni nobenega meseca,

ki bi z visokim odstotkom tako močno izstopal med drugimi, kot izstopa avgust pri mesecih z najnižjimi cenami,« pravi Valenčič.^{1a} V istem obdobju so bile cene največkrat najvišje v mesecu februarju (13,4 %), nato v marcu (11,9 %), decembru, januarju in avgustu (po 10,4 %), še manjkrat v oktobru, novembru, aprilu in juliju (po 7,5 %), nato junija (6 %) in maju (4,5 %), najmanjkrat pa v septembru (3 %). Pri primerjavi žitnih in krušnih cen moramo seveda računati s časovno razliko: žitne cene prejšnjega so bile podlaga za krušne cene naslednjega meseca.

Za naš pregled krušnih cen nismo upoštevali mesečnih cen (za vsak mesec ima podatke o žitnih cenah Valenčič), ne povprečnih

807

Brod- und Fleischartiff
für den Monat *Februar* 1815.

Gattung des Brods.	Gewicht.			Preis.	
	Pfund	Loth	Quintel	fl.	kr.
Eine Mund-Semmel	2	34	-	-	1
Ordinair Semmel	4	22	-	-	1
Ein Loth Weizenbrod	5	2	-	-	8
Schorfschitzchen	1	15	3	-	8
derro	2	7	3	-	12
derro	-	-	-	-	-
Ein Pfund Rindfleisch	1	-	-	-	7

Vorstehende Satzung kommt durch den ganzen Verlauf des Monats von den betreffenden Gewerbsleuten bey in widrigen zu befahren habenden strengster Abndung auf das genaueste zu beobachten, und es hat jedermann der sich durch etwoige Nichtbefolgung von Seite irgend eines Gewerbsmannes bevorthelt zu seyn erachtet, solches dem k. k. Polizey-Kommissariate anzuzeigen.

Stadtwagistrat Laibach am 21. Februr 1815.

(Signatures)

letnih cen, ki bi jih iz mesečnih lahko izračunali. Omejili smo se na cene, kakor so jih določili vsako leto za mesec september. Leta 1820 in 1830 je bila septembra cena soržičnega kruha nekako v sredi med najvišjo in najnižjo mesečno ceno in nekoliko višja od povprečne letne cene (1820 september 4,0 kr za kg, letno povprečje 3,4 kr — 1830 september 4,7 kr, letno povprečje 4,4 kr), leta 1840 in 1850 pa je bila septembrska cena obenem tudi najnižja (1840 september 4,0 kr, letno povprečje 4,7 kr — 1850 september 5,3 kr, letno povprečje 5,5 kr).

Razen za kruh so ljubljanski mestni predpisi določali mesečne cene tudi za meso. Ne za vse vrste mesa, temveč samo za govedino. Teletino, koštrunovo, svinjsko in druge vrste mesa so očitno prodajali po prostih cenah. Mesne tarife predmarčne dobe ne govorijo o boljših ali slabših delih govedine ali o kvalitetnih razredih. Take določbe nastanejo šele pozneje. V predmarčni dobi določajo predpisi samo ceno za funt govedine, od julija 1832 še natančneje: brez privage. Od julija 1824 do julija 1832 so razlikovali meso pri mestnih in meso pri podeželskih mesarjih. Mesu podeželskih mesarjev je bila navadno predpisana za pol krajcarja nižja cena. V začetku petdesetih let so se pojavile tri kategorije govedine: prvič, meso pitanih volov, drugič, meso vprežnih volov, krav in bikov, tretjič, govedina z dežele. Druga kategorija je bila za krajcar cenejša od prve, govedina z dežele še za krajcar cenejša od druge kategorije. V naših računih smo upoštevali povsod ceno za mestne mesarje in za prvo kategorijo (pitane vole). V fasciklih ljubljanskega Zgodovinskega arhiva, kjer so ohranjeni ti razglasi cen, so od februarja 1835 naprej spravljeni tudi razglasi gorenjskega kresijskega urada, ki tudi določajo ceno govedine. Za Kranj, Škofjo Loko in Železnike določena cena je navadno za poldrug krajcar nižja od ljubljanske, za druge kraje pa velja še za pol krajcarja nižja. Od julija 1832 do marca 1847 so predpisovali v Ljubljani tudi cene za različne vrste drobovino.

Kako je ta sistem deloval, kakšna je bila kvaliteta mesa, kolikšna je bila preskrbljenost z mesom? Zdravnik Lipič, ki je leta 1834 izdal zelo podroben opis Ljubljane, piše, da je pred francosko dobo smelo prodajati meso v Ljubljani samo sedem meščanskih mesarjev. Pod Francozi pa so dovolili tudi podeželskim mesarjem po nižji ceni sekati in prodajati v mestu in vsakdo je lahko svobodno uvažal meso naprodaj. Tako je ostalo tudi po obnovi avstrijske oblasti. Ta svoboda je po Lipiču pomenila propadanje

ljubljskih mesarjev, slabšanje kvalitete mesa in tudi dražje mestno meso.² Lipičevo gledanje je gotovo pristransko — kako pa je bilo v resnici?

Predpisane cene mesa so se od meseca do meseca manj spreminjale kakor krušne cene. Primerjajmo spet leta 1820, 1830, 1840 in 1850 (preglednica 2)! V letu 1820 so bile cene mesa vse mesece enake. Leta 1830 je bila razlika med najnižjo in najvišjo ceno za funt govedine 1 krajcar, leta 1840 pol krajcarja, leta 1850 pa 2 ½ krajcarja. Ta manjša spreminljivost cen mesa je deloma tudi posledica načina za določanje cen. Pri kruhu so določali maso — masne (utežne) mere pa so mogle zajeti zelo majhne razlike. Septembra 1821 je morala tehtati soržična štruca za 3 krajcarje 1 funt in 6 lotov, leta 1831 pa 1 funt, 6 lotov in pol kvinta; razlika je znašala torej vsega samo dva grama. Pri mesu pa so se spreminjale cene. Najmanjša sprememba je znašala vselej vsaj pol krajcarja.

Tudi pri mesu bomo, kakor pri kruhu, primerjali septembrske cene. Preglednica 3 nam kaže cene za 1 kg vsakokratnega najcenejšega kruha in za 1 kg govedine v mesecu septembru od leta 1815 do 1858. Najcenejši kruh je bil najprej soržnik. Ko pa so leta 1829 uvedli kruh iz zadnje moke, je bil cenejši zdaj ta zdaj oni: dvanajstkrat posevnik, sedemnajstkrat soržnik. Letnico 1815 smo izbrali za začetek prikazovanja zato, ker za prvi september po obnovi avstrijske oblasti v Ljubljani (1814) v Zgodovinskem arhivu na žalost manjkajo podatki. Čeprav velja naše zanimanje predmarčni dobi, smo vendarle segli prek nje še v petdeseta leta. Leto 1858 smo izbrali za konec primerjave zato, ker je bil 1. novembra tega leta dokončen konec konvencijske veljave in je v celoti nastopila avstrijska veljava z drugačnimi goldinarji in krajcarji.

Kakor vidimo, so se tudi septembrske cene kruha močno spreminjale. Vendar je v 33 letih predmarčne dobe kar štirinajstkrat, torej v 42 % vseh let, tehtala septembrska štruca za 3 krajcarje 700—800 gramov. Dvanajstkrat (36 %) je bila štruca težja in cenejša, samo sedemkrat (21 %) pa lažja in dražja. Če nekoliko poenostavimo, bi torej lahko rekli, da je navadno tehtala septembrska štruca najcenejšega kruha za 3 krajcarje 750 gramov, ali, da je kilogram kruha stal 4 krajcarje, kar pomeni, da se je za en takratni goldinar navadno dobilo 15 kg kruha. Razpon med najdražjim in najcenejšim kruhom predmarčne dobe je bil 4 : 1. Najdražji je bil septembrski kruh leta 1816. Takrat je stal kilogram 9,9 kr in se je za

goldinar dobilo samo 6 kg kruha. Najcenejši je bil septembrski kruh v letih 1824 in 1825. Takrat je stal kilogram samo 2,4 kr, torej se je dalo za goldinar kupiti kar 25 kg kruha.

Preglednica 3

	A	B	C	D	E
1815	0,406		7,4	7	12,5
1816	0,304		9,9	8	14,3
1817	0,371		8,1	8	14,3
1818	0,792		3,8	7	12,5
1819	1,068		2,8	6	10,7
1820	0,753		4,0	6	10,7
1821	0,665		4,5	6	10,7
1822	0,971		3,1	5,5	9,8
1823	1,035		2,9	6	10,7
1824	1,234		2,4	5,5	9,8
1825	1,234		2,4	5,5	9,8
1826	1,151		2,6	5,5	9,8
1827	0,779		3,9	5,5	9,8
1828	0,726		4,1	5,5	9,8
1829	0,753	p	4,0	5,5	9,8
1830	0,706	p	4,2	5,5	9,8
1831	0,667	s	4,5	6,5	11,6
1832	0,757	s	4,0	8	14,3
1833	0,792	s	3,8	7,5	13,4
1834	0,757	s	4,0	7	12,5
1835	0,792	s	3,8	8	14,3
1836	0,853	s	3,5	8,5	15,2
1837	0,919	s	3,3	7,5	13,4
1838	0,840	p	3,6	8	14,3
1839	0,706	p	4,2	7,5	13,4
1840	0,757	s	4,0	8	14,3
1841	0,735	s	4,1	8	14,3
1842	0,792	s	3,8	7,5	13,4
1843	0,871		3,4	7,5	13,4
1844	0,879	p	3,4	7,5	13,4
1845	0,875	p	3,4	7,5	13,4
1846	0,630	p	4,8	7,5	13,4
1847	0,490	p	6,1	8,5	15,2
1848	0,569	s	5,3	8,5	15,2
1849	0,569	s	5,3	9	16,1
1850	0,700	p	4,3	11	19,6
1851	0,630	p	4,8	10	17,9
1852	0,512	p	5,9	10,5	18,7
1853	0,479	p	6,3	10	17,9
1854	0,403	s	7,4	10	17,9
1855	0,350	s	8,6	11	19,6
1856	0,490	s	6,1	11	19,6
1857	0,518	s	5,8	11,5	20,5
1858	0,621	s	4,8	12,5	22,3

A: masa najcenejše štruce za 3 kr v kg —
 B: najcenejši kruh: s: soržnik, p: posevnik —
 C: cena kilograma najcenejšega kruha v krajcarjih — D: cena funta govedine v krajcarjih —
 E: cena kilograma govedine v krajcarjih.

Funt govedine je stal v večini predmarčnih septembrov (osemnajstkrat) 7—8 krajcarjev, trinajstkrat je bil cenejši, samo dvakrat pa dražji. Spet poenostavljeno: navadna cena kilograma govedine je bila 13 1/2 krajcarja, za goldinar pa se je dobilo slabe 4 1/2 kg. Najnižja cena mesa, ki pa je v dvajsetih letih prevladovala, je bila 5 1/2 kr za funt (9,8 kr za kilogram), to se pravi, da se je za goldinar dobilo dobrih 6 kg govedine. Dvakrat (1836, 1847) je stal funt 8 1/2 kr (15,2 kr kilogram), to se pravi, da se je za

goldinar dalo kupiti slabe 4 kg govedine. Razpon med ceno najdražjega in najcenejšega mesa je bil v predmarčni dobi samo 1,5 : 1.

V prvem petletju (1815—1819) so prevladovale navadne cene mesa (7—8 kr za funt), s kruhom pa je bilo povsem drugače. Leta 1815, 1816 in 1817 so bile septembrske cene najvišje v vsej predmarčni dobi. V to obdobje spada tudi lakota iz leta 1817, zadnja v vrsti »srednjeveških« lakot na Slovenskem. Ljudem je ostala izredno dolgo v spominu.³ Bila je višek hudih časov, ki so se začeli že leta 1813. Letine so bile slabe, zlasti leta 1816. Pa naj govorimo z besedami Josipa Mala: »Vreme leta 1816 je bilo mrzlo in deževno. Zima se takrat kar ni mogla posloviti. Ves april je bil tako mrzel kakor februar, majnik pa ni bil dosti boljši. Radi vednega deževja niso mogli kmetje ne orati in ne sejati. Posamezne njive, pa tudi cela polja so ostala prečesto neobdelana in prazna. In če je kdo kar posili kaj vsejal, ni mogla setev rasti. Seno, ki so ga pokosili, je večinoma segnilo že v rekeh; prav tako žalostno je bilo z žetvijo... Črni oblaki so se torej jeli zbirati nad deželo že jeseni 1816, čeprav je bilo še kaj ostankov od preteklega letine. Sredi zime je pomanjkanje trkalo že splošno na vrata, spomladi 1817 pa so ljudje stradali tako, kakor že dolgo ne. Da je bila stiska še večja, je v aprilu pritisnilo še neugodno vre-

Preglednica 4

	A	B	C	
1815	september	1,623	406	7,4
	oktober	1,750	438	6,9
	november	1,584	396	7,6
	december	1,391	348	8,6
1816	januar	1,295	324	9,3
	februar	1,256	314	9,6
	marec	1,256	314	9,6
	april	1,216	304	9,9
	maj	1,155	289	10,4
	junij	1,155	289	10,4
	julij	1,098	275	10,9
1817	avgust	1,076	269	11,2
	september	1,216	304	9,9
	oktober	1,098	275	10,9
	november	1,054	264	11,4
	december	1,019	255	11,8
	januar	0,971	243	12,3
	februar	0,958	240	12,5
	marec	0,958	240	12,5
	april	0,945	236	12,7
	maj	0,980	245	12,2
	junij	0,971	243	12,3
	julij	0,899	225	13,3
	avgust	1,164	291	10,3
september	1,483	371	8,1	
oktober	1,549	387	7,7	

A: masa soržične štruce za 12 kr v kg — B: masa soržične štruce za 3 kr v gramih — C: cena kilograma soržičnega kruha v krajcarjih.

Preglednica 5

	Kruh	Meso
1815—19	6,4	12,9
1820—24	3,4	10,3
1825—29	3,4	9,8
1830—34	4,1	12,3
1835—39	3,7	14,1
1840—44	3,7	13,7
1845—49	5,0	14,6
1850—54	5,7	18,4

Povprečne petletne septembrske cene za kilogram najcenejšega kruha in govedine v krajcarjih

me z dežjem in snegom... Stradajočim so razdeljevali razna živila, največkrat pa neko juho iz vode, soli, kisa, krompirja, graha, ječmena in kruha, ki so jo zabelili po možnosti še s slanino ali pa s tem, da so kuhali v njej kaj mesa ali kosti ali pa prilili nekoliko krvi.«⁴ Korec, s katerim so v Stražišču pri Kranju delili to rumfordsko juho med ljudi, so za spomin shranili v cerkvi in postavili zraven spominsko ploščo z nemškimi in slovenskimi besedilom. »V lejtju 1816 je bila zemlja toko nerodovitna, de so reuni ljudje v lejtju 1817 toko stradali, de so po več krajih travo in otrobe jedli in od lakote mrli«,⁵ je zapisano v začetku.

Poglejmo si ta čas pomanjkanja in lakote s podatki o cenah sorzičnega kruha v Ljubljani za vsak mesec od septembra 1815 do oktobra 1817. V tem času so bile žemlje po en krajcar, štruca pšeničnega kruha po 8, sorzičnega pa po 8 in 12 krajcarjev. V preglednici 4 navajamo velikost sorzičnih štruc po 12 krajcarjev, da pa bi bila primerljivost s poznejšimi štrucami za 3 krajcarje lažja, navajamo tudi maso, ki bi jo imele trikrajcarske štruca, če bi jih že takrat pekli. Štruca za 12 kr je oktobra 1815 zadnjikrat tehtala več kot 3 funte. V naslednjih 21 mesecih je bila (s petimi izjemami) vsak mesec lažja, se pravi dražja. Julija 1816 je prvič tehtala manj kot 2 funta. Leto dni pozneje, julija 1817, je dosegla kriza višek. Štruca je tehtala 1 funt 19 lotov in poldrug kvint (899 gramov), cena za kilogram kruha pa zrasla na 13,3 kr. Za goldinar se je dobilo tedaj le 4 1/2 kg sorznika. Že avgusta si je zaradi dobre letine štruca opomogla na 2 funta, cena za kilogram pa je padla kar za tri krajcarje (na 10,3 kr). Predpisane cene govedine ne kažejo v vsem tem času nobenih posebnih sprememb. Ves čas je stal funt govedine, kakor smo rekli, 7 ali 8 krajcarjev. Julija 1817 sta bila torej kruh in govedina skoraj enako vredna: kilogram sorzičnega kruha je stal 13,3 kr, kilogram govedine pa 14,3 kr.

Dvajseta leta so bila poceni tako za meso kot za kruh. Septembra 1819 in 1823—1826 je bil hlebec za 3 kr težji od kilograma, v letih 1824 in 1825 je stal kilogram sorznika, kakor smo že omenili, samo 2,4 kr. Tako nizkih cen ni bilo odtlej nikdar več. Nizke so bile tudi cene mesa: v dvanajstih letih 1819—1830 je bil funt govedine vse septembra po 5 1/2 in 6 kr, v posameznih drugih mesecih celo po 5 kr.

V tridesetih letih in v prvi polovici štiridesetih so prevladovali navadne cene kruha in mesa (kg kruha 4 kr, kg govedine 13,5 kr), le da je bilo meso najcenejše v prvi polovici tridesetih let, kruh pa v drugi.

Z letom 1846 se je začela za kruh, z letom 1847 pa za meso daljša doba višjih cen. Pri kruhu je dosegla svoj višek v letih 1854 in 1855 s ceno 7,4 in 8,6 kr za kilogram, kar pa je še vedno zaostajalo za draginjo iz let 1816—1817. Cena mesa je dosegla prvi višek leta 1850. Prvega maja 1850 je »upravljajući odbor« zagrebške županije, v skrbeh zaradi cen mesa v Zagrebu, poslal raznim mestom, med njimi tudi Ljubljani, naslednje pismo: »Pošto se ovdašnji gradski mesari ustežuju občinstvo dovoljnom kolikoćom mesa providjati, samo da tim načinom povećanje cienne mesa izposlujju, premda je ista ciena nečuvveno za isti grad na 20 kr šajna podignuta, nadjosmo za potrebito pravo mesarenja u najam dati i da tu sverhu tim se gurnie za najamnika i občinstvo koliko moguće pravedno postignemo, potrebito nam je znati cieniu govedine u pograničnih gradovih i po znamenitih mestih. Radi toga obračamo se i na Vas zvanično i najuljudnie Vas pozivajući, da se nebi uskratili nama cieniu mesa, kako je u Vašem području obična prijaviti i zajedno nama priobčiti uvete, pod kojima se pravo mesarenja dèrži.«⁶ Ljubljana je na to (z nemškim dopisom) odgovorila 15. maja. Odgovor navaja ljubljanske cene zadnjega časa (do marca 8,5 kr, od aprila 9,5 kr za funt) in pravi: »Tukajšnji mesarji s to ceno tudi niso zadovoljni in so nedavno oddali vlogo za primerno zvišanje iste.«⁷ Res je že junija cena poskočila na 10 kr, julija pa na 11 kr za funt, 19,6 kr za kilogram. Tako drago ni bilo meso nikdar v predmarčni dobi. Druga, še večja draginja, je nastopila čez nekaj let. Septembra 1855 in 1856 je bilo meso znova po 11 krajcarjev, septembra 1857 je stalo že 11 1/2 kr, septembra 1858 12 1/2 kr (22,3 kr za kilogram). Za goldinar se je tedaj dobilo: 2,7 kg mesa pitanih volov, 2,9 kg mesa vprežnih volov in 3,2 kg govedine z dežele. Tudi cene tretje kategorije so bile mnogo višje od vseh predmarčnih.

Preglednica 6

1815—19	66 g
1820—24	100 g
1825—29	107 g
1830—34	82 g
1835—39	91 g
1840—44	88 g
1845—49	68 g
1850—54	58 g

Povprečna petletna septembrska teža navadnih žemljic po pol krajcarja v gramih

Od soržnika ali posevnika je bil navadni pšenični kruh približno za polovico dražji. Kadar je torej stal kilogram najcenejšega kruha 4 kr, je stal kilogram navadnega pšeničnega kruha 6 kr in se je za goldinar dobilo 10 kg takega kruha. Navadne žemlje so stale prav toliko kot navaden pšeničen kruh. Ob ceni 6 kr za kilogram takega kruha je tehtala navadna žemlja za pol krajcarja 83 gramov (nekako 4 lote in 3 kvinte), velika žemlja za krajcar pa 167 gramov. Povprečno petletno septembrsko težo navadnih malih žemljic za pol krajcarja nam kaže preglednica 6. Najmanjše septembrske žemljice v vsem obdobju so bile leta 1855 s 35 grami, največje leta 1825 s 138 grami.

Boljši pšenični kruh iz cvetne moke je bil približno dvakrat dražji od najcenejšega kruha (192 % 1825, 205 % 1830, 206 % 1831,

213 % 1820). Po enaki ceni so se prodajale boljše žemlje. Kadar je torej stal kilogram najcenejšega kruha 4 kr, je bil pešenični kruh iz cvetne moke po 8 kr. Za goldinar se je torej dobilo 7 1/2 kg.

Meso je bilo navadno trikrat do štirikrat dražje od najcenejšega kruha. V posameznih letih so bile te razlike tudi dosti manjše. V času izredne draginje kruha, kakor smo videli, je bila ta razlika prav malenkostna.

OPOMBE

1. Zgodovinski arhiv Ljubljana, LJ, mesto Ljubljana, Reg. I/219, 304, 438, 574; razen v začetku so objavljali te razglase tudi v Laibacher Zeitung okrog prvega vsakega meseca. — 1a. Vlado Valenčič: Žitna trgovina na Kranjskem in ljubljanske žitne cene od srede 17. stoletja do prve svetovne vojne, Ljubljana 1977 (Razprave SAZU, razred za zgodovinske in družbene vede X, 4), str. 118 (358). — 2. Wilhelm Lippich: Topographie der k. k. Provinzialhauptstadt Laibach, Laibach 1834, str. 91. — 3. Poleg dela, navedenega v naslednji opombi, glej zlasti Ivo Pirkovič: Netek v zgodovini in bajki, Naša sodobnost 7, 1959, str. 811—827 in tam navedeno literaturo. — 4. Josip Mal: Zgodovina slovenskega naroda, str. 504—506. — 5. Po sliki v Malovi Zgodovini, str. 509. — 6. Zgod. arhiv Ljubljana, kot v op. 1, fasc. 574, fol. 240. — 7. Prav tam.

ZLET »SVOBODA« V CELJU IN NJEGOV ODMEV V ČASOPISJU

TATJANA CEPIC

Ob petnajsti obletnici svojega delovanja — 7. julija 1935 — je pripravila centrala delavskega izobraževalnega društva »Svoboda« v sodelovanju s svojimi podružnicami velik zlet svojih članov v Celju. Celje je bilo izbrano zaradi svoje močne tradicije delavskega središča pa tudi zaradi ugodne geografske lege. O celjskem delavskem gibanju je socialdemokratski časopis »Delavska politika« zapisal, da sodi celjsko okrožje med najaktivnejša delavska okrožja: redkokje je delavsko gibanje tako močno razvito in ima tolikšen vpliv kot prav v Celju in njegovi okolici. Zanimivo je, da nacionalistični val predlanskim v Celje ni mogel prodreti: rdeče organizacije so tiste, okoli katerih se zbirajo delavci. Za vse to se moramo zahvaliti požrtvovalnim sodrugom celjskega okrožja,

njihovi marljivosti in idealizmu. Zato je tudi prav, da se prvi zlet »Svobode« vrši prav v Celju, da dá tamošnjemu gibanju novih pobud in novega elana.¹ Nadalje našteva podružnice v okolici Celja in pripominja, da se bo v kratkem pridružilo številnim že obstoječim še troje novih v Trnovljah, Ostrožnem in v Vojniku. V različnih strokovnih organizacijah je bilo organiziranih v Celju preko 2000 delavcev, najmočnejše v Zvezi kovinarskih delavcev.

Vseslovenski zlet sta pripravljali dve strani: uradno so ga organizirali v Svobodini Centrali socialdemokrati, nanj pa so se pripravljali tudi komunisti, ki so imeli močne pozicije v skoraj vseh podružnicah. Socialdemokrati so želeli izkoristiti zlet za zahtevo po obnovitvi socialistične stranke pod no-

vim imenom Socialistična zveza delovnih ljudi, ki je bila ukinjena s šestojanuarsko diktaturo, komunisti pa so želeli usmeriti množice v demonstracije proti fašistični nevarnosti in za zahteve po demokratičnih svoboščinah.

Šestojanuarska diktatura je močno udarila po Komunistični partiji Jugoslavije in uspelo ji je zelo omrtvičiti njeno delo. Večina partijskih kadrov je bila po zaporih, v največji meri pa je krivdo za to stanje nosilo takratno partijsko vodstvo v tujini zaradi napačnih direktiv in nepoznavanja razmer v domovini. Partija je začela oživljati v letih 1931, 1932 in ta leta pomenijo tudi prelom v smeri njenega delovanja. Svojo pot je začela z novim vodstvom, v globoki ilegali, počasi, vendar vztrajno, ob marljivem delovanju tovarišev, ki so se vrnili v tem času iz zapora. Obnavljanju partijske organizacije v Sloveniji sta se takoj po vrnitvi iz zapora najbolj posvetila Boris Kidrič in Edvard Kardelj. Ustanovljen je bil tudi prvi Pokrajinski komite za Slovenijo. Miha Marinko navaja, da je obenem partijska organizacija vzpostavila solidne postojanke tudi v URS sindikatih. »V tem pogledu je opravil pomembno delo zlasti tovariš Leskošek, ki je bil tedaj funkcionar kovinarskega sindikata in ‚Strokovne komisije za Slovenijo‘ in je kot tak po eni strani neposredno organiziral množične delavske akcije, po drugi strani pa ustvarjal partijske zveze z borbennimi delavci v sindikalnih organizacijah in pomagal osvobajati sindikate oportunističnega vpliva in vodstva.«² Obnovljena partijska organizacija v Sloveniji si je zastavila dve nalogi: prvič, povezati se z ljudskimi množicami širše, voditi in stopnjevati njihovo borbo tako za njihove ekonomske zahteve, kakor neposredno proti monarhofašistični diktaturi, in drugič, marksistično osvetliti ekonomske, družbene, politične in kulturne probleme v Sloveniji.³

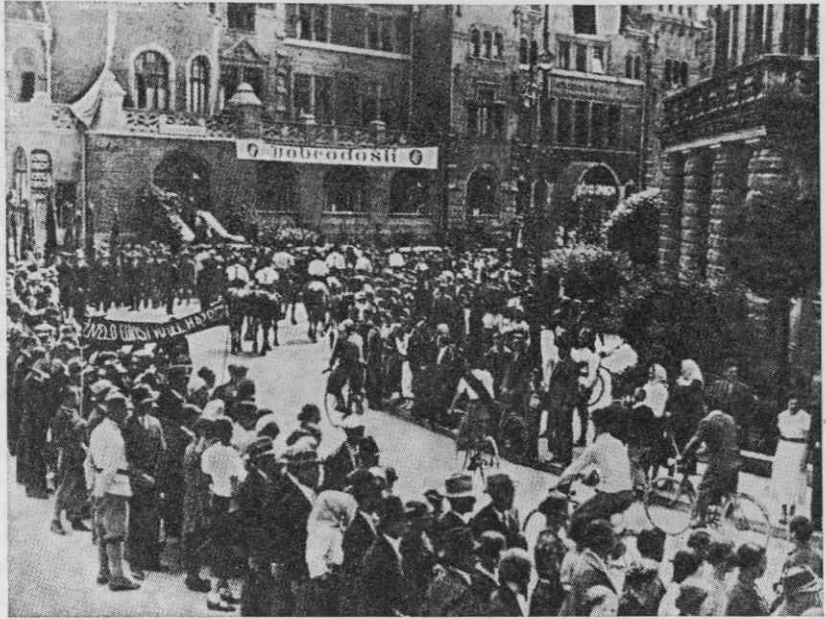
V skladu s temi načeli so začeli komunisti uporabljati vsa legalna sredstva za popularizacijo marksistične teorije med slovenskim narodom. Pokrajinski komite je leta 1934 organiziral konferenco v Goričanih, katere se je udeležil tudi Josip Broz kot predstavnik CK KPJ. Med drugim si je zadala konferenca nalogo usmeriti partijo na »ustvarjanje enotne fronte delavskega razreda in na enotno demokratično gibanje ljudskih množic proti diktaturi, za demokratične in nacionalne pravice.«⁴ Obenem je konferenca v Goričanih dala tudi osnovo za ustanovitev nacionalnih komunističnih partij Slovenije, Hrvaške in tudi Makedonije v okviru KPJ.

Uspeh, ki ga je dosegla Partija s svojim delovanjem med delavskimi množicami, pa najbolje kaže zlet »Svobod« v Celju.

Organizirane priprave na zlet so se začele že v začetku leta 1935, od maja 1935 dalje pa so se v slovenskem časopisju vrstila razna obvestila o zletu. Priprave je najbolj budno spremljala »Delavska politika«, časnik socialdemokratov. Obvestila so zavzeto pozivala delavstvo, naj se udeleži zleta in s tem pokaže svojo zavednost in svojo moč. O tem najbolj značilno govori članek v socialdemokratskem »Delavcu«: »Vsi se spominjamo iz zgodovine naših velikih taborov, na katerih se je zbiral slovenski narod, da je manifestiral svoj materinski jezik in da je glasno in mogočno izrazil svojo željo in zahtevo po narodni svobodi in samostojnosti. Danes smemo povsod govoriti, pisati, peti in se učiti v materinskem jeziku. Prišlo pa je nad naše ljudstvo novo gorje, gorje neusmiljenega kapitalističnega izmozgavanja, ki spreminja delavca v berača, uradnika v potepuha, obrtnika v najslabše plačnega delavca, kmeta v proletarca, mladino v ljudi, ki so obupali nad življenjem, še preden so začeli živeti.

Naša zemlja rodi kakor prej, rokodelci so spretni in marljivi kakor vselej, tovarne obratujejo, število delovnih rok se je pomnožilo — v zadovoljstvu bi morali živeti, pa umiramo v pomanjkanju. Zakaj? Samo zaradi tega, ker je kapitalizem zaslužnil narod, ker hoče delati zase neomejene dobičke in še namenoma ustvarja revščino, da bi ljudje začeli delati zastonj, kakor so v davnih časih delali sužnji. Temu se da, mora napraviti konec. Delovno ljudstvo se mora predramiti, se mora zbrati in povedati, da tako ne gre več dalje. Pred vso javnostjo mora to povedati. Zato priredi delavska kulturna zveza ‚Svoboda‘ za Jugoslavijo v nedeljo, 7. julija t.l. v Celju velik zlet vseh ‚Svobod‘. Zlet, ki naj se spremeni v pravi tabor delovnih množic mest in vasi, bo manifestacija za delavsko kulturo in za tesnejše sodelovanje našega kulturnega in strokovnega poleta...«⁵

Ta borbeni članek prikazuje razredno razpoloženje med slovenskim delavstvom. Delavcem je prekipelo ob neprestanem brezobzirnem izkoriščanju in veliki brezposelnosti, ki je bila posledica hude svetovne gospodarske krize. Ta najhujša gospodarska kriza kapitalizma do tedaj, ki je izbruhnila oktobra 1929 v Združenih državah Amerike in se hitro razširila v Evropo, je kot članico Male antante hudo prizadela tudi Jugoslavijo. V njej sta imeli največ vložnega ka-

Začetek sprevoda po Celju

pitala Francija in Anglija, ki sta bili dolžnici ZDA. Posledice krize so prizadele delavce, kmete in nekatere malomeščanske sloje. Brezposelnost se je širila. Največ brezposelnih je bilo leta 1933, kar 27.987, kar je predstavljalo 27 % vseh zaposlenih v Sloveniji. Če bi upoštevali še dotok nove delovne sile, pogojene po naravnem prirastku in propadanje kmeta, bi bila številka mnogo višja, leta 1934 približno 44.688.⁶

V naslednjih letih se je ponovno začel počasen dvig gospodarstva. Število odpuščenih delavcev ni več doseglo števila iz leta 1933, vendar je še nadalje ostajalo visoko. V teh letih so delavske družine stradale in delovne javne borze, ki je izplačevala podpore iz lastnih sredstev, še zdaleč ni moglo zadostiti vseh potreb. Če pri tem težkem ekonomskem položaju prištejemo še politično krizo in pritisk šestojanuarske diktature, ki se je z vsemi sredstvi nasilja trudila zadušiti vsak odpor naprednih sil, vidimo brezupnost položaja delavskega razreda. Razbita je bila tudi komunistična partija, ki pa je bila edina realna sila, ki bi bila, seveda sama močna in strnjena, sposobna povezati delavstvo in vse napredne družbene sile v enotno fronto.

Položaj pa se je začel spreminjati od leta 1933. Komunistična partija je bila na poti konsolidiranja, utrjevala je svoje sile in komunisti so začeli aktivno sodelovati v legalnih delavskih organizacijah, posebno še po prelomni partijski konferenci v Goričanah leta 1934. Podkrepljeni z marksistično teorijo in spoznanji iz življenja, so začeli njena

načela izvajati v praksi. Prvi vidni znaki delavskega stopanja na plan in uspešnega delovanja komunistov so se izrazili v stavkovnem valu, ki je zajel vso Slovenijo v letih 1935, 1936 in ki je pokazal enotnost delavskega razreda. Uspele stavke so delavcem močno dvignile samozavest in okrepile njihovo revolucionarnost. Prebujanje delavskega razreda in vpliv Partije na njegovo miselnost in življenje pa je odseval zlet v Celju, ki je prestrašil oblasti in jih opozoril, da bodo morale od tega trenutka dalje računati na strnjene delavske vrste kot na močan dejavnik v življenju Jugoslavije. Obenem je zlet razgalil lažne obljube režima in Stojadinovičeve vlade o uvedbi demokracije v javno življenje.

ZLET

Celjski pripravljalni odbor je uspešno opravil vse potrebne priprave za zlet 7. julija 1935. Že navsezgodaj zjutraj so se začele zgrinjati množice ljudi v Celje. Posebni vlaki so pripeljali svobodaše z Jesenic, iz Kranja, Ljubljane, Maribora in Prevalj. Mnogi iz bližnjih krajev so se pripeljali z lepo okrašenimi vozovi, celo na konjih, nekaj udeležencev iz revirjev pa je prišlo peš čez Mrzlico. Vsi vlaki so bili slovesno okrašeni z zelenjem, spletenim v vence. Udeležence so na celjski postaji pričakali gostitelji, ki so jih nato vodili na vnaprej določene izletniške točke (kopanje v Savinji, obisk celjskega Starega gradu, izlet na Miklavžev hrib, promenade po celjskem parku s koncertom železničarske godbe, športne prireditve na Glaziji...). Od

desete ure dalje so bili na različnih krajih koncerti delavskih godb, katerih je prišlo v Celje kar dvanajst. Celjski župan dr. Goričan je pozval Celjane, naj izobesijo po hišah zastave, kar je še dodatno pripomoglo k slovesnosti zleta.

Vodstvo zleta je odklonilo pomoč policije, ki je želela pomagati pri vzdrževanju prireditve, prireditelji so sami prevzeli odgovornost za red, za kar so skrbeli Svobodini redarji. Sprevod članov Svobode je krenil skozi mesto, pri čemer so jih pozdravljali Celjani, ki so svobodašem napravili špallir. Na začetku spreveda je jahalo enajst konjenikov, med njimi tudi Bratko Kreft. Za njimi so se zvrstili kolesarji, katerih kolesa so bila prepletena z rdečimi trakovi. Oblast organizatorjem ni dovolila v sprevodu nositi rdečih zastav, vendar so si prireditelji pomagali tako, da so manifestanti pozdravljali z rdečimi papirnatimi zastavicami. V sprevodu so bili tudi društveni prapori, za katere so dobili organizatorji dovoljenje od oblasti šele po dolgem prepričevanju. Nosili so jih stari delavski borci. V sprevodu so korakale tudi številne delavske godbe iz različnih krajev in delavski pevski zbori, ki so prepevali delavske pesmi, tako domače kot internacionalne.

Številni udeleženci so nosili transparente s kulturnimi in političnimi gesli ter vzklikali v pozdrav sovjetski Rusiji, Leninu in proti fašizmu, terorju.

Parada, ki je trajala več kot eno uro, se je končala na športnem igrišču Glazija. Uradno so bili predvideni trije govorniki: predsednik Zveze Svobode prof. Bogo Teply iz Maribora, Alojz Sedej in vodja jugoslovanskih socialdemokratov dr. Živko Topalović iz Beograda. Po govorih naj bi bil kulturni del zleta. Predsednik Teply je orisal zgodovino dela »Svobode« in delovanja njene predhodnice »Vzajemnosti« ter naštel uspehe delavstva v vseh letih njenega delovanja. O kulturi, meščanski in delavski pa je dejal, da danes meščanski razred zapušča prapor kulture, ko je že prej iz profitarskih razlogov poteptal vsa velika gesla francoske revolucije in svojih prvih ideologov. Najzgovornejši dokaz za to, da meščanski razred zapušča kulturo, so kresovi in grmade, na katerih je zgorelo vse, kar je človeški duh najglobljeja in najplemenitejšega domislil. In tako je prišla vrsta na proletariat, da zgrabi baklo, ki razsvetljuje temo, in jo ponese v nove svetove. Mi smo dediči vse dosedanje kulture, dediči vsega tistega, kar je bilo velikega ustvarjenega doslej in to kulturo bomo razvili dalje, kakor nam uka-

zujejo železni zakoni zgodovinskega razvoja. Delavski razred se kot avantgarda delovnega ljudstva bori za podružbljanje proizvodjalnih sredstev, za brezrazredno družbo, za družbo, v kateri ne bo izkoriščevalcev in ne izkoriščanih. Bori se za to človeštvo v najboljšem pomenu besede, bori se za človeka. Če pravi nemški filozof Friderik Nietzsche, da je današnji človek most od človeka k nadčloveku, moramo reči mi, da je šele most od živali k človeku. Prav zato imata naša borba in naša kultura, ki jo kolektivno ustvarjamo v Svobodi, občečloveški značaj. To je treba enkrat za vselej poudariti, kajti samo borba za boljšega človeka nas opravičuje, da smemo in moramo zahtevati žrtve, ki padajo na naši poti navzgor, da smemo in moramo zahtevati vse tisto, kar je potrebno, da se že enkrat konča barbarska doba človeštva, da prestopimo prag, ki vodi iz predzgodovinske dobe v zgodovino.⁷

Borbeni govor je imel tudi Alojz Sedej iz Ljubljane, ki je zahteval politično svobodo in napovedal da »ta množica, ki je tukaj zbrana, bo storila smrt današnjemu družbenemu redu«. Zahteval je amnestijo političnih kaznjencev ter ukinitve zakona o zaščiti države. Postavil je tudi zahtevo po drugačni državni ureditvi, razpustu Narodne skupščine in po razpisu novih volitev. Ta nastop Sedeja je tudi oblast ocenila kot protidržaven in hujskaški in zoper družbeni red.

Govoril je tudi dr. Živko Topalović, ki je imel sicer govor politične vsebine, katerega prvenstveni namen je bil pripraviti prisotne, da bi navdušeno sprejeli predlog o ponovni ustanovitvi socialistične stranke, ki jo je tudi prepovedala šestojanuarska kraljevovojaška diktatura januarja leta 1929. Na začetku govora je napadel režim dr. Milana Stojadinovića, misleč da bo s tem potegnili množico za sabo. Ko pa je omenil, da bodo v novo socialistično stranko »blagohotno sprejeti tudi naši bratje z levece«,⁸ je povzročil negotovanje in ogorčenje med občinstvom, ki mu ni pustilo nadaljevati.

Že na dopoldanskem sestanku, ki so ga imeli komunisti, so se dogovorili, da bodo zahtevali kot govornika Franca Leskoška, ki je bil takrat predsednik strokovne komisije in pri oblasteh še ni bil znan kot komunist. Množica je zahtevala njegov govor in vodstvo zborovanja se je moralo ukloniti tej soglasni zahtevi. Med drugim je Leskošek govoril o mednarodnem položaju, o boju za mir in zoper fašizem, za priznanje Sovjetske zveze ter za izboljšanje socialnih razmer delavstva, za svobodo tiska, za svobodo govora, za 40-urni delavnik. O »Svobodah« pa je de-

Sprevod po mestu

jal, da se v njih delavci izobražujejo v marksističnem duhu. Leskoškov govor je poslušalce tako razvnel, da niso mogli več zadrževati svojih čustev in so se od vsepovsod razlegali klici kot: »Živela enotna fronta delavskega ljudstva!«, »Živela Sovjetska zveza!«, »Živel Lenin!« in razne splošne zahteve kot amnestija političnih zapornikov, svoboda tiska, svoboda govora in podobno.

Po tem govoru je množica zahtevala še govor predstavnika jeseniške Enakosti.⁹ V njenem imenu je govoril Vencelj Perko. Vendar pa je vodstvo zleta že prej izključilo mikrofone in je Perko govoril brez njih. Govor je začela tudi Marija Vilhar kot predstavnica študentov, ni pa ga končala, ker so redarji prej prevrnili tribuno.

V kulturnem programu, ki je sledil, je združeni pevski zbor zapel nekaj delavskih pesmi: Delavski pozdrav, Oj, čujte delavskih množic korak, Bratje le k soncu, Mi hočemo pesmi...

SLOVENSKO ČASOPISJE O ZLETU

Zlet je vzbudil precej odmeva v časopisju in končno tudi reakcijo oblasti, ki je teden dni kasneje prepovedala in razpustila »Svobodo«, tako zvezo kot vse njene podružnice. »Slovenec«, uradni list Slovenske ljudske stranke, je bil v izjavah in komentarjih poln kritike, kar je razumljivo, glede na to, da je bil tedanji notranji minister Stojadinovičeve vlade dr. Anton Korošec, šef klerikalne SLS.

Že v ponedeljek, 8. julija, »Slovenec« za piše v rubriki »Domači odmevi«: »Dr. Topalovič napovedal ustanovitev marksistične stranke.« Pisec članka je posvetil največjo

pozornost nastopu dr. Živka Topalovića, predvsem pa tistemu delu, v katerem je nekaj besed posvetil tudi dr. Korošču, notranjemu ministru, za katerega je rekel, da pričakuje od njega delovno ljudstvo čimveč svobode. Poudaril je, da ni dovolj, če je prišel dr. Korošec iz internacije, če je še mnogo delovnih ljudi po zaporih. »Slovenec« je opozoril, da mu ni znano, da bi bil zaprt kakšen Topalovičev pristaš in da »noben drug pokret v državi, še celo pa ne v Sloveniji« ne uživa toliko svobode kot socialdemokrati.

Poudaril je, da se morajo zahvaliti prav Korošču, da lahko prirejajo shode, kakršni prej niso bili mogoči. »Slovenec« pa je navedel, da so zlet »izrabili skrajno levo orientirani marksisti« in da disciplina in red pri sprevedu nista bila na višku in pripomnil, da »bi prirediteljem nikakor ne škodovalo, če bi si teden dni prej ogledali vzoren red, ki je vladal pri evharističnem kongresu v Ljubljani«.¹⁰

V tem članku se je »Slovenec« postavil trdno v bran svojega voditelja dr. Korošca in očitno mu je poleg splošne kritike to edini namen, ker se poslužuje tudi neresničnih informacij. Tako je po pričevanjih udeležencev na zletu v Celju vladal vzoren red, pisec tega članka pa se ni niti prepričal o tem, ali pri »Svobodi« še deluje telovadna podzveza. Ostalo je namreč samo ime, podzveza pa je bila ukinjena z nastopom šestojanuarske diktature. Prav je imel »Slovenec« samo v tem, da je bilo na zletu malo pristašev dr. Topalovića.

Centrala »Svobode« je zahtevala v zvezi z neresnično informacijo o telovadni podzvezi popravek in ga tudi dosegla. Odmeve na zlet je objavila tudi »Delavska politika«. V član-

ku z dne 10. julija 1935 poroča, kako je o zletu pisala beograjska »Politika«. Ta je podala objektivno poročilo, omenja tudi delavce iz Zagreba, Sarajeva in Beograda, ki so se udeležili zleta. Celje opisuje kot mesto v znamenju rdeče barve, omenja tudi veliko število intelektualcev, književnikov in javnih delavcev, ki vodijo v okviru »Svobode« vse delavsko kulturno gibanje in ki so bili udeleženci tega zleta. Zanimivo je, da se poročevalec »Politike« čudi vzorni disciplini, ki je vladala na zletu. »Delavska politika« je komentirala ta članek kot primer pisanja, kakršnega ni mogoče pričakovati od slovenskega časopisja. V isti številki iz 10. julija »Delavska politika« pove tudi o razpustu telovadne podzveze »Svobode« pod naslovom »Slovenec ima slab spomin«.

Še na enem mestu odgovarja »Slovenec«, in sicer, kako je bil vesel, ko je slišal na zletu vzklikati nezrele mladeniče in kot naltolcevanje jemlje besede o maloštevilnih pristaših dr. Topalovića. To je bilo v skladu s takratnim stališčem slovenskih socialdemokratov, katerih glasilo je »Delavska politika« bila.

Poročila o zletu so objavili tudi »Glas naroda«, ki je bil glasilo frakcije gibanja dr. Marušičeve smeri v JNS in »Ljudska pravica«, legalni partijski list. »Ljudska pravica« je ta zlet ocenila kot »mejnik v življenju slovenskega delavstva, ki je ta dan po dolgem času mogočno manifestiralo za skupen nastop, za svobodo, za mir in napredek.«¹¹

RAZPUST »SVOBODE« IN ODMEV NA RAZPUST

Že teden dni po zletu je oblast pokazala svoj pravi obraz. Banska uprava je z odlokom 13. julija 1935 prepovedala delovanje »Svobode«, policija pa je zaprla precejšnje število udeležencev zleta. Z različnimi podtikanji so skušali razdvojiti delavske vrste, češ da so komunisti provocirali, zato je »Svoboda« razpuščena. V odloku o razpustu je tudi zapisano, da je prireditelj zavzela popolnoma protidržavni in komunistični značaj.

Kraljevska banska uprava Dravske banovine je izdala odločbo, s katero je bilo društvo »Svoboda«, delavsko kulturna in telovadna zveza Jugoslavije razpuščena »zaradi ravnanja zoper državni družbeni red in zaradi prekoračenja statutarne delokroga«. Razpuščena je bila centrala v Ljubljani ter tudi vse njene podružnice na ozemlju Dravske banovine. V odločbi je bilo navedeno, da je »Svoboda« iz svojega delokroga delovanja, ki je bil duševna in telesna vzgoja de-

lavstva, se začela usmerjati »na poseben podarek delavskega razreda in gojitev ekstremno socialističnih teženj, ki so prehajale že na komunistično polje«. To se je po mnenju kraljevske banske uprave Dravske banovine pokazalo na prireditvi 7. julija leta 1935 v Celju, ko je zavzela »popolnoma protidržavni in komunistični značaj«, čeprav je bila najavljena kot kulturni delavski dan. V odločbi o razpustu je navedeno tudi, da »obseg izgrediv pa kaže tudi, da je moralo biti delovanje društva in podružnic, ki so bile pri celjski prireditvi v velikem številu zastopane, že prej usmerjeno v tem pravcu, sicer bi v Celju do take kršitve državnega reda ne bilo moglo priti.«¹²

Že 16. julija je »Slovenec« objavil vest o razpustu »Svobode«, naslednji dan pa je izšel v njem članek, v katerem se posredno opravičuje za zlonamerno pisanje in ugotavlja, da to poročanje nikakor ni pripomoglo k temu odloku. Med drugim pa tudi ugotavlja, da nadalje čujemo iz vrst socialnih demokratov, da so razpust že nekaj časa pričakovali, ker so se v »Svobodo« vrinili mlajši, po večini ekstremni elementi, ki so oficijalnim socialistom nagajali, kar se je izkazalo pri zadnjem socialističnem zborovanju v Celju, da so starejši socialisti sami razpust »Svobode« v takih okoliščinah želeli in si sedaj oddahnili.¹³ Brez dvoma je ta vest pretirana, vendar brez kančka resnice gotovo ni. V razvoju zadnjih nekaj let delovanja »Svobode« se opazi vedno bolj zavzeto delovanje mladih, na komunističnih pozicijah stoječih ljudi, ki so zavzemali čedalje vidnejše položaje v delovanju Svobodnih podružnic. Konservativni socialdemokrati so držali v svojih rokah več ali manj samo Svobodino centralo v Ljubljani. Njihova neprilagodljivost in šibkost se izvrstno ilustrira v sporu s podružnico na Jesenicah. Kljub temu ne bi mogli trditi, da so socialdemokrati želeli razpust »Svobode«.

»Delavska politika« kot uradni list socialdemokratov je javno distancirala »Svobodo« od poteka zleta, češ da ni kot organizacija naročila niti enega govornika, ki je imel politični govor, da nima niti najmanjše zveze s konferenco, ki je bila dopoldne (tu mislijo) konferenco socialdemokratov, saj je bil sestanek komunistov tajen na skriteh mestu ob Savinji), ogromna množica ljudi, ki so prišli na zlet, ni imela nič skupnega z nekaj desetini plačanih in najetih provokatorjev. Delavci namreč niso imeli niti najmanjšega namena demonstrirati proti državi, »Svobode« pa očitek protidržavnosti ne more zadeni.¹⁴ »Slovenec« je to opravičilo takoj iz-

Delavski prapori na zborovalnem prostoru

rabil kot dokaz o svoji trditvi o želji socialdemokratov po razpustitvi društva.¹⁵

Drugi meščanski časniki so več ali manj objektivno poročali o zletu, vendar po odločbi o razpustu »Svobod« zleta niso omenjali razen »Slovenca«, ki je moral še nekajkrat popravljati svoje neresnične vesti, še zlasti v zvezi z Leskovškovim in Sedejevim govorom, ter liberalnega »Jutra«, ki se je neposredno strinjalo z razpustom.

Zanimiv je piker članek časnika »Pohod«¹⁶ pod naslovom »Celje-Bravo!«

»Ah, ti Celjani! Vedno in vedno jih je treba bičati. Ko je imelo narodno delavstvo svoj kongres v Celju, je bilo videti par zastav viseti raz hiš, 7. julija pa so zborovali tisoči Svobodašev v Celju. Mesto je bilo okrašeno z zastavami, da še nikdar tako, niti ob državnih praznikih. Na hiši Ljubljanske kreditne banke in na Glavnem trgu št. 16 smo

opazili celo hrvatske zastave v čast gostom. Mesto je bilo torej okrašeno kot še nikdar, na čast gostom, ki so vzklikali »Živela sovjetska Jugoslavija! Živela sovjetska Rusija! Živijo Ljenin (čeprav je že umrl). Dol z vlado! itd. Za hišo, v kateri bivajo, pa niso našli besede. Bravo Celjani! Ostanete pač vedno isti 'Celjani'. Družnost!«¹⁷

Zanimivo pa je, da o celjskem zletu niso objavili nobene vesti liberalni »Slovenski Narod«, socialistični »Ljudski glas«, klerikalni list »Straža v viharju« in »Obrtni vestnik.«

POMEN ZLETA

Revolucionarnost množice, ki se je zbrala 7. julija 1935 v Celju, je presenetila tako uradne prireditelje socialdemokrate pa tudi komuniste. Pokazala je, da vsi pritiski šesto-

januarske diktature in nevzdržni socialni položaj delavstva niso pokopali revolucionarnosti delavskega razreda. Nasprotno: pokazalo se je, da je borbenost in pripravljenost rušiti buržoazni družbeni red večja kot kdajkoli prej. Partija je bila pripravljena prevzeti vodstvo in revolucionarnost pravilno usmeriti. Komunisti so se pred zletom zavedali, da v Celju ne smejo nastopiti s preveč bojevitimi komunističnimi gesli, da ne bi dajali s tem režimu povoda za represalije.

Za komuniste naj bi zlet pomenil uveljavitev, izrabili pa naj bi ga kot demonstracijo proti fašizmu in za začetek uresničevanja sklepov splitskega plenuma Centralnega komiteja Komunistične partije Jugoslavije z dne 9. in 10. junija 1935. Ta plenum je sprejel sklep o ustanovitvi Ljudske fronte. Stojadinovičev režim je že od začetka pokazal, kam se bo v bodočnosti usmeril, Stojadinovič sam pa ni nikoli niti najmanj skrival svojega občudovanja do fašistične Italije, še bolj pa do nacistične Nemčije in obeh diktatorjev. Delavskemu razredu pa je bilo jasno, kaj pomeni fašizem za demokracijo, kar lepo prikaže članek Rudolfa Golouha v reviji »Svoboda« leta 1934: »Fašizem ni ideja, ni program, ni težnja k višjemu, popolnejšemu, fašizem je golo nasilje in oblastizeljenost. On bi se mogel izčrpati zgolj v eksploataciji lastnega naroda, v plenjenju že ustvarjene narodne in državne imovine, če ne bi bil primoran, v svrhu ohranitve svoje moči neprestano razburkavati neuko maso in deklasirane elemente iz propadajočega meščanstva in zbezanega intelektualstva s topim poveljevanjem lastnega naroda in njegove misije. To pa mora končno privedi do kolektivne psihoze, do besnega sovraštva do drugih narodov, do nacionalne megalomanije, do tega, kar je potem le nujna in logična posledica take primitivne politike: do vojne. Da: fašizem je vojna!¹⁸

Slovensko delavstvo se je torej prav na celjskem zletu opredelilo proti fašizmu in za enotno fronto proti njemu. V naslednjih letih se je množična Ljudska fronta krepila in dosegla svoj vrh v aprilu 1941. leta z ustanovitvijo Protiimperialistične, kasneje Osvobodilne fronte.

Celjski zlet leta 1935 ni bil le veličastna kulturna manifestacija ob 15-letnici zveze delavskih kulturnih društev »Svoboda«, am-

pak izbruh revolucionarne zavesti slovenskega delavskega razreda in drugih delovnih slojev. Izrazil je voljo za enotno fronto proti porajajočemu se fašizmu v Jugoslaviji. Ta izbruh je toliko pomembnejši, ker je sledil letom prisilnega molka in brezpravja delavskega razreda. Kljub brezobzirnemu terorju šestojanuarske diktature je sprožil vzpon borbenega poleta slovenskega ljudstva, ki ga niso mogli več zadušiti še tako težki udarci komunistični partiji. Celjski zlet pomeni začetek Ljudske fronte pri nas, ki je postala dragocena podlaga Osvobodilni fronti v trenutku, ko se je Komunistična partija usposobila za svojo zgodovinsko vlogo v narodno-osvobodilni borbi in socialistični revoluciji.¹⁹

OPOMBE

1. Delavska politika, 7. julij 1935. — 2. Miha Marinko, Politično poročilo CK KPS na II. kongresu KP Slovenije, II. kongres KPS, Cankarjeva založba, Ljubljana 1948, str. 39. — 3. Prav tam, str. 40. — 4. Prav tam, str. 45. — 5. Delavec, 10. maj 1935 — 6. Dr. France Kresal, Oris gospodarskega razvoja Slovenije in ekonomski položaj delavstva 1918—1941, Delavsko gibanje v Sloveniji 1918—1941, Murska Sobota, str. 107. — 7. Bogo Teply, Govor o pomenu delavske kulture (7. julij 1935), 40-letnica zleta Svobod, str. 68, 69, ponatis iz revije »Svoboda« 1935/julij, avgust. — 8. Miha Marinko, Komunistična partija v Sloveniji prva leta šestojanuarske diktature in zlet Svobod v Celju, Komunist, 2. junij 1975, št. 23. — 9. Jeseniška podružnica »Svobode« je bila po letu 1930 oziroma 1931 skoraj povsem v rokah komunistov. Centrala »Svobode« je leta 1933 razpustila jeseniško podružnico in zaplenila vse njeno imetje, češ da je vzrok za to komunistična miselnost, ki vlada v Svobodi na Jesenicah. Leta 1934 so na Jesenicah ustanovili novo delavsko kulturno društvo »Enakost«, katere idejni in umetniški vodja je bil pisatelj Tone Čufar. Člani jeseniške »Enakosti« so se v velikem številu udeležili zleta »Svobod« v Celju. — 10. Slovenec, 8. julij 1935. — 11. Ljudska pravica, 20. julij 1935. — 12. Odločba o razpustu »Svobode«, ki jo je 13. julija 1935 izdala Kraljevska banska uprava dravske banovine (II/2 No. 361/57), ZA CK ZKS. — 13. Slovenec, 17. julij 1935. — 14. Delavska politika, 17. julij 1935. — 15. Slovenec, 19. julij 1935. — 16. Pohod, glasilo pokreta nacionalistov; izhajalo od 10. septembra 1932 do 18. decembra 1937. — 17. Pohod, 3. avgust 1935. — 18. Svoboda, januar 1934. — 19. Miha Marinko, Začetek vzpona ljudsko-frontnega gibanja, Komunist, 26. maj 1975, št. 21.

PESNICA 1946

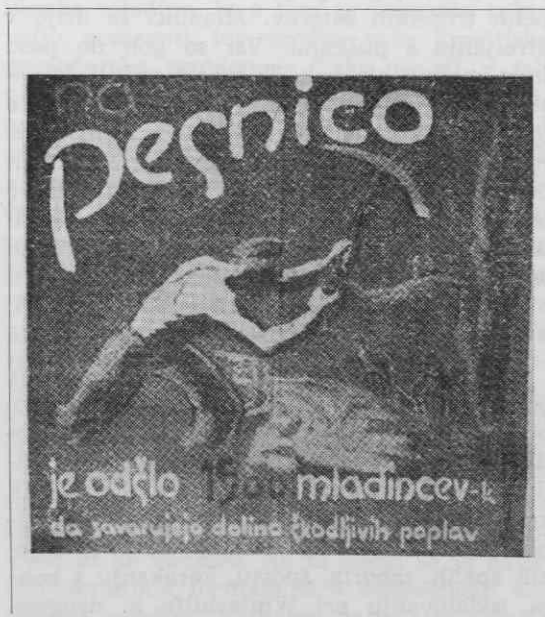
JANEZ J. SVAJNCER

Ob pripravah na razstavo Oblikovanja in znaki na Slovenskem nam je bilo veliko do tega, da bi pokazali tudi znak Pesnica 1946. Vedeli smo zanj, žal pa ga ni bilo v nobeni od zbirk, ki so bile pripravljene prispevati gradivo za razstavo. Tako je tudi slikovni del kataloga ob razstavi ostal brez slike pesniškega znaka. Te vrstice imajo namen za polniti takratno vrzel.

Nerazumljivo je, da je znak brigadirjev z regulacije Pesnice leta 1946 tako redek. Kot se spominjajo udeleženci akcije, naj bi ga dobili vsi, ki so takrat delali na Pesnici. Vemo, da jih je bilo okrog 1500. Ali je bilo razdeljenih tudi toliko znakov? Kakorkoli že, znak Pesnica 1946 je redek in zanimiv. Če bi bilo treba tehtati, ali je pomembnejše prvo ali drugo, bi se bilo treba odločiti za drugo — za njegovo zanimivost. Ne gre toliko za košček lepo izoblikovane kovine, kot gre za vse, kar ta znak nosi s seboj. Prav vsebina pripovedi posameznega odlikovanja ali znaka pa je najmikavnejše področje v faleristiki. Preden se je lotimo, je treba zapisati, da je znak Pesnica 1946 razmeroma bogato narejen. Izdelan je iz močnega bronu, posrebrjen in zvezda na njem je celo rdeče emajlirana. S tako bogato izvedbo se ni mogel pohvaliti znak udeležencev pri gradnji Mladinske proge Brčko—Banovići, ki je bil samo iz pločevine in brez vsakega emajla.

Kaj je tisto, kar je tako zanimivo na znaku Pesnica 1946? Popreproščeno bi se dalo reči, da gre za odličje mladincev, ki so še včeraj morali klicati Heil Hitler ali Éljen, na Pesnici pa so dokončno stopili v čisto drug svet. Od svobode je minilo že leto dni, toda iz časov po osvoboditvi ni bilo ničesar, kar bi se dekletom in fantom na Štajerskem ter v Prekmurju tako zarezalo v spomin kot dela na Pesnici 1946. Ob tem pa dela pri regulaciji Pesnice sploh niso bila prva dela, kjer bi mladi sodelovali. Že od osvoboditve dalje je mladina sodelovala pri odstranjevanju ruševin in raznih drugih oblikah prostovoljnega dela. S I. in II. mladinsko delovno brigado so leta 1946 odšli na Mladinsko progo Brčko—Banovići najbolj predani mladinci v zrelih mladinskih letih iz mariborskega okrožja, in že dejstvo, da je bila povprečna starost udeležencev del na Pesnici med petnajstimi in šestnajstimi leti, nam dovolj zgovorno pove, koga je zajelo sodelovanje na tej akciji.

Čeprav te povprečne starosti ne smemo jemati dobesedno — povprečje je vendarle samo povprečje — je večina fantov in deklet le bila stara samo šestnajst let (iz Ljubljane je prišla celo pionirska četa). Ta leta pa so po svoje zelo zanimiva. V primeru štajerskih in prekmurskih mladincev nam namreč pripovedujejo o generaciji mladih Slovencev, ki so bili v najbolj občutljivih letih dozorevanja med desetim in štirinajstim letom izpostavljeni najhujšemu okupatorskemu potujčevanju. Na Štajerskem je bil teror tako dognan, ljudje tako prestrašeni in nekateri prepričani skoraj do samega konca, da bo rajh ostal, da je bilo že najbolj skromno opredeljevanje za slovenstvo (kaj šele za narodnoosvobodilni boj) veliko tveganje. Za šestnajstletnike s Pesnice 1946, seveda za tiste iz štajerskih brigad, pa lahko sklepamo, da so bili med okupacijo v večini prav gotovo v organizaciji Deutsche Jugend. Torej so bili ob vsem drugem izpostavljeni še tej obliki ponemčevalnega pritiska. Spomine na te čase pripadniki Deutsche Jugend zelo ali pa sploh neradi obujajo, kot da bi se morebiti podzavestno čutili krive za nekaj, čemur pa se sploh niso mogli izogniti. Zgovorna je bila ocena enega izmed njih, ko je dejal, da laže, kdor pravi, da ni bil v tej organizaciji, razen če je sodil pod »zaščitence« (o tej kategoriji prebivalstva z »belimi« legitimaci-

Propagandni letak za Pesnico 1946

jami je bilo že dovolj napisanega in je ni treba posebej razlagati).

Na »Spodnještajerskem« Nemci niso uvedli vseh oblik organiziranja, ki so mladino različnih let povezovala v rajhu. Ustanovili so enotno organizacijo Deutsche Jugend. Njeno delovanje je zajemalo fante med desetimi in osemnajstim letom ter dekleta med desetimi in enainvajsetim letom. Pripadniki DJ niso nosili na rokavu rdečega traku s kljukastim križem kot pripadniki Hitler Jugend, marveč v zeleni barvi. Pripadniki Hitler Jugend, ki so delovali kot voditelji v DJ na »Spodnještajerskem«, so še vedno nosili svoje rdeče trakove. Pripadniki DJ so bili seveda tudi uniformirani, vprašanje uniformiranosti pa bi terjalo posebno obdelavo. Članstvo v DJ je bilo obvezno. Izogibanje obveznostim organizacije je pomenilo izgubo pravice do kart za hrano. Dejavnost DJ je bila dosti bolj živahna v mestih in trgih kot na podeželju. Eden izmed nekdanjih pripadnikov DJ se spominja, da tri mesece ni dobil nobenih kart za hrano, ko je zaradi tvorov predčasno zapustil tabor Deutsche Jugend. Pripadniki DJ so imeli vsak teden zbor — apel. Korakali so in prepevali nemške pesmi. Opravljali so pohode, ki niso bili niti tako kratki, na primer od Maribora do Radgone. Poleti so bila taborjenja. Za mlajše fante so bila dolga okrog teden dni, več kot štirinajst let stari pa so morali že na enomesečne taborje. Tak tabor za starejše je bil pri Pragerskem. Sliko z urjenja v tem taboru je objavil Untersteirischer Kalender¹ za leto 1943. Na fotografiji je videti veliko naselje belih trikotnih šotorov. Mladinci se urijo v streljanju s puškami. Vsi so goli do pasu in v kratkih hlačkah. Ti tabori so bili dejansko oblika predvojaške vzgoje. Vaditelji so bili nemški vojaki — invalidi s front (brez rok in podobno). Bili so zelo ostri. Če fant po vaditeljevem mnenju ni dovolj dobro legel s puško, mu je le-ta kar z nogo stopil na križ. Kot se ti mladinci spominjajo, tako ostrega vojaškega urjenja niso kasneje imeli niti med služenjem vojaškega roka v JA, s tem, da so se v taborih DJ že vsega naučili.

Po spominih nekdanjih pripadnikov DJ je pripadnost organizaciji navajala bolj k slepi pokorščini kot k politični indoktrinaciji. Politična vzgoja je bila stalno ponavljanje Hitlerjevega življenjepisa in učenje nemških koračnic. Česa drugega pa se nekdanji pripadniki DJ že več ne spominjajo ob že omenjenih apelih, taborih, športu, korakanju z bobni, sodelovanju pri Winterhilfe in drugem, kar je našlo svoj prostor tudi v številkah

Marburger Zeitung. Uniformirani fantje in dekleta so bili potreben del vseh proslav in prireditev. Njim je tudi pripadala vloga okraševalcev prireditvenih prostorov in dvoran. Proti koncu vojne so morali mladinci h kopanju strelskih in protitankovskih jarkov, toda tudi tistim, ki so ostali na primer v Mariboru, ni bilo nič prihranjeno. Maribor je bil proti koncu 1944 in v vojnih mesecih 1945 tarča pogostih in hudih napadov angloameriških bombnikov. Pomemben je je bil zaradi svoje industrije, kljub temu pa je vprašanje, če je bilo treba na to slovensko mesto zmetati toliko bomb. Oddaljeno brnenje letalskih motorjev je z bombnimi eksplozijami ustvarjalo na zemlji enotno skupnost prestrašenih ljudi, ki je v sebi združevala najhujše naciste s Slovenci, ki so komaj čakali svobodo in so Nemcem prav gotovo privoščili vse najslabše. Bombe niso izbirale ciljev in tako je lahko Marburger Zeitung redno prinašal črno uokvirjene spiske ubitih z bombami. Na njih so se običajno pojavljala imena po dveh ali več pripadnikov iste družine, ki so skupno našli smrt. Ob imenu in priimku je bila vedno letnica rojstva, ki je povedala, da so bombe ubile, na primer, mater s sedemletno hčerko, štiriletnega fantka, osemdesetletno ženico in podobno. Letalska napada na Maribor in Celje prvega in četrtega marca 1945 sta terjala kar 69 mrtvih. Objavljeni priimki nam povedo, da je šlo v veliki večini za Slovence. Nacistični tisk je te zavezniške napade spretno izkoriščal v svoje propagandne namene, kar mu je bilo zaradi ubitih tudi razmeroma lahko. Enake tone je ubiral pri navajanju »banditskih« grozodejstev, še posebej »zločinov« na že osvobojenem ozemlju Jugoslavije. Tako je hotel vse, ki so nestrno pričakovali svobodo, prestrašiti s tem, kaj jih čaka pod »komunističnim terorjem«. Ob tem pa so bili v spodbudo skoraj v vsaki številki Marburger Zeitung in Štajerskega gospodarja objavljeni priimki odlikovanih »Spodnještajercev«, ki so si na raznih bojiščih prislužili železne križce in druga odličja. Po pisanju Marburger Zeitung² bi naj bilo že do novembra 1944 odlikovanih za hrabrost kar okrog tisoč »Spodnještajercev«.

Vse naštetu in še veliko drugega je predstavljalo svet slovenskih otrok na Štajerskem leta 1944 in 1945, ki pa ga je dopolnjevala vedno večja partizanska dejavnost. Na podeželju so postajala srečanja s partizani in terenci pogosta, sploh pa po prihodu XIV. divizije na Štajersko. Toda otrokom Maribora, Celja, Ptuja in drugih mest ni bilo dano, da bi se neposredno srečali z borci za svo-

bodo. Mariborski otroci so poslušali pokesrelav v sodnih zaporih sredi mesta, toda za mnoge je bilo prvo srečanje s partizani šele leta 1943, ko so Nemci razstavili na današnji Partizanski cesti fotografije ubitih borcev Pohorskega bataljona. Po Ptujju so Nemci vodili zvezanega in pretepenega Lacka, v Celju so razstavili ujete borce z Dobrovelj — kuštrave, poraščene, bose, s sramotilnimi napisi. Ob teh grozljivih in zastrašujočih podobah je nemška propaganda ves čas bila v ušesa o banditih, ravbarjih, morilcih in tako dalje. Sramotila in poniževala je borca-partizana, ki je bil simbol odpora. Tam, kjer partizanov niso poznali dovolj, je nemška propaganda dosegla, da so se nekateri partizanov podzavestno tudi bali, ker jih pač niso poznali, niti niso vedeli dovolj o narodnoosvobodilnem boju, niti o tem, kakšni ljudje so to. Tudi med tistimi, ki so sodelovali v narodnoosvobodilnem gibanju, je bil doma strah pred legendarno grozno »Puklastim Mihom« in njemu podobnimi na Pohorju. Pohorski dogodki iz leta 1943 so pustili hude sledove, nad vsem pa je kraljeval strahovit nacistični teror z vso silo okupatorskega sistema in okupatorskimi sodelavci.

Teh nekaj sličic, ki so res samo drobci iz nekega obdobja bodočih brigadirjev na Pesnici, je vendarle potrebnih za ilustracijo in v podkrepitev, zakaj so bili začetki prostovoljnega dela po mariborskih ruševinah in zakaj je bila zlasti Pesnica 46 tako pomembna v političnem smislu. Nemogoče si je bilo namreč privoščiti, da bi na eno stran postavili otroke, ki so bili pod okupacijo zajeti v dejavnosti Deutsche Jugend, in na drugo, svetlo stran, druge, na primer otroke izseljenih in »zaščitenec«, ki so bili brez madeža. Tako pa so iz vrst nekdanjih pripadnikov DJ zrasli dobri državljani nove družbe in prostovoljno delo s Pesnico 1946 je bilo njihova najboljša šola. Prav tam se je izoblikovalo nekaj kasneje vidnih družbenopolitičnih delavcev, bivših pripadnikov DJ.

Treba je reči tudi nekaj besed o Prekmurju, od koder je prišla na Pesnico najbolj prizadevna brigada, ki je postala celo najboljša med vsemi slovenskimi brigadami leta 1946. Tudi ti fantje in dekleta so bili v vojnem času izpostavljeni potujčevalnemu pritisku, ne nemškemu, temveč madžarskemu. Vsi so morali biti vključeni v madžarsko mladinsko organizacijo »Levente«, ki so jo vodili učitelji. Vsako nedeljo so imeli mladinsko mašo, kamor je bilo treba obvezno priti. Politična vzgoja se je uresničevala z učenjem Hortyjevega življenjepisa ter s petjem madžarskih pesmi. Vedno znova so po-

navljali (seveda v madžarščini): »Rdeče, belo, zeleno, to je madžarska zemlja« — kot se spominjajo nekdanji pripadniki Levente. Učili so se korakati in peti. Korakali so za madžarsko zastavo. O slovenskem boju za svobodo niso prekmurški otroci vedeli skoraj nič ali pa sploh nič in ni treba ponavljati znanih dejstev o NOB v Prekmurju. Svoboda je vendarle napočila prej zanje, kot za njihove vrstnike v Slovenskih goricah in drugod na Štajerskem. Prinesli so jo sovjetski vojaki na svojih tankih. Tako so mladi Prekmurci spoznali zaveznike drugače kot mladi Mariborčani pod bombami, seveda pa se ne bi dalo reči, da so svobodo pričakali politično pripravljeni.

Poletne številke Vestnika mariborskega okrožja leta 1946 so precej zgovorna slika o regulaciji Pesnice 1946. V Vestniku³ je bil že 28. junija težiščni in precej obširen sestavek, namenjen temi Pesnica. Nasil je naslov »Regulacija Pesnice — nov doprinos slovenske mladine v obnovi«. Že 12. julija je bil v Vestniku⁴ spet posvečen precej obširen članek regulaciji Pesnice, pesniški dolini in njenim težavam. Obširno je bil naveden potek želja po regulaciji Pesnice in njihovo uresničevanje. Predstavljen je bil načrt bodočih del. S posebej poudarjenimi črkami je bil natisnjen odstavek: »Da je tu naša nova država videla regulacijo Pesnice kot eno izmed najbolj rentabilnih del, ki ga do danes nobena vladajoča oblast ni predvidela, bo pri regulacijskih delih pripomogla v prvi vrsti mladina, ki bo vso dobo počitnic žrtvovala za izboljšanje doline, to je zavedna slovenska mladina, in s tem je pokazala trdno voljo pomagati ter urediti naše kmetijske gospodarske probleme.« Tako je bil v teh prvih časopisnih člankih dan poudarek odnosu nove oblasti do kmeta, ki ga je med samo akcijo zamenjalo pisanje o mladincih v delovnih brigadah. V skladu z načeli, običajnimi v povojnih letih, je bilo javnosti sporočeno, da je dala pobudo za regulacijo Pesnice ptujška mladina, ne kak organ te mladine, toda dá se upoštevati primerjava z drugimi podobnimi pobudami, kjer je bil »pobudnik« dejansko samo uresničevalec volje pravega pobudnika. Sploh pa je iz takratnega časopisja razvidno, da je bil kot pobudnik raznih tekmovanj in akcij skoraj vedno imenovan kolektiv (na primer: kmetje radgonskega okraja so napovedali drugim okrajem tekmovanje v gradnji zadružnih domov) in ne vodstvo. Na ta način se je navzven ohranjala formalnost o demokraciji odločanja množice. Vsekakor pa je bila pobuda za regulacijo Pesnice upravičena in tudi izraz

želja in potreb. Napovedano je bilo,⁵ da se bodo dela pričela desetega julija in da bo prišlo okrog 1500 mladincev. Glavni štab se je že pred tem dnevom nastanil v dornavskem gradu in je že delal. Napovedano je bilo, da bodo prišle na Pesnico tri ljubljanske delovne brigade, ena celjska, ena mariborska in ena murskosoboška. Organizirana je bila vodna zadruga, za katero je bilo predvideno, da bo zajela vso pesniško dolino. Vodna zadruga je bila pristojna za vsa dela, za pomoč pri delih, za oskrbo z materialom in za plačilo anuitet. Vso tehnično izvedbo je prevzela Vodna uprava iz Ptuja. Dokončne priprave sta vodila inženir Cvahte in hidrotehnik Bartol.

Tako se je od osmega do desetega julija v Dornavi res zbralo okrog 1200 mladincev, ki so pričeli z deli 11. julija. Brigade so bile nekoliko drugačne od napovedanih. Novinarski poročevalec⁶ je zapisal, da so prišle po ena ljubljanska, celjska, murskosoboška, ptujska in mariborska brigada. Sploh pa je natančno poimenovanje delovnih brigad na Pesnici precej zamotano. Na občinski konferenci ZSMS Maribor pravijo, da nimajo dokumentacije s Pesnice ter da je ni tudi v Pokrajinskem arhivu, kjer so jo že sami iskali. Tako se je treba zanašati na časopisna poročila, ki pa so prav gotovo precej pod vplivom večje ali manjše skrbi novinarja po doslednosti. Ko je Vestnik poročal, da je začelo delati 1200 mladincev, je Mladina⁷ zapisala, da je začelo delati 1300 mladincev in mladink. V poročilu⁸ o proslavi, ki je bila v nedeljo, 21. julija, v Dornavi, je bilo zapisano, da je v paradi vse divizije korakalo

več kot tisoč mladincev iz sedmih delovnih brigad. V vabilu⁹ javnosti mesec dni kasneje pa je bilo zapisano, »da 1600 mladincev, ki delajo na Pesnici...«. Tako se bo številka najverjetneje ustavila na okrog 1500 brigadirjih. Upoštevati je treba, da vse brigade niso bile enako dolgo na Pesnici.

Ob koncu akcije je bil objavljen¹⁰ pregled opravljenih del na Pesnici. Navedimo ga. Ob vsaki brigadi je v oklepaju dodan najprej čas, prebit na Pesnici, druga številka pa pove število delovnih dni. Navedene so: Prekmurska brigada (11. VII.—24. VIII., 3822 del. dni), II. Mariborska brigada (2. VII.—24. VIII., 5996), III. Ptujška brigada (11. VII.—20. VII. in 5. VIII.—24. VIII., 2920), IV. Celjska brigada (11. VII.—24. VIII., 5027), delovna skupina Brčko (11. VII.—20. VII., 52), VI. Mariborska brigada (11. VII.—24. VIII., 4756), VII. Celjska brigada (11. VII.—24. VIII., 4159), XI. Ljubljanska brigada (11. VII.—24. VIII., 6135), LŠM (1. VIII.—24. VIII., 734) in VIII. Ptujška brigada (5. VIII.—24. VIII., 418). Zmeda okrog poimenovanja teh brigad v časopisih je bila res temeljita, ker so bralci samo nekaj dni kasneje spet dobili¹¹ drugačno podobo o brigadah. Po tem poročilu bi se naj na končni proslavi v Mariboru zbrale naslednje pesniške brigade: I. Prekmurska brigada Štefana Kovača, Ljubljanska brigada, Mariborska brigada Bojana Iliča, Ptujška »leteča« brigada, Celjska brigada, Pesniška brigada in IV. Mariborska brigada Marice Kerenčič. Ta brigada ni bila na Pesnici, pač pa je bila ustanovljena za odstranjevanje ruševin v Mariboru (I. Mariborska mladinska delovna brigada je odšla

Delo na Pesnici

leta 1946 na progo Brčko—Banoviči, tudi II. Mariborska mladinska delovna brigada Slava Klavora je odšla tja. Na Pesnici je bila tako III. Mariborska mladinska delovna brigada Bojana Iliča in omenjena četrta pri odstranjevanju ruševin v Mariboru. Brigada Marice Kerenčič se je spet pojavila leta 1947, vendar ne več kot četrta, pač pa kot V. Mariborska mladinska delovna brigada Marice Kerenčič. Dva meseca je v gozdovih okrog Črne na Koroškem gradila gozdne ceste). K zmedi okrog imen pesniških brigad pa je že prej prispevala tudi Mladina,¹² ki je naštel, da sodelujejo na Pesnici: Prekmurska brigada Štefana Kovača, Ptujška III. delovna brigada Dušana Kvedra-Tomaža, Celjska delovna brigada, četa ljubljanske univerze, IV. Celjska delovna brigada, Ljubljanska II. delovna brigada, Mariborska II. delovna brigada Bojana Iliča in Mariborska VI. delovna brigada Marjana Bantana. Težko bi trdili, da so bili za vso to zmedo okrog števil brigad in njihovih imen krivi samo novinarji. Verjetno je vodstvo na sami akciji poskušalo s kakšnimi reorganizacijami, vsekakor pa drži, da se je težko odločiti v tej zmešnjavi. Dodajmo še, da je iz pohvale Glavnega odbora LMS po končanih delih razvidno,¹³ da so bile ob najboljši brigadi — I. udarni prekmurski brigadi Štefana Kovača — proglašene za udarne še I. Ptujška brigada, II. Ljubljanska brigada in 2. četa VII. Celjske brigade Slavka Šlandra. Tako se pojavljajo vedno nova imena. Težko je tudi razvozlati prej omenjeno kratico LŠM — najverjetneje se nanaša na študente. Enako je težko zapisati vsaj nekoliko več tudi o prej navedeni »Pesniški« brigadi. Drži pa, da je šlo pri vseh teh poimenovanjih za iste ljudi in njihove brigade.

Vrnimo se spet k trenutkom, ko so se fantje in dekleta v vročih julijskih dneh pripeljali z vlakom do postaje Moškanjci. Od tam je bilo treba peš do Dornave in do Mezgovcev. Brigadirski štab je bil v starem dornavskem gradu, brigadirji pa so se po brigadah nastanili deloma v gradu, v osnovni šoli ter po kmetijah. Tako je bil del mariborskih mladincev v prazni kmečki hiši. Dekleta so spala v hiši, fantje pa na skednju ali na senu. Res je, da so brigadirji Pesnice 46 imeli tudi nekaj žimnic, toda velika večina je oba meseca prespala na slami. Tudi v gradu in v šoli so bile spalnice za dekleta in fante ločene. Pogled v takratno sobo prekmurske brigade bi nam pokazal ob stenah po tleh slamnato ležišče ob ležišču, na stenah so visele obleke, čez vso sobo so se križale štiri vrvice, na katerih se je sušilo perilo.

Tudi obleka brigadirjev je bila precej pisana. Enotnih uniform ni bilo in vsak je imel oblečeno, kar je pač prinesel s seboj. Ker je bilo poletje, so fantje delali v telovadnih hlačkah, enako tudi dekleta. Dan se jim je začel v začetku akcije manj, potem pa vedno bolj zgodaj. Tekmovalni duh je silil brigade k temu, da so mladinci vstajali celo ob štirih zjutraj in odhajali po umivanju, jutranji telovadbi in zajtrku na delo. Praviloma bi naj delo trajalo samo šest ur, od sedmih do enih in za drugo izmeno enako dolgo popoldan. Želje po uspehih pa so vplivale na podaljšanje tega časa. Zjutraj je bila jutranja telovadba in umivanje. Glede prehrane je treba zapisati, da je nekdanji udeleženci regulacije Pesnice nimajo v slabem spominu, kot to velja za gradnji obeh prog 1946 in 1947. Dodajmo še nekaj besed o karanteni, ki je doletela Ljubljansko in del Ptujške brigade. Štirinajst dni je bilo okrog dvesto mladincev zaprtih v drugem nadstropju dornavskega gradu. Nihče ni smel k njim. Nosili so jim hrano ter odnašali blato in podobno. Do karantene je prišlo zaradi suma škrlatinke. Nihče ni zbolel, zato pa je prišlo skoraj do hude nesreče, ko so skozi okna zmetali slamo, na kateri so med karanteno spali brigadirji. Med kurjenjem te slame so začela goreti tudi grajska okna in ogenj se je že bližal sodu z bencinom. Takrat je intendant Franc Osole, ki je eno roko izgubil med vojno v nemški vojski, nevarni sod sam nekako rešil pred ognjem. Drugače bi skoraj gotovo zgorel ves grad.

Delo pri urejanju struge Pesnice je bilo težko. Treba je bilo veliko kopati, odvažati zemljo in graditi nasipe. Površno gledano lahko rečemo, da so si fantje in dekleta delo porazdelili. Dekleta so samokolnice nalagala, fantje pa so jih vozili. Dekleta so tudi polagala nazaj na nasip vrhnjo, prej sneto zemeljsko plast, da prst ne bi drsela. Z deli so brigadirji pričeli pri mezgovškem mostu, kjer se je končala stara avstrijska regulacija. Od tam so napredovali proti toku navzgor. V zahvalnih besedah brigadirjem ob koncu del na Pesnici¹⁴ je Vlado Peteršič-Janko, poveljnik pesniških brigadirjev, dejal, da so brigadirji za okoli 1040 metrov nasipa izkopali 39.500 kubičnih metrov zemlje. Težko bi bilo reči, koliko je vsak posameznik prispeval k celoti, vsekakor pa je zanimiva slika o obeh najboljših brigadirjih. Ob koncu del sta bila za najboljša proglašena Anton Gajšek in Borislav Batič. Anton Gajšek je bil 18-letni delavec Westnove tovarne v Celju in je delal na Pesnici v III. Celjski brigadi Borisa Vinterja (spet novo ime med bri-

gadami!) Že prvi dan je zvozil 452 samokolnic, naslednji dan je dvignil to število na 908. Ves čas je dajal pobudo za udarniško tekmovanje. Pridobil je 18-letnega študenta Borislava Batiča in začela sta delati skupaj. Ves čas sta dosegala od 350 do 450 odstotkov nad delovno normo.¹⁵ Navedene številke, zlasti tisto o 908 samokolnicah, si je težko razlagati. Sicer je vprašanje, kako daleč je vozil te samokolnice, toda če bi skušali ugibati, da je za vsako samokolnico porabil na primer eno minuto (kar pa je skoraj neverjetno malo), bi za 908 samokolnic to zneslo že 908 minut. Bolje, da se ne vprašamo, kako bi bilo videti število minut, če bi dopustili, da sta bili za vsako samokolnico potrebni dve minuti. Upoštevajmo, da je bil za javnost delavnik na Pesnici dolg šest ur na dan.

Življenje na Pesnici je potekalo v znamenju dela, kljub temu pa je ta delovni tok prekinilo nekaj dogodkov, ki so popestrili pesniške dni. Prvi te vrste je bil velik miting, ki je bil v nedeljo, 21. julija. Že v soboto je bilo delo izjemoma končano ob petih popoldan. Preostali čas je bil namenjen čiščenju prostorov in vaji za nedeljsko prireditev. Z večernim vlakom so se pripeljali tudi gostje iz Maribora in Ljubljane. V nedeljo dopoldne so najprej mariborski in celjski mladinci odigrali nogometno tekmo, v kateri je zmagalo mariborsko moštvo. Zgodaj zjutraj je prispel dr. Marijan Ahčin, minister za zdravstvo v slovenski vladi, brigadirje pa so prišli obiskat tudi nekateri od staršev. Slovesen nedeljski dopoldan je začel motiti dež. Ob treh popoldne je bila velika fizikalna parada. V imenu okrožja je pozdravil zbrane mladince dr. Jože Potrč in jih spodbujal k nadaljnjim uspehom. Prekmurski prigadi je bila kot prvi podeljena prehodna zastava zmagovalne brigade. Med paradom so prišli še predsednik vlade Miha Marinko, podpredsednik dr. Marjan Breclj in sekretar okrožnega odbora OF Maribor Viktor Avbelj. Odšli so na posebno tribuno, ki je imela ograjo spleteno iz vej in smrečja. Miha Marinko je zbranim mladincem tudi govoril. Žal pa ni bilo ozvočenja in so tako govor slišali samo tisti, ki so bili na tribuni ali tik ob njej. Tudi ni nihče napovedal prihoda predsednika vlade in tako večina brigadirjev sploh ni vedela, kdo jim govori. Njegov govor so prekinjali z vzklikanjem »Nočemo odmora, dokler traja obnova« ter z vzkliki maršalu Titu, generalisimu Stalinu, članom slovenske vlade, komunistični partiji, primorskemu ljudstvu in Trstu. Del govora Mihe Marinka je bil kasneje objavljen v Mladini.¹⁶ Iz tega zapisa je razvidno, da je

tovariš Marinko govoril med drugim o tržaškem — takrat zelo bolečem vprašanju. O mladinskem delu je dejal: »Ni važno samo to, da bo proga zgrajena, tok reguliran, važno je, da bomo s svojim delom pokazali vsem malodušnim, kaj zmore slovensko ljudstvo.« Dodal je, da je »takšen polet mogoč poleg Sovjetske zveze le v naši državi, pri naši mladini, ki ima lepo bodočnost pred seboj«.

Med nastopajočimi sta bila tudi Janez Žmavc iz Celja in Dušan Mevlja iz Mariborske brigade, ki sta recitirala svoje pesmi. Nastopal je Mladinski pevski zbor iz Ruš, člani mariborskega opernega zbora, mladinski jazz orkester Kajuh in četa iz Brčkega. Zbrani so slišali tudi himno Prekmurske brigade, ki so jo uglasbili in ji tudi sami napisali besedilo brigadirji Filo, Sedonja in Benčik. Pela sta zbora iz Mariborske in Ptujске brigade, nastopili pa so še recitatorji iz Ljubljanske brigade, govorni zbor Celjske brigade in kvartet Prekmurske brigade.

Za brigadirje na Pesnici je bil velik dogodek obisk primorskih brigadirjev. Osmega avgusta zvečer se je na poti z mladinske proge Brčko—Banoviči ustavila pri Pesničanih primorska brigada Janka Premrla-Vojka. S seboj je prinesla prehodno zastavo kot najboljša med stotimi drugimi brigadami na progih. Prišlo je 291 mladih iz Tolmina, Idrije, Postojne, Kopra, Vipave in Ilirske Bistrice.¹⁷

Julija so pesniški brigadirji sodelovali v danes že pozabljeni Kardeljevi štafeti. Edvard Kardelj se je takrat odpravil v Pariz na pogajanja in njemu je bila namenjena posebna štafeta. V njej je sodelovalo tudi osem mladincev iz Prekmurske brigade na Pesnici. Štafeta je potekala iz Maribora po Dravski dolini do Slovenj Gradca in naprej skozi celjsko okrožje. Mladinci s Pesnice so tekli s štafeto skozi Radlje v skupini, ki je bila sestavljena iz dveh motoristov, petih konjenikov in okrog 50 tekačev v športnih krojih. Zraven je bila tudi skupina kolesarjev z okrašenimi kolesi. Na križišču pod Muto je tekače pričakala pionirska počitniška kolonija z Mute, ki je mladince obsipala s cvetjem. Tudi ti pionirji so poslali Edvardu Kardelju resolucijo, ki so jo vsi podpisali. Kovinarji z Mute so tovarišu Kardelju poleg resolucije poslali v dar še motiko. Mariborska štafeta je pritekla v Dravograd istočasno s koroško, ki je prišla iz Črne, Mežice, Prevalj in Guštanja (Raven). Korošci so imeli s seboj lepo izdelano štafetno palico z vrezano in pobarvano zibelko. Okoli nje je bilo cvetje, pod njim pa napis »Svobodna Koroška — tovarišu Kardelju na pot v Pariz«.¹⁸

Znak »Pesnica 1946

Velik dogodek na Pesnici, do katerega pa sploh ni prišlo, bi bil pričakovani obisk predsednika Tita. Avgusta 1946 je bil predsednik Tito v Sloveniji in pričakovali so, da bo obiskal tudi pesniške brigadirje. V Ptujski brigadi so v pričakovanju Titovega prihoda na brigadni konferenci sklenili (verjetno ni bilo nič drugega v drugih brigadah), da bodo obdržali dnevno 200-odstotno preseganje norme. V Vestniku¹⁹ je izšel članek pod naslovom »Mladina hoče Tita na Pesnico«. Brigadirji so se mrzlično pripravljali na njegov obisk, čistili so bivališča in postavljali slavo-loke. Grajsko streho in gasilski stolp so okrasili s Titovim imenom. Že obledele parole so zamenjali z novimi. Mlad Prekmurec je napisal pesem, ki jo je sklenil z besedami: »Tito, Tito, pridi k nam!« Pričakovanja se niso uresničila. S CK KPS so sporočili, naj pride komandant brigad z dvema udarnikomoma takoj na Brdo po maršala. Po prihodu v Ljubljano so jih nemudoma posadili v avto in odpeljali na Brdo. Tam jih je pričakal adjutant, ki jim je povedal, da je maršal pred eno uro odpotoval v Beograd. Pojasnil je, da je prišlo do zapleta v mednarodni situaciji, ker so naši sestrelili ameriško letalo.

Kljub temu lahko zapišemo, da je Pesnico 1946 obiskalo veliko pomembnih gostov. Med njimi so bili Miha Marinko, predsednik takratne slovenske vlade, minister za prosveto vlade LRS Ferdo Kozak, sekretar glavnega odbora LMS Janez Vipotnik, slovenski pisatelj Miško Kranjec, Peter Levec in Anton Ingolič ter hrvaški pisatelj Miroslav Krleža.²⁰ Tolikšno zanimanje za Pesnico 46 je razumljivo, ker je šlo za največjo mladinsko delovno akcijo leta 1946 v Sloveniji. Še leta 1945 so mladinske delovne akcije potekale po Sloveniji v dosti večji anonimnosti in to se da — glede na pisanje po časopisih — reči celo za prvo izmeno na progi Brčko—Banoviči. Prav poletje 1946 je značilno po tem,

da je že organizirano stekel propagandni in ves ostali proces, ki je v bodoče spremljal mladinsko delo.

Premalo imamo podatkov, da bi bilo mogoče vsaj nekoliko več napisati o zanimivo napovedani prireditvi, ki bi naj bila — in je verjetno tudi bila — 25. avgusta 1946. Kar pogledimo besedilo v časopisu objavljenega vabila.²¹ »Vabilo. Tisoč šeststo mladincev, ki dela na regulaciji Pesnice, vabi vašo organizacijo, da se udeleži velike fizikulture in kulturno-prosvetne prireditve, ki se bo vršila v nedeljo, 25. avgusta 1946, v dornavskem gradu. Spored: ob deseti uri parada delovnih brigad in predaja prehodne zastavice najboljši brigadi, ob 15. uri fizikturni nastop in tekme, ob 17. uri bo igral pevski zbor LMS Linhartovo Županovo Micko. Za prehrano in prosto zabavo je poskrbljeno. Organizirana je tudi vinska trgatva in srečelov.« Žal v kasnejšem poročilu o tej prireditvi ni nič zapisanega o Županovi Micki, prosti zabavi, vinski trgatvi in srečelovu. Zanimivo bi bilo vedeti, ali je prišlo do spodrsnjaja samo pri vabilu ali pa se je res odgirala ta nenavadna in z brigadirskim delom težko združljiva veselica.

Zadnja prireditev ob koncu del na Pesnici je bila v nedeljo, prvega septembra, v Mariboru. Brigadirjem se je zahvalil tudi komandant pesniških brigad Vlado Peteršič-Janko. Z zborovanja je mladina poslala brzojavne resolucije maršalu Titu, Mihi Marinku, Edvardu Kardelju ter brzojavki Glavnemu odboru LMS in primorski mladini. Potem so mladi brigadirji prepevajoč korakali po Mariboru. Zbrali so se spet zvečer v dvorani TD Maribor (Unionska dvorana), kjer je bila slavnostna kulturna prireditev vseh brigad. Pod vodstvom Marjana Dolinarja, člana mariborske drame, in s pomočjo dirigenta Radovana Gobca je okrog 200 mladincev s Pesnice skupaj s pevskim zborom ŠLM (Študentovske ljudske mladine) predstavilo z recitiranjem in petjem zgodovino slovenskega naroda od kmečkih puntov do del na Pesnici.

S tem se je mladinska delovna akcija Pesnica 1946 poslovila tudi od naših časopisov. Le oktobra je Vestnik²² še zapisal v članku »Uspehi naše finančne politike v mariborskem okrožju«, da je bilo za regulacijo Pesnice leta 1946 izdanih 5 milijonov dinarjev. Denar je bil iz obnovitvenega fonda države, ob čemer je članek dodal še nekaj podatkov o pomoči, ki jo je Slovenija dobivala od federacije.

Koledar²³ Osvobodilne fronte Slovenije za leto 1947 je predstavil vse akcije slovenske

mladine leta 1946 in med njimi tudi pesniško. Natanko je navedeno, koliko kubičnih metrov prsti so mladinci izkopali, nasipali, koliko so položili ruše in tako dalje. Ob tem je kot posebna zanimivost naveden porast delovnih učinkov od prvih dni do konca akcije. Takole piše: »V prvih dneh je znašala storilnost brigad 102 odstotka mladinske norme (mladinska norma je bila za 33 odstotkov manjša od delavske). V zadnjem tednu pa se je dvignila storilnost na 302 odstotka. To se pravi, da je bila povprečna storilnost 184 odstotkov.« Ob tako ustvarjeni podobi uspešnosti mladinskega dela se je treba nekoliko ustaviti. Ali so mladinci res nenadoma pričeli delati s tolikšno zagnanostjo? Odgovor bi lahko dali le dokumenti s Pesnice. Ti bi nam edini lahko odgovorili, kako je bilo merjeno brigadirsko delo. Ali je do vseh odstotkov presežkov norme prišlo zaradi večjega naprežanja mladincev, kar javnosti ponujajo objavljene številke v Koledarju OF, ali pa je šlo za posledico nečesa drugega, kar pa je bilo zamolčano ob poudarjanju odstotkov pri dvigu delovnega učinka nad normo. Navedli smo že, da je Mladina zapisala, kako delo poteka v dveh izmenah in da dela polovica brigadirjev šest ur dopoldne in druga polovica šest ur popoldne. V začetku je res bilo tako, a kot se spominjajo pesniški brigadirji, je vedno pogosteje prihajalo do tega, da so delali dopoldne in popoldne. Potem je tak celodnevni delavnik v celoti prevladal. Ob tem ne smemo prezreti časopisnih zapisov, ki so poročali, da brigadirji vstajajo že ob štirih zjutraj. Ob tako podaljšanem delovnem dnevu je razumljivo, zakaj je lahko prihajalo do tolikšnega presežanja norme. Ob tem pa je treba znova poudariti, da so mladinci dejansko delali zelo pridno. Gotovo je objavljanje številke o odstotkih mladinske pridnosti imelo svoj namen. Spodbujevalno naj bi vplivalo na delavce, obenem pa dokazovalo, s kakšno predanostjo sodeluje mladina v novi družbeni ureditvi.

Ob delu je bila tudi vzgoja pomembna prava Pesnice 46. Tako so bili brigadirji zaposleni tudi takrat, ko niso delali. Oblika politične vzgoje so bile politične ure. Na teh političnih urah so največ obravnavali knjigo Edvarda Kardelja: Pot nove Jugoslavije. Ena od brigadirjk mariborske brigade se spominja,²⁴ kako je imela brigada politične ure v senci za cerkvijo. V spominu ji je ostal prijetljaj, do katerega je prišlo pri prebiranju Iljinove knjige Kako je človek postal velikan. Iz Maribora je prišel predavatelj in povedal — vsaj tako so razumeli mladinci — da je človek nastal iz opice. Vsi so se zasmeli

in ga vprašali, zakaj še zdaj ne nastajajo ljudje iz opic, če so nekoč. Opozoril jih je, naj bodo resni in da vse skupaj sploh ni šala. Mlada brigadirka je sklenila, da tega o opicah in človeku raje ne bo povedala doma, ker je mama drugič gotovo ne bi več pustila v brigado.

K politični vzgoji so sodili tudi stenčasi. Stenski časopis mariborske brigade je bil pred dornavsko šolo. Na njem se je dalo prebrati tudi to, kako so se raztreseni in pozabljivi brigadirji učili reda. Nekateri so puščali žlice kjerkoli. Njihov komandant pa je te žlice zbral in jih vrnil lastnikom — za plačilo petih dinarjev.²⁵ Vodstvo akcije je računalo tudi na vzgojni pomen knjig. Vsaka brigada je imela svojo knjižnico. V knjižnicah Mariborske in Ljubljanske brigade so imeli po 300 knjig. Javnosti je bilo namenjeno sporočilo, da mladinci najraje berejo knjigo sovjetskega pisca Ostrovskega Kako se je kalilo jeklo.

Treba je omeniti tudi razne oblike prostovoljnih dejavnosti. Marjan Tršar z Akademije za upodabljačo umetnost v Ljubljani je vodil slikarske krožke. V Mladini je bilo zapisano, »kako se je neki mladinec postavil v pozo težaka in so ga vsi portretirali«. Med risarji in sploh umetniki na Pesnici je bil tudi Miha Remec, zaradi risarskega talenta imenovan »Packa«. Dva mecesa je bil v prvi izmeni na progi Brčko—Banovići, potem prišel na Pesnico in napisal pesem, posvečeno delu na Pesnici:

Z jutranjo zarjo vstaja mlada četa, /
ko dan premagal sile je noči... /
Na delo, na delo, na delo /
mladina gre strugo gradit... /

Pevske krožke je vodil tovariš Drčar, član orkestra mariborskega gledališča. Po njegovem mnenju je dobro uspeval pevski krožek Celjske brigade, ni pa bil zadovoljen s pevci iz Ljubljanske brigade. Dramske krožke je vodil Dušan Mevlja, mariborski gledališki igralec. Za srednješolce, ki so imeli popravne izpite, je bilo obvezno obiskovanje krožka za srednješolce, ki ga je vodil profesor Lovše. Mladina²⁶ je slovenski javnosti tudi sporočila, da »kaže mladina ogromno zanimanje za krožke ruskega jezika«. Ob tem pa vendarle lahko dodamo, vsaj tako je ostalo zapisano v spominu nekaterih brigadirjev, da velika večina brigadirjev ni sodelovala v nobeni od naštetih oblik, razen pri obveznih urah. Brigadirji, ki so kasneje odšli na progo Šamac—Sarajevo, so šele tam spoznali, kako je mogoče brigadirje resnično zapo-

Brigadirji pri kosilu

sliti. Na Pesnici so imeli proste vse nedeljske popoldneve, ki so jih preležali v prijetni senci. Treba je dodati, da časopisni zapisi in tudi obujanja spominov nekdanjih brigadirjev ne pripovedujejo o predvojaški vzgoji na delovni akciji. Na progi Brčko—Banoviči je bila takrat predvojaška vzgoja že zelo temeljita, tudi s korakanjem in streljanjem. Vodili so jo pripadniki vojske. Najverjetneje tega na Pesnici res ni bilo.

Prav je, da se ustavimo tudi ob medsebojnih odnosih. Gibalo dela je bilo tekmovanje. Med seboj so tekmovalе čete, zlasti pa brigade. Tekmovanje je spodbujalo vodstvo in najbolj zavzeti mladinci. Z delom so brigadirji pričeli 11. julija in takrat se je začelo tudi prvo sedemdnevno tekmovalno obdobje za prehodno zastavico. Od 11. julija do 24. avgusta je bilo šest sedemdnevnik tekmovalnih obdobij. Trikrat je prehodno zastavo divizije osvojila Prekmurska brigada, dvakrat Ljubljanska in po enkrat Ptujška ter Celjska. Mladinci Prekmurske brigade so celo napovedali tekmovanje vsem drugim slovenskim mladinskim delovnim brigadam. Izzivali so jih²⁷ k tekmovanju v fizičnem delu, kulturnoprosvetnem delu, fizikulturi, higieni ter administraciji in statistiki. Sad tega tekmovanja je bil, kot smo že omenili, da je bila Prekmurska brigada razglašena za najboljšo slovensko mladinsko brigado leta 1946. Komandant Prekmurske brigade je bil Vinko Bavčar iz Murske Sobotne. V brigadi so vzklikali: »Čigava je zastava? — Naša! Čigava bo? — Naša!« Gospodinjska šola iz Rakičana je poslala še posebno rdečo zastavico »Najboljši četi brigade Štefana Kovača«.

Ali so bile po brigadah kakšne težave z disciplino? Časopisni zapisi povedo zelo malo o tem. Izjema je bilo poročilo,²⁸ kjer je bilo zapisano, da Ptujška brigada vstaja zjutraj ob štirih, zaspance, ki ne vstanejo, polijejo z mrzlo vodo. V Mariborski brigadi so poznali tudi poseben način kaznovanja s pretepanjem pod kocem. Zvečer je bilo spanje določeno za pol deseto uro. Kdor se je odločil za nočni potep, je moral računati na to, da ga bodo ob vrnitvi tovariši pričakali v temi, vrgli nanj koc in ga pretepli. Takih primerov je bilo več. Drugo jutro so fantje na račun pretepenega zbijali šale, marsikomu pa se je to pretepanje upiralo.²⁹ Ne prva in ne druga oblika discipliniranja verjetno nista bili doma samo v omenjenih brigadah.

Vendar stroga disciplina ni bila vzrok dobremu uspehu in delu. Prvi žulji so se kmalu zacelili in mladinci so radi delali. Spodbujalo jih je prej omenjeno tekmovanje. K delu je spodbujal tudi občutek pripadnosti določenemu kraju ali šoli, ki se je ne sme osramotiti. Brigade namreč niso bile mešano sestavljene. Ime brigade je povedalo, da so v njej samo brigadirji z določenega območja. Tudi razdelitev po četah je bila podobna. Tako je na primer Celjska brigada imela četo pedagoškega tečaja, celjsko, konjiško in trboveljsko četo. Enako je bilo po drugih brigadah. V spominih nekdanjih brigadirjev je ostalo zapisano, da je bilo med brigadami zelo malo stikov. Vsaka zase so hitele na delo in z dela. Taborni ogenj je gorel le ob sobotah in nedeljah zvečer. Ob njem so se zbirali brigadirji iz vseh brigad. Ne vemo, ali so imeli po vseh brigadah svoje himne, kot

jo je imela Prekmurska brigada, vemo pa za himno delovnih brigad s Pesnice. »Po širni domovini vsej, / razlega pesem se vesela. / Tovariš, vsem ljudem povej, / to pesem junakov je dela,« je pela ta himna. Tudi na Pesnici 46 je bil šport najbolj priljubljena oblika dejavnosti ob delu. Čeprav je bil prvi avgust določen po vsej Jugoslaviji kot začetek tekmovanja za športno značko ZREN (Za republiko naprej), je do prvega tekmovanja ZREN prišlo v Sloveniji šele 15. septembra 1946 v Ljubljani. Tako to tekmovanje še ni seglo do mladincev na Pesnici. Na travniku pri gradu je bilo telovadišče z orodjem, prevladovale pa so športne igre. Te so bile, kot smo že omenili, tudi del vseh prireditev. Ob koncu del so brigadirji s Pesnice v nedeljo, 25. avgusta, odigrali nogometno tekmo z moštvom Geodetske šole JA iz Beograda. Zmagali so gostje s 4 proti 3.

Ne moremo mimo tega, da si ne bi skušali odgovoriti tudi na vprašanje, kakšni so bili odnosi med brigadirji in kmeti domačini. Ob prihodu je mladina čutila dvomeče poglede domačinov,³⁰ kar pa ni trajalo dolgo. Ob delu so se nekateri brigadirji znali s kmeti spoprijateljiti in si na ta način tudi popestriti jedilnik. Zanimiv način »odnosa« med brigadirji in domačimi fanti nam je ohranil časopisni poročevalec.³¹ Zapisal je, kako fantje iz Ptujске brigade spijo na senu. Vsak večer pa gredo skozi vas domači fantje in prepevajo ljubezenske pesmi. Na to jim odgovarja s senikov delovna mladina z borbenimi pesmimi, ki kličejo k obnovi...

Ob tem ne smemo pozabiti, da je bilo leto 1946 eno od tistih let, ki so na Štajerskem po vaseh minevala v znamenju težav s križarji, ki so jim pomagali ali se jim pridruževali z ukrepi nove oblasti nezadovoljni ali do nove oblasti povsem sovražno razpoloženi kmetje. Dva meseca pred prihodom brigadirjev je bil v Dornavi ubit poveljnik narodne zaščite Franc Kramberger. Ponoči je potrkalo na vrata, nekdo je v imenu milice zahteval, naj odpre, in ko je odprl, je padel pod strelj. Tako je bilo treba ob delovni akciji Pesnica 46 misliti tudi na varnost. Za varovanje brigadirjev je bila ustanovljena posebna miličniška četa, ki so jo sestavljali brigadirji sami. Oboroženi so bili s puškami in brzostrelkami, imeli so tudi eno lahko strojnico. Kljub temu je bilo poslanih še 25 vojakov KNOJ. Nekoč pa je ponoči patrola brigadirske straže v temi srečala patrolo šestih knojcev. »Stoj! Roke kvišku! Odvrzi orožje!« so zaklicali brigadirji. Vojaki so puške res odvrgli in zbežali. Naslednje jutro je brigadirsko poveljstvo pohitelo in o noč-

nem dogodku po telefonu obvestilo komandanta enote KNOJ. »P...v...m, ako ste tako hrabri, čuvajte se sami!« je dejal polkovnik in takoj odpoklical svoje vojake. Tako je varnost ostala samo v brigadirskih rokah.

Ob tej nočni dogodivščini je treba omeniti tudi tri izrazitejšje kršitve reda, ki jih je obravnavalo brigadirsko poveljstvo. Eden izmed njih se je zgodil ponoči dežurnemu med obhodom spalnic. V grajski viteški dvorani, kjer so spale Ljubljančanke, se je brigadir nepričakovano čutil od ene seksualno ogrožen. Dekle je prijavil in že naslednji dan so jo poslali domov. Drug primer se je zgodil, ko je ponoči eden izmed štabovcev našel zunaj fanta in dekle iz skupine medicincev. Izstrelil je rafal iz brzostrelke in ju odpegljal v štab. Fanta so poslali domov, dekle pa je spilo lizol in so ji na Ptuj komaj rešili življenje. Tretji primer je bil drugačne narave. Vodstvo akcije je imelo dvakrat pogovor z brigadirjem, ki so ga tovariši prijavili, da govori prozahodno in proti tovarišu Titu. Do drugih posledic ni prišlo, ker je šlo za brigadirja — Žida, ki so ga med vojno preganjali Nemci.³²

OPOMBE

1. Untersteirischer Kalender 1943, Herausgegeben von der Bundesführung des Steirischen Heimatbundes, Führungsamt II. — 2. Marburger Zeitung, 18./19. XI. 1944, str. 4. — 3. Vestnik mariborskega okrožja, 28. VI. 1946. — 4. Vestnik mariborskega okrožja, 12. VII. 1946. — 5. Regulacija Pesnice — nov doprinos slovenske mladine v obnovi, Vestnik mariborskega okrožja, 28. VI. 1946, str. 1. — 6. Mladina je pričela z regulacijo Pesnice, Vestnik mariborskega okrožja, 12. VII. 1946, str. 6. — 7. Na bregovih Pesnice, Mladina, 19. VII. 1946, str. 4. — 8. Miting delovnih brigad na Pesnici, Vestnik mariborskega okrožja, 26. VII. 1946, str. 3. — 9. Vestnik mariborskega okrožja, 23. VIII. 1946, str. 3. — 10. Mladinske brigade se vračajo s Pesnice, Vestnik mariborskega okrožja, 30. VIII. 1946, str. 3. — 11. Mladina se je vrnila s Pesnice, Vestnik mariborskega okrožja, 6. IX. 1946, str. 3. — 12. Mladina, 9. VIII. 1946. — 13. Odlok št. 8, Mladina, 14. IX. 1946. — 14. Slovenski poročevalec, 3. IX. 1946. — 15. Slovenski poročevalec, 4. IX. 1946. — 16. Mladina, 25. VII. 1946. — 17. Prihod primorske mladine na Pesnico, Vestnik mariborskega okrožja, 16. VIII. 1946. — 18. S Kardeljevo štafeto od Maribora do Slovenj Gradca, Vestnik mariborskega okrožja, 2. VIII. 1946. — 19. Mladina hoče Tita na Pesnico, Vestnik mariborskega okrožja, 30. VIII. 1946, str. 3. — 20. Vestnik mariborskega okrožja, 30. VIII. 1946, str. 3. — 21. Vestnik mariborskega okrožja, 23. VIII. 1946. — 22. Vestnik mariborskega okrožja,

ja, 18. X. 1946, str. 8. — 23. B. Zupančič: Ljudska mladina Slovenije, obnova in gradnja naše domovine v letu 1946, Koledar Osvobodilne fronte Slovenije za leto 1947, str. 162—166. Izdal in založil Slovenski knjižni zavod v Ljubljani. — 24. Minca Vaupotič, ustna izjava piscu. — 25. Na bregovih Pesnice, Mladina, 19. VII. 1946. — 26. Mladina, 19. VII. 1946. — 27. Mladina, 19.

VII. 1946. — 28. Vestnik mariborskega okrožja, 23. VIII. 1946. — 29. Minca Vaupotič, ustna izjava piscu. — 30. Mladinske delovne brigade se vračajo s Pesnice, Vestnik mariborskega okrožja, 30. VIII. 1946, str. 3. — 31. Vestnik mariborskega okrožja, 23. VIII. 1946, str. 3. — 32. Vlado Peteršič-Janko, poveljnik brigadirjev na Pesnici, ustna izjava piscu.

K PRAVILNEMU PISANJU LEDINE »V LAJHU« (KRANJ — LAJH)

DRAŠKO JOSIPOVIČ

Narodni muzej v Ljubljani je sredi leta 1980 izdal v svoji seriji Katalogi in monografije težko pričakovano delo o veliki nekropoli iz časa preseljevanja ljudstev v Kranju (V. Stare, Kranj. Nekropola iz časa preseljevanja ljudstev [s prispevkoma: Z. Vinski, Ovrednotenje grobnih pridatkov in I. Kiszely, Antropološki pogledi], Katalogi in monografije 18 [Ljubljana 1980]; cf. tudi M. Slabe, Delo, let. 22, št. 213 [11. 9. 1980] priloga Književni listi). Ta nekropola je le eno izmed številnih arheoloških najdišč na ožjem območju Kranja (cf. T. Knific, Kronika 19, 1971, 70 ss. Za Kranj z okolico cf. Arheološka najdišča Slovenije [Ljubljana 1975] 169 ss). Gradivo, izkopano na tem grobišču, je v določeni meri že ovrednoteno (cf. J. Werner, Die Langobarden in Pannonien, Abhandlungen d. Bayer. Akad. d. Wiss. NF 55 [München 1962] in predvsem Z. Vinski, Ovrednotenje grobnih pridatkov, v: V. Stare, o. c., 17 ss), v prihodnosti pa lahko pričakujemo še bolj podrobno kulturno-zgodovinsko opredelitev posameznih grobov.

Pod izpostavljenim Pungrtom¹ je več, zaradi posodabljanj cest in novogradenj danes že slabo vidnih rečnih teras.² Tam so raziskovanja potekala na ledini »v Lajhu«.³ V literaturi pred drugo svetovno vojno se ta ledina (grobišče) redno navaja z imenom »v Lajhu« (im Lajh)⁴ in nikoli »na Lajhu« (kar bi v nemščini ustrezalo auf dem Lajh) kot je splošno privzeto danes.⁵ Pripomniti moramo, da je ime »Lajh« (sploh pa »v Lajhu«) med današnjimi prebivalci Kranja v veliki meri pozabljeno.⁶ Izjema so seveda najstarejši Kranjčani.⁷ Le-ti se spominjajo, da so vedno govorili »v Lajhu«. V Lajhu so preživeli tudi del svoje mladosti. Pozimi so se tam sankali, poleti igrali in bili tako nepo-

sredno povezani z Lajhom. Menimo, da bi bilo edino prav in pravično (tako do Kranjčanov kot do najstarejših raziskovalcev Lajha in s tem do naše kulturno-zgodovinske dediščine), da v prihodnosti ponovno pravilno uporabljamo ime »v Lajhu« (morda tudi samo »Lajh«), kot je že od nekdaj v navadi med Kranjčani.⁸ Avtorjem, ki so pisali »na Lajhu«, ne smemo zameriti, saj niso bili podrobneje seznanjeni s Kranjem.⁹

Odkod sploh to ledinsko ime? Najbrž bi bilo zmotno izvajati Lajh iz nemškega die Leiche (truplo), kot bi nehote na hitro pomislili. Trenutno tudi še ne moremo povezovati Lajha z Lahom oziroma Vlahom (staroslovansko poimenovanje staroselca), prav tako je še odprto vprašanje nekropoli pripadajoče naselbine (njene točne lokacije).¹⁰

OPOMBE

1. Pungrt, po domače »Pungrat«, redkeje Pungert ali Pungart (= nem. Baumgarten = sadovnjak), je skrajni južni konec kranjskega poma, kjer stojita cerkev sv. Roka in srednjeveški obrambni stolp, ostanek mestnega obzidja. —
2. Tam bi lahko bile analogne terase postglacialne starosti na desnem bregu Save med Gorenjo Savo in železniško postajo (cf. S. Plešič, Geografski vestnik 11, 1935, 132 ss; P. Oblak, Geografski zbornik 1, 1952 121 ss). Na teh terasah sta bili izkopani staroslovanska (cf. T. Knific, Loški razgledi 22, 1975, 11 ss) in pred-slovansko — staroslovanska nekropola (cf. M. Sagadin, Varstvo spomenikov 22, 1979, 319 ss). Grobišče, izkopano leta 1929 pri nekdanji Jugobruni (danes Tekstilindus) na Gorenji Savi, je bilo sploh prvo v Kranju odkrito staroslovansko najdišče. —
3. Za zgodovino izkopavanja »v Lajhu« cf. V. Stare, o. c., 7 ss. Staretova ne omenja ročnega mlina, ki naj bi bil »v Lajhu« izkopan jeseni 1935 in shranjen v mestni hiši

(cf. J. Žontar, Zgodovina mesta Kranja [Ljubljana 1939] 431). Kje ročni mlin hranijo danes, iz novejšje literature ni znano. Vsekakor so se izkopavanja oziroma naključne najdbe nadaljevale tudi v trideseta leta. — V. Stare, o. c., na načrtih uporablja nominativ imena (Kranj — Lajh), v tekstu pa dosledno »na Lajhu«. V nominativu (Lajh) je ime prav tako zapisano na franciscejskem katastrskem načrtu iz leta 1826. — 4. Cf. J. Žmavc, Jahrbuch d. k. k. Zentr. Komm. NF 2, 1904, 233 ss; J. Žontar, o. c., — Dr. Jakob Žmavc je bil v letih 1896 do 1905 profesor na kranjski gimnaziji, kjer je poučeval geografijo, zgodovino in propedeutiko (cf. O. Janša, Kranjski zbornik 1970 [Kranj 1970] 349 ss) ter je najbrž dobro poznal Kranj z okolico. Dr. Valter Šmid (Walter Schmid), ki je za Žontarja napisal poglavje »Kranj v davnini« (J. Žontar, o. c., 3 ss), je bil rojen na Gášteju (= nem. Gehsteig = pešpot) (v predmestju Kranja na desnem bregu Save) in je prav tako pisal »v Lajhu«. Obema lahko torej glede avtentičnosti navajanja ledinskega imena v lokativu zaupamo. — 5. Cf. S. Gabrovec, v: 900 let Kranja [Kranj 1960] 11 ss; J. Kastelic, ibidem, 38 ss. Svetla izjema v tem zborniku je članek C. Avgušтина (161 ss: pravilno piše »v Lajhu«). — 6. Za ta del uporabljajo ime »Sejmišče«, kar je napačno, saj je »Sejmišče« malo nad Lajhom (J. Žontar, o. c., 9). — 7. Npr. C. Jezeršek, prof. v p., rojen leta 1904. Prof. Jezeršek je izdelal morfološki opis Kranja, po katerem nekatere podatke povzema Žontar (cf. J. Žontar, o. c., 431). Za nekaj pojasnil se prof. C. Jezeršku zahvaljujem. — 8. Med drugim tako označuje zemljišče franciscejski katastrski načrt iz leta

1826. V prihodnje naj torej velja ali »Kranj — v Lajhu« ali pa »Kranj — Lajh« in nikakor ne več »na Lajhu«, kot pišejo tudi v poljudnem tisku (cf. A. Valič, Arheološki spomeniki Gorenjske, Kulturni in naravni spomeniki Slovenije 76 [Ljubljana 1977]; M. Sagadin, Glas, let. 30, št. 95 [13. 12. 1977] priloga Snovanja 11/6, 99 ss). Za primer: D. Vuga (Arheološki vestnik 25, 1974, 424 ss), ki je v tem članku pisal »na Lajhu«, je kasneje na predlog M. Aljančiča iz Kranja to popravil in pisal »v Lajhu« (Pionir 34, 1978/1979, 135 ss). — 9. Včasih prihaja do pravih protislovij, ko nekateri avtorji pišejo »na Lajhu« in hkrati citirajo Žmavca (o. c., 233 ss), ki piše dosledno samo »v Lajhu« (im Lajh). — Današnje stanje Lajha: Zakladi Slovenije [Ljubljana 1979] 210, barvna fotografija. Cf. tudi J. Žontar, o. c., sl. 80; V. Stare, o. c., 8 ss, sl. 5; franciscejski katastrski načrt iz leta 1826. — 10. Glede staroslovanske oznake za staroselca cf. M. Kos, Glasnik muzejskega društva za Slovenijo 20, 1939, 226 ss. — Prof. dr. F. Bezljaj (za ustno sporočilo z dne 6. 2. 1981 se mu zahvaljujem) izvaja ime Lajh iz nemškega der Leim (Knochenleim) — klej (kostni klej). Pod Lajhom je na prelomu stoletja delovala namreč Pollakova tovarna usnja. Pri strojenju kož so rabili kostni klej in za pripravo le-tega potrebovali precej kosti. Tako naj bi sčasoma iz »Leim« nastal »Lajh« (?). Proti temu priča že omenjeni katastrski načrt iz časov, ko tovarne še ni bilo. — Za mnenja o legi naselbine (= »Carnium«) cf. J. Kastelic, v: 900 let Kranja [Kranj 1960] 38 ss; A. Valič, Arheološki vestnik 21-22, 1970/1971, 288 ss; C. Avgušтин, Kranjski zbornik 1975 [Kranj 1975] 168 ss.

IN MEMORIAM DR. MIROSLAVU PAHORJU

FERDO GESTRIN

Že nekaj mesecev smo pričakovali žalostno vest o smrti zgodovinarja dr. Miroslava Pahorja. V neizprosni boju s hudo boleznijo je omagal mnogo prezgodaj, 25. aprila, še ne 59 let star. Padel je kakor osamljen kraški bor pod sunki neustavljive burje. Usoda je bila močnejša od njegove volje po življenju in želje po uresničenju vsega, kar si je postavil za cilj. Z njim smo izgubili enega pomembnih kulturnih delavcev v Slovenskem primorju in še posebej v Piranu, delavca, ki mu je bilo delo načelo življenja.

Kraševce po rodu (rodil se je 5. novembra 1922 v Novelu pri Temenici) je doživljal vse tegobe fašističnega režima. Nevesela mladost je kovala njegov značaj, kar ga je v narodno zavedni in za družbene krivice občutljivi sredini še kot mladeniča pripeljalo v tajno protifašistično organizacijo TIGR in leta 1942 med mladinske aktiviste OF v Gorici in nazadnje, čeprav je bil invalid, med borce NOB.

Po osvoboditvi, ko je opravljal razne funkcije v obnovi domovine, ga je želja po znanju kmalu pripeljala na študij zgodovine na filozofski fakulteti v Ljubljani. Kljub delu v študentski organizaciji in udeležbi na vseh

takratnih mladinskih delovnih akcijah je v zanj značilni zagnanosti diplomiral v rednem roku in po krajših zaposlitvah v začetku leta 1951 se je začela njegova dejavnost na obalnem področju, v Kopru in Piranu.

Poklicnemu, strokovnemu delu se je posvetil z vso zavzetostjo in vanj je vlagal svoje vedno bogatejše znanje in organizacijske sposobnosti. V Kopru je v nekaj letih položil temelje in organizacijsko utrdil Študijsko knjižnico, ki je do danes prerasla v izredno pomembno kulturno ustanovo v tem delu Slovenskega primorja. V Piranu pa je po letu 1954 obnovil Mestni muzej, ki ga je nato z dolgoletnim delom — zbiranjem gradiva doma in na tujem, restavriranjem in urejanjem — prepričan v pravilnost pomorske koncepcije v slovenskem okolju in kljub najrazličnejšim oviram spreminjal v Pomorski muzej, specializirano ustanovo republiškega in še širšega družbenega pomena. Muzej si je zamislil kot centralno ustanovo s posebnimi dislociranimi oddelki za solinarstvo, ribištvo in poveljno slovensko brodarstvo, za kar je dobil podporo delovnih organizacij obalnega pasu. Uresničiti je utegnil le poslednje. Ob podpori Splošne plovbe in sodelovanju dela slovenskih občin je v Portorožu na zelo izviren način ustvaril muzejsko zbirko o razvoju poveljnega pomorstva in Splošne plovbe. V povezavi s strokovnim delom in pomorsko koncepcijo se je neprestano spoprijemal s še vedno močno ustaljeno celinsko usmerjenostjo v slovenski zavesti in je z izostrenim posluhom reagiral na mnoge probleme obalnega področja. Pri tem je dal mnogo pobud in sodeloval pri raznih tovrstnih akcijah.

Zavedajoč se, da je ena izmed spodbud v širjenju pomorske usmerjenosti tudi dobro poznavanje zgodovinskega razvoja Slovenske Istre in njenega pomorstva, se je začel že neposredno po diplomi poglobljati v zgodovinske raziskave in vanje vložil ob strokovnem delu — lahko rečemo — trideset let trdega in vztrajnega dela. Že leta 1951 je objavil prve tovrstne prispevke. Leta 1953 je uredil Zgodovinski zbornik STO in v njem objavil več razprav, ocen in poročil. Nato srečujemo leto za letom rezultate njegovega znanstvenega dela vse do smrti v raznih lokalnih časopisih in zbornikih (Primorski dnevnik, Pomorstvo, Obala, Informator, glasilo delovne skupnosti Splošne plovbe, Slo-

venski pomorski zbornik, Slovensko morje in zaledje), ki so nastajali tudi po njegovi zamisli in jih pomagal urejevati. Prav tako pa je pogosto objavljaj tudi v republiških glasilih zgodovinarjev: Zgodovinskem časopisu in zlasti v Kroniki, kjer je njegovih razprav za kar zajetno knjigo. Na osnovi tega dela je leta 1965 promoviral, postal pozneje znanstveni (1971) in nato višji znanstveni sodelavec (1978) ter je pred smrtjo imel vse pogoje za naziv znanstvenega svetnika.

Njegovo znanstveno delo se je usmerjalo predvsem na dvoje področij. Po eni strani ga je pritegovala zgodovina slovenskega obalnega pasu in še posebej mest od Pirana do Trsta s težiščem na prvem. Časovno je zajel dobo od zgodnjega srednjega veka dalje do konca fevdalizma v slovenskih deželah, v posameznih razpravah pa je segel vse do najnovejšega časa. V vsebinskem pogledu pa je posebno zanimanje pokazal za vprašanja mestne uprave, mestnih oblastnih organov, mestnih statutov, za problematiko družbenih razmer in socialnih bojov pa tudi za posamezne veje gospodarstva. Ob proučevanju zgodovine mestnih komun v slovenski Istri je največ pisal o Piranu. Proučil je zgodnjo dobo razvoja piranskega komunalnega sistema oblasti in uprave od konca 12. do zadnje četrtine 13. stoletja. Analiziral je ostanke besedila najstarejšega mestnega statuta iz leta 1274 in ugotovil, v kakšnih gospodarskih razmerah in družbenih nasprotjih je nastal ta statutarni spomenik v Piranu. Kratek zgodovinski pregled Pirana (22 str.), ki ga je napisal za delo M. Pahor — T. Mikeln, Piran, Portorož 1972, je nastal sicer iz praktičnih namenov, je pa prvi sintetični pregled zgodovine mesta v naši historiografiji. Posebej je tu omeniti dvoje njegovih dosedaj tiskanih obsežnejših samostojnih publikacij o Piranu. Prva je knjiga »Stare piranske soline«, Ljubljana 1963, ki jo je napisal s tudi že pokojno etnologinjo T. Poberajevo; vendar pripada njemu večji del besedila. V njej poleg zgodovinskega pregleda solinarstva avtorja dajeta rezultate etnografskih proučevanj solin. Pahor je s študijem te panoge gospodarstva v Piranu nadaljeval vse do svoje smrti in prišel na podlagi beneških katastrskih map piranskih solin iz konca 16. in druge polovice 17. stoletja do zelo važnih rezultatov, a so njegove študije ostale nedokončane. Drugo, doslej najobsežnejše tiskano njegovo delo, je knjiga »Socialni boji v občini Piran od 15. do 18. stoletja«. Besedilo presega vse, kar je bilo doslej napisano o družbenem in deloma tudi

o gospodarskem razvoju mesta v obravnavanem času. Posegal je z vrsto razprav v starejšo zgodovino Izole, o kateri imamo zavoljo pomanjkanja virov zelo skromno historiografijo, dalje Kopra in Trsta. V razpravi »Constitutio Mimiliani v letih 1521—1535« pa je posegel v problematiko istrskega podeželja; v njej je prikazal gospodarstvo, položaj in obveznosti kmetov na področju Momjana.

Po drugi plati pa se je vse bolj usmerjal tudi v proučevanje slovenskega pomorstva, še posebej novejšega obdobja do druge svetovne vojne, in to v tolikšni meri, da je postal eden redkih slovenskih zgodovinarjev, ki so se načrtno ukvarjali s temi vprašanji. Na eni strani je sistematično raziskoval v pomorstvo vključeni kader iz slovenskih dežel na trgovski in vojni mornarici v habsburški monarhiji, pri čemer je na veliko črpal iz dunajskih arhivov. Dalje je na podlagi doslej neznanih virov prikazal v več ali manj sintetični obliki razvoj slovenskega ladjarstva v letih 1841 do 1941. V posameznih, predvsem strokovnih člankih je obravnaval tudi važne dogodke iz boja naših pomorcev v času NOB. Na drugi strani pa je že vrsto let s terenskim raziskovanjem sledil tradiciji o povezavah slovenskega zaledja; predvsem podeželja, z morjem in pomorskimi dejavnostmi. Rezultati tega dela so izredno zanimivi, zlasti glede oskrbovanja ladjedelniške proizvodnje v Trstu s surovinami (lesom, jambori, vrvmi, smolo itd.), glede vključevanja slovenskih ljudi v pomorstvo in glede vplivov vsega tega na mišljenje in kulturo preprostega slovenskega kmečkega človeka. Posamezne razprave, objavljene v zadnjih letih, dajejo konkretno sliko o vsem tem. Posebej pa je o tem govoril na okrogli mizi jugoslovanskih gospodarskih zgodovinarjev. Sintezo tega proučevanja, ki jo je z veliko ljubeznijo in s pravo kraško vztrajnostjo pripravil za tisk pod naslovom »Jamborna pot« zavoljo neizprosne usode, žal, avtor ni dočakal; izšla pa bo konec letošnjega leta. Podoben primer je deloma tudi knjiga o piranskih statutih, katerih kritično izdajo je pripravljaj kot zunanji sodelavec akademijskega inštituta M. Kosa za SAZU. Napisati bi moral samo še edicijski uvod in urediti besedila statutov; to bo moral sedaj opraviti nekdo drug. Z njegovo smrtjo pa je žal zatalo tudi skupinsko delo na zelo široko zasnovani zgodovini Pirana, o kateri so že nastajala prva temeljna besedila. Težko je reči, če bo sedaj kmalu prišlo do uresničenja tega načrta, ki bi bil sicer lahko končan v nekaj letih.

Kljub intenzivnemu strokovnemu in znanstvenemu delu so ga napredna miselnost, sodelovanje v NOB in v študentskih akcijah na fakulteti tako povezali z našo stvarnostjo, da je bil tudi družbeno zelo aktiven. Do zadnjega je opravljal najrazličnejše funkcije v okvirih stroke in tudi v družbenopolitičnih in samoupravnih organih v lokalnem in prav tako na republiškem nivoju, še posebej na področju kulture, šolstva in prosvete ter muzealstva. Povsod je uveljavljal napredna stališča in vztrajal pri njih domišljeno in uporno, pogostokrat tudi zelo vehementno, celo za ceno priljubljenosti in ostrih kritik, ki pa jih je tem lažje prenašal, čim bolj je

praksa vsakdanjega življenja potrjevala njegove poglede.

Čeprav bo življenje teklo dalje, bo vrzel, ki je nastala z njegovo smrtjo v kulturni sredini Pirana, še dolgo nezapolnjena. Manjkal bo človek, ki je z vsem svojim bitjem stal za stvarmi, ki jih je ustvarjal in gradil, ki je vedel, kaj hoče in ki se je za vse to tudi znal bojevati. Morda je tudi to izčrpavalo njegove telesne sile, da je mnogo prezgodaj omahnil v smrt. Toda ostalo bo njegovo delo, znanstveni in strokovni rezultati tega dela. Z vsem tem pa bo ostal spomin nanj pri vseh, ki so z njim delali, ga poznali in cenili v Piranu in obalnem pasu ter pri vseh slovenskih zgodovinarjih in muzealcih.

IZ STARIH FOTOGRAFSKIH ALBUMOV

ŠTAJERSKA NA STERIODIAPOZITIVIH

MIRKO KAMBIČ

Sodobni televizijski snemalci so pravi nomadi. S svojimi nenasitnimi kamerami potujejo po domovini in tujini. Dejansko so potomci tistih nemirnih in neutrudnih fotografov 19. in 20. stoletja, ki so z velikimi stojali in mehovkami potovali peš, s konjsko vprego, z nosači in pomočniki, z vlakom in z ladjami v vse dele sveta. Včasih pa so se zaljubljeno potikali po težko dostopnih in malo znanih kotičkih svoje domovine in lovili tudi bolj skromne, toda domače motive. Vodilo jih je veselje do fotografiranja, v veliki meri pa tudi načrtovani zaslužek in priznanje. Za dobre slike so ljudje tedaj radi žrtvovali denar podobno kot danes za revije, filmske predstave in televizijo. Lakota oči je namreč prav tako človeška kot lakota po hrani.

Fotografija je bila stara komaj tri leta, ko je leta 1842 potoval skozi Slovenijo v Trst dunajski dagerotipist Johann Bosch. Svoje portrete in arhitekturne posnetke je razstavil Ljubljancanom na ogled približno tam, kjer stoji danes Nama ob Titovi cesti. Bosch se je leta 1864 udeležil prve razstave dunajskega fotografskega društva in v katalogu je navedena tudi fotografija »Izvir Ljubljanice pri Vrhniku«. Verjetno je Bosch ponovno potoval po Sloveniji in okr. leta 1856 poslikal izvir Ljubljanice.¹

Popotnik je bil tudi fotograf Emanuel Mariot, ki si je pridobil slavo, da je prvi foto-

grafiral v Postojnski jami. To je bilo leta 1867, ko si je moral še sam pripraviti fotografske plošče na mestu slikanja in jih takoj tudi razviti. Mariot si je pomagal v jami z magnezijevo lučjo. Kljub temu so bile slike premalo osvetljene in jih je moral dopolniti z retušo. Fotografska zgodovina šteje to Mariotovo delo za pionirsko. Mariot se je rodil 1825 na Moravskem. Bil je igravec, popotni fotograf, izumitelj in kartograf, kar mu je pozneje prineslo posebno priznanje.²

Še precej drugih imen bi lahko našteali, imen tistih fotografov nomadov, ki so prepotovali naše kraje in nam zapustili zanimivo dokumentacijo. Toda ustavili se bomo samo pri nekem malo znanem celovškem fotografu, katerega ime srečamo večkrat na starejših fotografijah s pokrajinskimi motivi Gorenjske in Štajerske. To je Alois Beer, ki je deloval proti koncu 19. in v začetku 20. stoletja. Njegovih biografskih podatkov doslej še nisem zasledil. Zato pa me je toliko bolj presenetila zbirka njegovih stereodiazpozitivov z motivi štajerskih krajev in naselij.

Na to zbirko sem naletel slučajno v Kranju in tudi njena pot iz Koroške je bila slučajna. Neki naš zdomec je pomagal čistiti star hotel ob Vrbskem jezeru. S podstrešja je nosil staro kramo in jo odvažal po presoji gospodarja v odpad. Našel je tudi škatlo starih plošč z »lepimi slikami«. Gospodar je presodil:

A. Beer, Velenje z gradom, pogled proti Saleku (v ozadju). Stereodiazpozitiv, zasebna last, preslikal M. Kambič 1981

A. Beer, Brestanica,
Stereodiaspozitiv (desna
slika zasebna last, presli-
kal M, Kambič, 1981

»Krama, uničiti!« Naš zdomec pa je imel veselje do slik. Gospodar mu jih je podaril, češ kaj sploh še sprašuješ. Vzel jih je s seboj v Slovenijo in jih na carini celo prijavil. Toda kdo bi se zmenil za kupček zaprašenih plošč v stari škatli? Saj ni šlo za slikarska dela, za visoko umetnost.

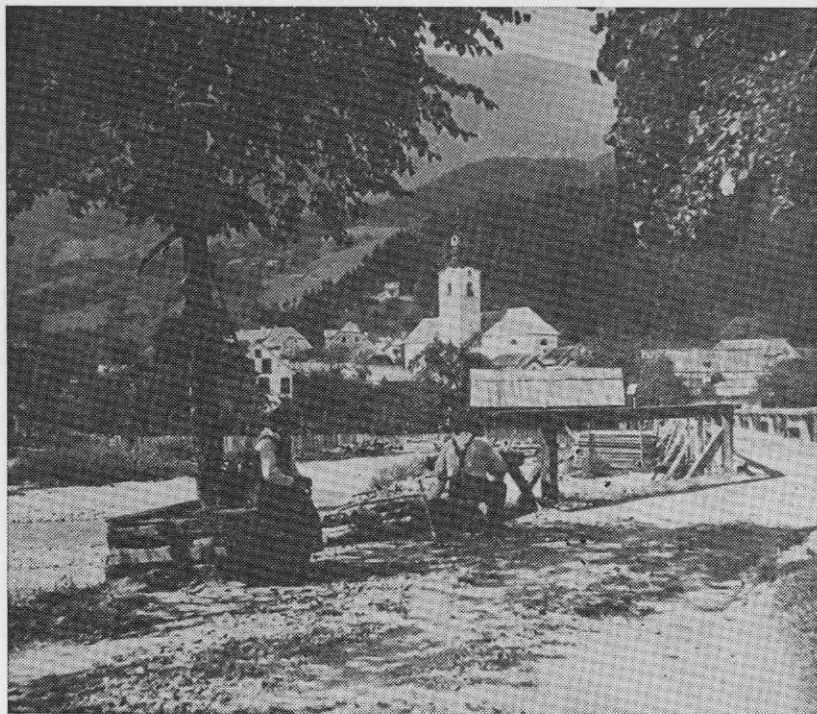
Ta slučajna zbirka obsega 39 motivov, od katerih je večina zelo dobro ohranjena. Gre za diapozitive na steklu, ki so zaščiteni še z dodatno stekleno ploščo iste velikosti kot diapozitiv, obe plošči sta skrbno oblepljeni s črnim trakom. Vlaga ali prah nista prodrli med stekli in tako so slike čiste, ostre, izdelane v črnobeli tehniki, vendar obzirno kolorirane. Velikost diapozitiva je $7,5 \times 17$ cm, vsak diapozitiv ima po dve enaki sliki. Diapozitivi so bili namreč namenjeni za gledanje skozi stereo kukalo, da je dobil gledalec globinski, prostorninski občutek.

Fotografija v stereo tehniki je bila zelo priljubljena vse od približno 1860 dalje. Med slovenskimi amaterji jo je propagiral okr. 1890 Anton Tramte, član Kluba fotografov amaterjev v Ljubljani. V Evropi in Ameriki je bilo izdelovanje stereonaprav in stereo slik na kartonu in na diapozitivih komercialno zelo donosna zadeva. Med amaterji pa je šlo za veselje do posebnih efektov. Med posebno vnetimi propagatorji stereofotografije je bil pri nas Franci Bar, ki je še pred leti očaral gledalce s svojimi mojstrskimi posnetki kapnikov in lepot podzemnega sveta.

Vrnimo se k motivom, ki jih je ustvaril na svojih poteh po Štajerskem A. Beer. Med diapozitivi je slika Hude luknje med Velenjem in Slovenj Gradcem. Na sliki je vhod v jamo, nad potjo je železniška proga z mostom in predorom. Ta proga je stekla leta 1899, zato sklepamo, da so nastali Beerovi diapozitivi tega leta ali po njem v času tja do prve svetovne vojne. Ni gotovo, ali je vseh teh 39 motivov nastalo ob istem potovanju ali v določenih časovnih presledkih.

Beeru se je posebno priljubila Logarska dolina in pot do nje. Večkrat je upodobil Savinjo, njene brzice, Iglo, Ljubno in Luče, Solčavo, pogled na Raduho, izvir Savinje v dnu Logarske doline, gozdnate predele doline s pogledi na Ojstrico, Planjavo in Brano. Fotografsko zanimiv je pogled na Luče: v ospredju pred mostom je drevje, pod katerim počiva mlajša ženska, kmet kleplje koso in kaže fotografu brezbrizno hrbet, da vidimo belo srajco in naramnice. Eno od kos je zataknil kar za vejo drevesa. Z enako ostrino kot ospredje je upodobil Beer ozadje. Tu je mogočna cerkev z baročnim zvonikom, okrog pa hiše, krite s škodlami in z opeko.

Med naselji so panoramsko upodobljeni naslednji kraji: Celje s Starega gradu, Laško s Savinjo in obema mostovoma, Zidani most, Rogaška Slatina s hriba, Velenje z gradom na desni in s pogledom proti Šaleku, Velenjski grad z lepo urejenim parkom, Razvalina

A. Beer, Luče ob Savinji.
Stereodiaspozitiv (desna
slika), zasebna last, presli-
kal M. Kambič, 1981

gradu Šalek s smreko ob strani, panorama Šoštanja, Brestanica kot zelo lep motiv z naseljem, gradom in Savo. Nekje v Savinjski dolini je Beer ujel tri obiralke hmelja. Slikoviti Pilštajn je upodobil dvakrat, toda en motiv je delno uničen (razbito steklo). Slovenj Gradec je fotografiral tako, da je naselje dobro vidno, v ozadju pa je obris Uršlje gore. Grad Borl je posnet obenem s široko Dravo od mosta. Grad v Veliki Nedelji je mogočen, poudarjen s perspektivo ceste in drevja. Slika neke štajerske vasi v bližini madžarske meje je zanimiva zaradi arhitekture in okolja.

Verjetno so ohranjene podobne fotografije teh in drugih štajerskih krajev iz začetka 20. stoletja tudi na starih razglednicah. Prednost Beerovih stereodiaspozitivov pa je v jasni,

ostri, tehnično dobro izdelani sliki, ki prenese velike povečave s projekcijo. Odprta je tudi možnost, da bi te diapositive projicirali v stereo tehniki in doživeli prostorsko predstavo. Verjetno imajo posamezni motivi tudi zgodovinsko dokumentarno vrednost, posebno ko gre za podrobnosti, ki jih je čas izbrisal. Slike vabijo, da jih podrobneje analiziramo.

OPOMBE

1. Gl. razstavni katalog Geheimnisvolles Licht-Bild, Anfänge der Photographie in der Steiermark, Graz 1979. — 2. Gl. publikacijo Photomuseum des Landes Oberösterreich, Linz-Bad Ischl 1978, in katalog zgoraj pod op. 1, kjer je navedena za Postojnsko jamo letnica 1868.

VASILIJ MELIK — ŠESTDESETLETNIK

BOGO GRAFENAUER

Ko danes ob šestdesetletnici rojstva in petintrideset let po izidu prvih strokovnih objav skušamo odmeriti pomen dela profesorja Vasilija Melika, moremo nemara že ob začetku strniti poglobitveni vtis o tem pomenu: kot bibliograf dela o zgodovini Slovencev (s sodelavci, a vendar kot vodja teh različnih ekip) za dobo od naselitve do 1941 ustvarja ves čas od 1945 naprej inštrument, potreben nam vsem pri seznanjanju s tem, kaj tekoče izhaja o naši zgodovini doma ali na tujem. Lastno kreativno zgodovinarsko delo pa usmerja predvsem v zgodovino Slovencev v 19. stoletju, pri čemer so najpomembnejši rezultati, zvezani z obdobjem od 1860 naprej in je pri tem dosegel vrsto pomembnih premikov prej ustaljenih pogledov, opira pa se zlasti na statistične metode ob svojem poglobitnem zanimanju za volilno statistiko kot merilo različnih gibanj v političnem pa tudi vsakdanjem življenju. Kot pri bibliografiji je tudi pri tem znal uspešno organizirati skupine zgodovinarjev za delo na posameznih zaokroženih vprašanjih in obdobjih. Seveda je to le nekaj njegovih temeljnih značilnosti, kajti delo mu sega časovno včasih tudi naprej in nazaj, seže pa tudi na povezave slovenskega življenja z življenjem v drugih geografskih prostorih; te značilnosti

pa tudi še ne zajemajo njegove radoživosti in hitrega osebnega stika s sogovorniki, kar je gotovo v zvezi tudi s spretnostjo pri organizacijskih nalogah tako v stroki kot tudi na fakulteti. Pa si pogledjmo podlage za take temeljne vtise nekoliko bolj urejeno!

Vasilij Melik je bil rojen v Ljubljani 17. januarja 1921 v družini geografa in zgodovinarja Antona Melika, ki je po letu 1927 kot docent in profesor postal prvi pravi organizator seminarja za geografijo na tedanji filozofski fakulteti in znal ubrati študente za skupno delo, usmerjeno zelo jasno v moderno geografijo Slovenije, kar se je marsikdaj v Melikovi Sloveniji tudi izrazito kazalo. Vasilij je maturiral 1939 na klasični gimnaziji v Ljubljani in pričel študirati zgodovino z nadpovprečnim znanjem modernih jezikov v času, ko je pod vodstvom prof. Zwittra med študenti hitro naraščalo zanimanje za moderno zgodovino in so se v njegovem seminarju seznanjali z vrstami statističnih virov, njihove uporabnosti in njihovega velikega pomena za spoznavanje zgodovinskih procesov v 19. in 20. stoletju. Za seminarsko delo je poprijel že v prvem letu (pri Kosovem srednjeveškem študiju z majhno nalogo, iz katere mu je pozneje zrasla razprava o »Vprašanju bitke pri Ljubljani v dobi madžarskih napadov« v Kosovem zborniku, pri Zwitrovem novoveškem študiju pa z referatom o koncepcijah Adama Smitha), pa vendar se po poznejšem Melikovem delu zdi, da je bilo zanj odločilno srečanje z metodami moderne zgodovine, čeprav seveda ni izključeno, da so pri tem vplivale tudi metode družbene geografije in z novo zgodovino ozko povezana zanimanja Vasilijevega očeta. Sodba o pomenu teh začetkov Melikovega študija pri njegovem usmerjanju se utegne opirati vsaj na to, da se je od aprilske vojne 1941 dotedanja urejenost dela na fakulteti vedno bolj podirala, dokler ni jeseni 1943, ko so bila ustavljena predavanja in je bilo vse delo omejeno le na opravljanje izpitov, obviselo vse delo le še na rameh edinega še navzočega profesorja Milka Kosa. Študij je v teh razmerah postajal najbrže vedno bolj samorastniški in oprt na svoje širše začetke in v teh razmerah je Melik doštudiral in diplomiral iz zgodovine oktobra 1943, potem ko je prebil poleti 1942 nekaj časa tudi v internaciji. In vendar se je po koncu vojne začelo delo prav z zanimanjem za demografijo sodobnega sveta (v

nekaj člankih v Geografskem vestniku) in z raziskovanjem volilnih sistemov in rezultatov.

Zaposlitev je vodila Melika za nekaj let zunaj univerze — kot prevajalca na Tanjug (1945), v Mestni arhiv kot pomočnika mestnega arhivarja (1945—1947; obenem je bil bibliotekar Slovanske knjižnice) — 1947 se je vrnil na univerzo in na njej ostal najprej kot asistent na oddelku za zgodovino 1947 do 1952, nato kot predavatelj gospodarske zgodovine na ekonomski fakulteti 1952—1959, 1959—1960 pa vnovič kot asistent na oddelku za zgodovino na filozofski fakulteti; ob reorganizaciji študija s predavanji po dveh stopnjah je postal 1960 docent za zgodovino jugoslovanskih narodov (razen Slovencev) v 19. stoletju in 1969 izredni profesor za isti predmet, 1970 pa mu je bila razširjena venia legendi tudi na zgodovino Slovencev, tako da je 1974 postal tudi redni profesor za zgodovino Slovencev in drugih jugoslovanskih narodov od srede 18. stoletja do prve svetovne vojne. Na fakulteti je seveda opravljal še različne druge naloge, zlasti v času med 1968 in 1980 (kot predsednik upravnega odbora 1968—1973, prodekan 1972—1974, dekan 1974—1977, predstojnik pedagoško-znanstvene enote za zgodovino 1978—1980), spet drugače pa tudi zunaj fakultete (dolga leta kot član in včasih kot tajnik Zgodovinskega društva za Slovenijo in kot član uredništva Zgodovinskega časopisa, od 1972 kot glavni in odgovorni urednik tega časopisa, dolga leta ko podpredsednik Arhivskega društva Slovenije, od 1968 tudi kot član češkoslovaško-jugoslovanske komisije za zgodovino, kjer na vsakoletnih sejah zelo pogosto nastopa s svojimi referati).

Za naš namen je seveda pomembnejše od teh uradnih in neuradnih življenjskih poti opravljeno znanstveno delo. Pri tem ne bomo naštevali naslovov (večina bibliografije je objavljena v treh zvezkih publikacije Univerza Edvarda Kardelja v Ljubljani, Biografije in bibliografije univerzitetnih učiteljev, znanstvenih delavcev in sodelavcev, 1959 do 1979, ob sedanjem jubileju bo pa v celoti v Zgodovinskem časopisu), marveč bomo skušali označiti smeri dela le z glavnimi podatki.

Najpomembnejše področje, ki je posebej značilno za Melikovo znanstveno delo, je študij volilnih sistemov in rezultatov volitev za slovensko ozemlje, njihova interpretacija z družbenimi in drugimi premiki ter uporaba za nove osvetlitve politične zgodovine. Temu je posvetil razpravo o »Volitvah v Trstu 1907—1913« (ZČ 1, 1947, napisano

že prej v zvezi z diplomatskim bojem za zahodno mejo po 1945), in posebno razpravo o »Frankfurtskih volitvah na Slovenskem« (ZČ 2—3, 1948—1949). Glavno delo o tej problematiki — najobsežnejša Melikova monografija — pa je knjiga »Volitve na Slovenskem 1861—1918« (1965), katere prvi del o volilnih sistemih in dodatek o volilnih rezultatih je bil obranjen kot avtorjeva doktorska disertacija leta 1959, za objavo pa je Melik knjigo še bistveno dopolnil z analizo in političnozgodovinsko interpretacijo volilnih rezultatov. To je eno izmed temeljnih del za zgodovino Slovencev v ustavni dobi habsburške monarhije, ki jo potrebuje vsak, kdor se želi v resnici seznaniti s slovensko zgodovino tega časa. Že v njem so nakazana nekatera nova stališča, ki jih je Melik pozneje postopno razvijal in utemeljeval v svoji in svojih sodelavcev »reviziji« zgodovine Slovencev v drugi polovici 19. stoletja, posebej še tudi v prispevku o pomenu »demokratizacije volilnega sistema« leta 1907 (ZČ 33, 1979). Vprašanja te vrste so ga pritegovala tudi še naprej, bodisi v zvezi s poznejšimi volitvami (volitve v konstituantu 1920, delavske stranke na volitvah 1920—1927), bodisi za manjša geografska območja, kjer je mogel poseči tudi v podrobno družbeno analizo rezultatov (tako za okoliše Domžal in Kamnika, Kranja ter Grosupljega).

Z uporabo statističnih virov so ozko povezana tudi vprašanja števni enot, krajev in upravne zgodovine. Zgodaj ob začetku svojega dela se je lotil Melik vprašanja »naselja kot upravno-statistične enote«, ker je v analizi pojma »kraja« oziroma »naselja« od 1770 do 1941 ugotovil, da gre pri tem za upravno-statistični in ne geografski tip naselja. V posebni razpravi je raziskal obseg in razvoj mestnega prebivalstva na Slovenskem pred prvo svetovno vojno (1956), kar je pozneje seveda bistveno olajšalo ugotavljanje obsega vaškega prebivalstva na istih tleh. Te študije je pozneje še razširil na etnično stran razvoja prebivalstva mest v vsem 19. stoletju (1972). Obe strani — demografski podatki štetij in volilni rezultati — sta mu omogočili trezno obravnavanje vprašanja slovenske nacionalno-politične zavesti med 1861 in 1918 (ZČ 24, 1970). Še najbolj so zvezani z vprašanji te vrste tudi prispevki o upravnih enotah v različnih obdobjih ali v različnih manjših okoliših.

Leta 1950 se skoraj hkrati začenjata še ostali dve značilni smeri Melikovega dela. Tedaj je začel s pripravljanjem svoje »Bibliografije slovenske zgodovine«, prvo še v obliki seznama publikacij, nato pa v obliki

strnjenege besedila, ki našteva dela smiselno razporejena ob pomembnejših vprašanjih ali po obravnavani tematiki, tako da razporeditev pove že nekaj o pomenu navedenih del, čeprav je Melik kot glavni avtor glede neposrednega vrednotenja del zelo zadržan, kar je pri publikaciji te vrste vsaj navadno povsem pravilno. Doslej je od 1951 naprej v Zgodovinskem časopisu izšlo že šest nadaljevanj (ki sežejo do 1972, nadaljevanje do 1978 je pred izidom). Pomen tega dela za vse nas sem označil že zgoraj. Pač pa je treba poudariti še zamudnost tega dela za vse avtorje: zaradi načina urejanja te bibliografije po posameznih zgodovinskih vprašanjih je treba pri tem vsako delo tudi vsaj pregledati in ne samo prepisati naslove; to velja toliko bolj, ker so načelno zajeta samo dela, ki imajo vsaj kake sestavine originalnosti, ostala pa pri končnem izdelku odpadejo iz popisa.

Končno se je leta 1950 začelo tisto Melikovo delo, po katerem je najbolj znan in v katerem je dosegel (poleg rezultatov v zvezi z obravnavanjem volitev, ki pa je s tem tesno povezano) največ novih rezultatov. Gre za kompleksno obravnavanje slovenske zgodovine od konca osemnajstega stoletja do 1918, ki sta ga tedaj začela — najprej kot študijski pripomoček za Višjo pedagoško šolo v Ljubljani s Ferdinom Gestrinom. V močno

razširjeni obliki sta oba — in to v vsem kot skupno delo — leta 1965 razširila delo v današnji temeljni priročnik zgodovine tega obdobja (obe redakciji sta bili prevedeni tudi v srbohrvaščino), leta 1979 pa je bilo to besedilo z nekaterimi spremembami in dopolnili sprejeto tudi v Zgodovino Slovencev (Cankarjeva založba). V okvir nadaljevanja tega zanimanja sodi največji del Melikovih objav od začetka načrtnega pretresanja slovenske zgodovine v drugi polovici 19. stoletja naprej na zborovanjih slovenskih zgodovinarjev, prav tako pa tudi vrsta drugih prispevkov, ki so nastajali kot referati na teh zborovanjih pod njegovim vodstvom. Tu smo doživeli vrsto novih pomembnih prececnitev, ki v mnogočem bistveneje spreminjajo ustaljeno podobo naše politične zgodovine kot predvsem le dopolnjujoče Kermavnerjeve pripombe k objavi predavanj Ivana Prijatelja. Resnično bi bilo potrebno vse to delo zborovanj slovenskih zgodovinarjev zaokrožiti, izpopolniti še obstoječe vrzeli in vso to »revizijo« objaviti v skupnem zborniku.

Prav uspeh pri pravkar označeni nalogi in želja po dobrem zdravju za nadaljevanje drugih naloženih nalog je naše prvo voščilo, ki ga pri tem skromnem zapisu združujemo s čestitkami ob šestdesetletnici Vasilija Melika.

JOŽE ŠORN — ŠESTDESETLETNIK

FERDO GESTRIN

Sredi neutrudnega znanstvenega dela — prisilen počitek mu je prinesla prav za obletnico nenadna bolezen — ki mu je posvetil vse svoje življenje po končanem študiju, se je dr. Jože Šorn za nas, a celo sam zase nekako neopazno znašel pred življenjskim jubilejem, ki ga v zgodovinarski srenji običajno zaznamujemo in ob tem prikažemo rezultate slavljenčevega znanstvenega delovanja in snovanja ter mu hkrati izrekamo najboljše želje. Še posebej smo k temu zavezani vsi sodelavci Kronike, časopisa za slovensko krajevno zgodovino, saj je Jože Šorn od ideje o njenem izdajanju pa vse do današnjega dne, torej polovico svojega življenja, soustvarjalec njene vsebine in je v njej objavil številne pomembne prispevke iz slovenske gospodarske in družbene zgodovine; hkrati pa je bil dolga leta eden izmed najbolj trdnih stebrov njenega izhajanja kot sourednik, kot tehnični urednik in kot član izdajateljskega sveta.

Dr. Jože Šorn se je rodil 3. marca 1921 v Ljubljani. Po končani gimnaziji se je vpisal na zgodovinski oddelek filozofske fakultete v Ljubljani in leta 1948 študij uspešno končal. Po diplomi se je zaposlil kot arhivar v Mestnem arhivu v Ljubljani, opravil leta 1952 arhivski strokovni izpit in ostal tam do leta 1964 (z izjemo leta 1950/51, ko je služil vojaški rok). Leta 1962 je bil promoviran za doktorja zgodovinskih ved na podlagi disertacije »Premogovništvo na Slovenskem do srede 19. stoletja«. Dve leti pozneje je kot

proučevalec gospodarske zgodovine Slovenec prešel na Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, kjer je še danes. Tu je bil najprej višji arhivar, leta 1967 pa je dobil po tedanjih pravnih predpisih ustanove naziv znanstvenega sodelavca. V skladu z novimi predpisi o podeljevanju znanstvenih in strokovnih nazivov mu je pozneje ta naziv podelil tudi pedagoško-znanstveni svet filozofske fakultete. Leta 1976 je dosegel naziv višjega znanstvenega sodelavca.

V tem priložnostnem članku je seveda nemogoče zajeti in prikazati vso Šornovo znanstveno in strokovno ter drugo delo, ki je mnogovrstno in zelo obsežno. Kot zgodovinar se je uveljavil predvsem po svojem delu na gospodarski zgodovini slovenskih dežel od začetka 18. stoletja do razpada stare Jugoslavije. Le v nekaterih objavah je prešel ta časovni okvir in posegel tudi prek slovenskih meja na širše jugoslovansko oziroma staro avstrijsko ozemlje. Tako je obravnaval posamezne probleme tudi iz 17. in celo 16. stoletja, a v zadnjem času se je v okviru projekta Zgodovina Slovencev po letu 1918 z njemu lastno energijo in sistematičnostjo lotil proučevanja gospodarske zgodovine tudi za to obdobje. Lahko rečemo, da je eden izmed redkih zgodovinarjev, ki proučujejo slovensko gospodarsko zgodovino, zlasti še v njenih zadnjih stoletjih. Plod tega dela je okoli 200 Šornovih bibliografskih enot, samostojnih publikacij, razprav, člankov in očen.

Dr. Šorn se je omejeval predvsem na proučevanje gospodarske zgodovine neagrarnih panog in je tu obdeloval manufakturno obdobje proizvodnje, razvoj rudarstva in fužinarstva, še posebej razvoj premogovništva, proizvodnjo železa, cinka in bakra, razvoj posameznih industrijskih panog kot npr. industrijo papirja, suknarstvo in svilarstvo, razvoj industrije po posameznih krajih, razvoj pomorstva in prometa sploh, posegel pa je tudi na področje trgovine. Agrarnega gospodarstva ni vključeval v svoje snovanje, čeprav je s posameznimi razpravami vendar prešel tudi v zgodovino podeželja, kot npr. v problematiko kmečkih uporov, v dogodke na podeželju v letu 1848. Pač pa se je dotikal širših vprašanj v zvezi z gospodarsko zgodovino. Eno takih je bilo problematika o razvoju velikih kapitalov na Slovenskem v letih 1820 do 1870, dalje razvoj ekonomske misli na naših tleh, problem industrijske revo-

lucije na Slovenskem in v jugoslovanskih deželah, pojav izumiteljstva, vprašanje Trsta in njegovih povezav z zaledjem v 18. stoletju, vprašanje cen in mezd ter delavskega gibanja idr. Pisal pa je tudi o stanju proučevanja gospodarske zgodovine na Slovenskem in razširil svojo dejavnost na problematiko virov za gospodarsko zgodovino in na njihovo publiciranje. S svojim delom je segal tudi v jugoslovanski prostor. Mnogih problemov pa se je loteval tudi mimo že navedenih ali pa jih nakazoval v svojih številnih ocenah in poročilih o publikacijah iz gospodarske zgodovine.

Najobsežnejše in tudi najpomembnejše delo dr. Šorna pa je besedilo obsežne nastajajoče monografije »Zgodovina industrializacije v Sloveniji«, ki zajema čas od začetkov 18. stoletja do druge svetovne vojne. Z njim poskuša dati temeljno besedilo za gospodarsko zgodovino neagrarnega področja na Slovenskem v obravnavanem obdobju. Obširneje je dalje zajeta gospodarska politika in razvoj gospodarske misli od fiziokratizma do uveljavitve gospodarskega liberalizma in njihova konkretizacija na slovenskih tleh. Ob prikazu vseh neagrarnih panog proizvodnje po vrstah oziroma panogah in po velikosti ter pomembnosti so v delu prišle do izraza tudi specifičnosti posameznih slovenskih dežel v gospodarskem razvoju. To delo je sinteza dosedanje slavljenceve znanstvene dejavnosti in nedvoumno eno najboljše besedil na področju slovenskega gospodarskega zgodovinopisja.

Dr. Šornovo zelo obsežno in kakovostno znanstveno delo iz gospodarske zgodovine na časovnem razponu več stoletij in z raznovrstno problematiko prinaša mnogo novih izsledkov in daje popolnejšo, mnogokje pa tudi povsem novo podobo tega razvoja. Posebej je poudariti, da so njegove razprave plod dolgotrajnega, vztrajnega in temeljitega zbiranja gradiva v mnogih domačih in tujih arhivih; pri tem se je še posebej pokazal kot zanesljiv znanstven raziskovalec, na katerega izsledke se je povsem zanesti. Njegov delež pri proučevanju novejših gospodarske zgodovine slovenskih dežel po obsegu, tehtnosti in kritičnosti presega delež drugih avtorjev na tem področju historiografije. Razumljivo je potemtakem, da je s svojim znanstvenim delom prodril tudi v jugoslovanski in mednarodni prostor.

Ob vsem tem znanstvenem delu pa je dr. Šorn nesebično in požrtvovalno delal v strokovni organizaciji slovenskih zgodovinarjev, v uredništvih zgodovinskega revialnega tiska in v organih samoupravljanja. Je dolgoletni

član odbora Zgodovinskega društva za Slovenijo in vrsto let vodja njegove sekcije za gospodarsko zgodovino. Že od leta 1953 je član uredništva Kronike, več let je bil njen tehnični in glavni urednik. Je prav tako dolgoleten član uredništva Zgodovinskega časopisa, osrednjega glasila slovenskih zgodovinarjev, kjer je bil v letih 1969 do 1972 tudi tehnični urednik. V letih 1965 do 1974 je bil urednik Prispevkov za zgodovino delavskega gibanja, leta 1972 pa je postal slovenski član redakcije jugoslovanskega časopisa za gospodarsko zgodovino, *Acta historica oeconomica Iugoslaviae*. Tudi na svojem delovnem mestu v arhivu in še zlasti v Inštitutu za zgodovino delavskega gibanja je prevzemal še dodatne dolžnosti, kjer je opravljal tudi razne funkcije v samoupravnih organih in kjer je bil eno mandatno dobo tudi predsednik inštitutovega sveta.

Zelo zapažena je bila tudi njegova dejavnost kot predavatelja na različnih slovenskih, jugoslovanskih in mednarodnih kongresih, zborovanjih in simpozijih. Bil je tudi organizator druge okrogle mize jugoslovanskih gospodarskih zgodovinarjev v Ljubljani in Postojni leta 1977, kjer so obravnavali temo »Zgodovina prometa v jugoslovanskih pokrajinah«. Povsod je v prispevkih posredoval svoje znanstvene rezultate ter jih tako neposredno približal domači in tuji znanstveni publikli in pri tem požel, med drugim tudi zavoljo svojega originalnega, neposrednega podajanja, splošno priznanje. Omeniti pa je tudi njegovo mentorsko vlogo, ki jo je imel tako v zvezi z uredniško dejavnostjo kakor tudi ob raziskovalnem delu na Inštitutu za zgodovino delavskega gibanja. Vedno je bil pripravljen pomagati mlajšim, šele nastopajočim znanstvenim kadrom z nasveti, z vodstvom pri delu, a tudi z gradivom iz svojih izredno bogatih arhivskih izpiskov, ki ga je mnogim dal nesebično na razpolago.

Slavljencu, katerega karakterne poteze so velika delavnost in prizadevnost, odgovornost ob sprejetih obvezah, požrtvovalnost, s šegavostjo izpolnjena mirnost in občuteno tovarištvo, zavoljo katerih je zelo cenjen in priljubljen med znanci, sodelavci in prijatelji, izražamo naše iskrene čestitke. Hkrati pa mu ob življenjskem jubileju iz srca želimo, da bi bil še dolgo med nami zares trdnega zdravja in s tolikšno zalogo svoje delovne vneme, da bi mogel izkoristiti vse svoje bogato nakopičeno vedenje in izpolniti vse svoje načrte, predvsem pa dati kot sinteze svojega raziskovanja neagrarno gospodarsko zgodovino Slovencev v zadnjih treh, štirih stoletjih. Še na mnoga leta!

DELO NAŠIH ZAVODOV IN DRUŠTEV

Razstava Kulturna društva na Gorenjskem v letih 1860 do 1914

Gorenjski muzej je v mesecu decembru 1980 pripravil v galerijskih prostorih Mestne hiše v Kranju zgodovinsko razstavo Kulturna društva na Gorenjskem v letih 1860 do 1914. Ob razstavi, ki je ena prvih s tako tematiko na Slovenskem, smo izdali tudi katalog z istim naslovom in prispevkoma dr. Vasilija Melika, Razvoj slovenskega narodnega gibanja in društva ter Majde Žontar, Razvoj kulturnih društev na Gorenjskem od 1860 do 1914. Ob slovenskem kulturnem prazniku je bila 6. februarja letos razstava postavljena v galeriji v Škofji Loki, nato pa bo obiskala še nekatera druga gorenjska središča. Za likovno oblikovanje razstave je poskrbel inž. arh. Matija Suhadolc, finančno pa so razstavo in katalog omogočile kulturni skupnosti Kranj in Škofja Loka ter Kulturna skupnost Slovenije.

Razstava je muzeološki prikaz razgibanega kulturnega življenja na Gorenjskem (brez kamniško-domžalskega območja) od časa, ko so bile z nastopom ustavne dobe v začetku šestdesetih let prejšnjega stoletja dane tudi možnosti za ustanavljanje slovenskih društev, pa do začetka prve svetovne vojne. Na 28 panojih je s pomočjo reprodukcij slik, arhivskih dokumentov, časopisnih poročil, tekstov in legend predstavljena predvsem raznovrstna dejavnost gorenjskih kulturnoprosvetnih društev in to od zborovskega petja, instrumentalne glasbene dejavnosti, preprostih in zahtevnejših iger, telovadnih nastopov, zabavnih prireditev in drugega. Druga društvena problematika je razstavno težje prikazljiva in se o njej poučimo predvsem iz kataloga. Gradivo, ki je razstavljeno, je bilo zbrano pri številnih zasebnikih, v Arhivu Slovenije, Zgodovinskem arhivu Ljubljana — enoti v Škofji Loki, v časopisnem oddelku NUK ter v gorenjskih muzejskih ustanovah. Vsebinsko je razstava razdeljena na šest poglavij, ki obravnavajo posamezne vrste kulturnih društev; uvodni zemljevid, na katerem so označena vsa gorenjska kulturnoprosvetna društva, ki so nastala v obravnavanem obdobju, pa ima predvsem namen opozoriti obiskovalce na izredno razširjenost in veliko število teh društev.

Kot prva društva so v ustavni dobi zlasti v mestih in trgih nastajale narodne čitalnice (na Gorenjskem je bila prva v Škofji Loki novembra 1862, še v istem letu pa tudi v Kranju). V njih so se zbirali narodno za-

vedni inteligenti, slovenska mestna in trška gospoda, podeželski veljaki, medtem ko kmetov v gorenjske čitalnice skoraj niso pritegnili. Poleg čitalniških prireditev, ki so obsegale predavanja, pevske, koncertne, recitacijske in igralske točke ter celovečerne nastope so čitalniške proslave večkrat prerasle krajevni pomen in postale prave narodnostne manifestacije. Čeprav so šestdeseta leta pomenila rojstvo in obenem višek čitalniškega delovanja, pa le-te svojega pomena kot lokalna društva tudi v naslednjih desetletjih niso izgubile. Razvijale so najrazličnejše dejavnosti in so v desetletju pred prvo svetovno vojno dosegle nekatere že tak razmah, da so posamezna področja njihovega delovanja začela preraščati v samostojne kulturne ustanove. Tak primer je bila na Gorenjskem zlasti kranjska Narodna čitalnica, pri kateri so leta 1907 ustanovili samostojen dramski odsek, ki je pomenil začetek samostojnega gledališča. Iz čitalnice je zrasla tudi ljudska knjižnica, izšla je pobuda za krajevni muzej in galerijo v Kranju, kar pa so lahko le delno uresničili. Čitalniški pevski zbor pa je dal pobudo za ustanovitev glasbene šole v Kranju, ki je postala podružnica Glasbene matice in je leta 1979 praznovala svojo sedemdesetletnico.

Proti koncu 70 let preteklega stoletja so začeli tudi na Gorenjskem ustanavljati bralna društva (med prvimi v Kropi 1878), ki so skrbela za izobraževanje svojih članov in prirejala kulturne in zabavne prireditve. Številna bralna društva so zaživela zlasti na loškem območju.

Ločitev na političnem področju med liberalno in klerikalno stranko ob koncu osemdesetih let prejšnjega stoletja se je kazala tudi pri kulturnih društvih. V mestih, trgih in večjih naseljih, kjer so imeli liberalci glavno oporo, so prišle čitalnice in ponekod tudi bralna društva pod njihov vpliv. Nasploh pa je narodnonapredna stranka posvečala kulturnim društvom manj pozornosti. Opirala se je predvsem na sokolska društva in na narodnoobrambna šolska društva sv. Cirila in Metoda, ki so imela tudi na Gorenjskem številne podružnice. Šele privrženci narodn-radikalnega gibanja, ki je zraslo v prvem desetletju našega stoletja, so se zavedali pomena izobrazbe najširšega kroga ljudi. Prirejati so začeli javna ljudska predavanja, ustanavljali pa so tudi javne ljudske knjižnice.

Naslednje obsežnejše poglavje je na razstavi namenjeno slovenskim katoliškim iz-

Dramski odsek Narodne čitalnice v Kranju je marca 1911 gostoval v Glinjah na Koroškem z Meškovo dramo Mati

obraževalnim društvom, ki so imela svoj izvor deloma v Krekovem političnem delu med delavstvom; začel ga je sredi 90 let prejšnjega stoletja v času živahnega delovanja socialne demokracije. Prikazano je delovanje Katoliškega delavskega društva na Jesenicah in v Kropi, v nadaljevanju pa dejavnost številnih katoliških izobraževalnih društev. Le-ta so množično ustanavljali zlasti po letu 1902, ko so Slovensko krščansko socialno zvezo preuredili iz delavske organizacije v zvezo vseh katoliških ljudskoprosvetnih društev na Slovenskem.

Socialna demokracija, ki je postajala upoštevana sila na političnem prizorišču, se je v zadnjem desetletju prejšnjega stoletja tudi organizacijsko okrepila s političnimi društvi in novimi strokovnimi organizacijami. V njihovih okvirih se je razvijala tudi kulturno-prosvetna in izobraževalna dejavnost. Pogoji za nastanek samostojnih socialnodemokratskih kulturnoprosvetnih društev so dozoreli šele neposredno pred prvo svetovno vojno in zato niso mogla razviti večje dejavnosti. Leta 1909 so v Ljubljani ustanovili Splošno delavsko zvezo Vzajemnost, ki je po letu 1911 ustanavljala svoje podružnice tudi na Gorenjskem in to najprej v Škofji Loki, Kranju, Trziču in na Jesenicah. Delovanje Vzajemnosti pa je bilo le kratkotrajno. Deželna vlada je namreč izrabila prireditve, na kateri je imel Ivan Cankar aprila 1913 predavanje Slovenci in Jugoslovani in je Vzajemnost razpustila. Še v istem letu je vodstvo socialnodemokratske stranke vložilo pravila za novo izobraževalno organizacijo, ki naj bi nadomestila Vzajemnost. Podružnica Svobode,

kot se je novo društvo imenovalo, pa je na Gorenjskem zaživela le v Trziču, nadaljnje ustanavljanje podružnic pa je preprečila vojna.

Poleg obravnavanih društev, ki so izhajala iz neke širše organizacije in so vključevala raznovrstne kulturne dejavnosti, so tudi na Gorenjskem delovala nekatera posebna kulturna društva, vezana samo na določeno dejavnost. To so bila razna pevška, godbena, tamburaška in dramska društva, od katerih se je z bogatim umetniškim programom uveljavilo Gledališko društvo na Jesenicah. V obravnavanem obdobju so odigrala določeno kulturno vlogo tudi gasilska društva.

Zadnje poglavje na razstavi pa je namenjeno organizaciji in delovanju sokolskih in orlovskih telovadnih društev na Gorenjskem.

Z razstavo smo želeli tudi pokazati, da Gorenjska v razvoju kulturno-prosvetnih društev v obravnavanem obdobju ni zaostajala, saj je nastalo veliko število le-teh. Če primerjamo doseženo stanje pred prvo svetovno vojno s stanjem leta 1948, ko nismo imeli na tem področju niti enega slovenskega kulturnega društva (kazine so bile nemško usmerjene), potem nam bo jasno, kakšen napredek je bil dosežen v teh šestdesetih letih, ko je postala Gorenjska preprežena s kulturnimi društvi. Društva so postala središča narodnostnega življenja in žarišča kulturnega razvoja. Zajela so precejšen del prebivalstva tako v mestih in trgih kot tudi na podeželju in ga dvigala iz pasivnosti in zaostalosti. Odigrala so pomembno vlogo v prebujanju in utrjevanju slovenske narodne zavesti med najširšimi plastmi prebivalstva. Delavska

društva pa so krepila in utrjevala tudi razredno zavest. Končno je treba poudariti tudi vlogo, ki so jo odigrala ta društva v političnem življenju zaradi svoje povezanosti s političnimi strankami.

Majda Zontar

Novomeške gostilne in gostilničarji (Dolenjski muzej, 27. februarja do 27. marca 1981)

27. februarja 1981 je bila v zgornji dvorani Dolenjske galerije v Novem mestu odprta razstava Novomeške gostilne in gostilničarji, ki jo je pripravila sodelavka novomeškega muzeja Slavka Ložar. Tisti, ki so vedeli za priprave ali pa so imeli vanje celo delen vpogled, so ta dogodek pričakovali z neprikrito nestrpnostjo. Kako tudi ne? Ložarjeva, rojena Košak, je bila kot Novomeščanka in kot hčerka enega najbolj znanih gostilničarjev, naravnost poklicana za to. Dolgoletno delo v muzeju je bila garancija, da bo razstava tudi v muzealnem pogledu na višini.

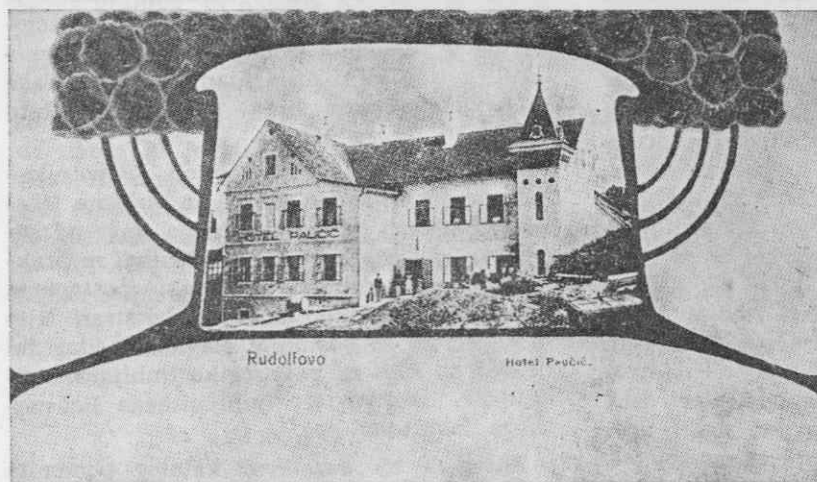
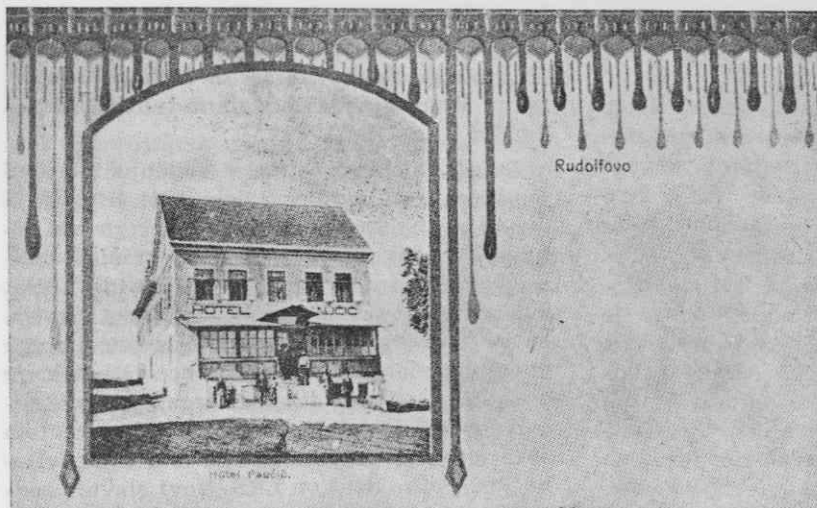
Že prvi odmevi na otvoritvi so pokazali, da je bil cilj dosežen, pričakovanja pa presežena. Množica, ki je bila celo za dobro obiskane podobne dogodke v Dolenjskem muzeju izredna, se ni mogla ločiti od razstavljenega, pretežno slikovnega materiala. Večino obiskovalcev so presenetili podatki o številu gostiln v posameznih letih v dolenjski metropoli. Nihče ni namreč pričakoval, da je v mestu sredi dežele, kjer velja vinski trti največja skrb med vsemi rastlinami, ki v njej uspevajo in kjer je večina hišnih lastnikov imela v okolici svoj del hriba, kjer je preizkušala svojo vinogradniško srečo, našlo zaslužek toliko »birtov in birtinj«. Drug moment, ki je pritegoval veliko pozornost, pa je bilo prepoznavanje oziroma lociranje nekdanjih gostiln. Zaradi povojnih prezidav in celo pozidav v samem mestu je bilo nekatere mestne predele težko spoznati. Ložarjeva je te probleme predvidela in je ob omembi vsake gostilne navedla današnjo ulico in hišno številko kot tudi predvojno oziroma staro mestno številko in vložno številko v zemljiški knjigi. Poleg ohranjene starejše fotografije nekdanje gostilne je postavila tudi fotografijo sedanje stavbe na istem mestu. Tretji moment, ki je pritegnil predvsem starejše obiskovalce, pa je bilo prepoznavanje lastnikov oziroma najemnikov gostinskih lokalov.

Navajanje zgolj gornjih dejstev bi lahko bralca napeljalo k zmanjševanju pomena opravljenega dela oziroma k njegovemu vrednotenju znotraj lokalnih okvirov. Raz-

Trije birti: Stembur, Bojanc in Penca. Stembur je napisal k fotografiji naslednje pojasnilo: Pencatov vrat, Stemburjev trebuh, Bojančeva žnabla, a še ena manjka, to je Vindischerjeva danka (Iz kataloga razstave, original last Dolenjskega muzeja)

stava ima bistveno širše dimenzije. Tudi nedomačini lahko na njej vidijo marsikaj zanimivega in poučnega, obvezno pa morajo ogled kombinirati s branjem kataloga. V bistvu je Ložarjeva predstavila znaten del »načina življenja« naših prednikov in celo nas samih v polpreteklem času. Primerjava nekdanjega družabnega življenja z današnjim bo marsikoga postavila v dilemo, ali in v kakšni meri je o njem še mogoče govoriti. Migracije po zadnji vojni so ga, vsaj v Novem mestu, skoraj popolnoma uničile in z njim so umrle tudi klasične mestne gostilne. Drugo spoznanje, do katerega bo prišel obiskovalec razstave, bo odgovor na vprašanje, kje in kako so nastajale nekatere oblike kulture pri narodu, ki ni imel višjih družbenih plasti, kjer ni bilo grajskih soban in mestnih rezidenc, v katerih bi lahko preizkušali nekatere sposobnosti jezika večine prebivalstva: prva uprizoritev Matička je bila januarja 1848 v hotelu Pri solncu, v hotelu Pri kroni je bila 1865 ustanovljena čitalnica, pri Vindischerju je Klub dolenjskih visokošolcev 1920. leta organiziral I. pokrajinsko slikarsko razstavo (Jakac, Čargo in drugi). Podobno vprašanje in podobna dejstva lahko na-

Hotel Paučič — danes hotel Metropol — prednja in stranska fasada, okoli leta 1900. (Iz kataloga razstave, original last Valči Paučič, Novo mesto)

vedemo tudi za politično življenje: na enem najstarejših gostinskih lokalov so leta 1848 obesili prvo slovensko zastavo in v njem ustanovili isto leto Slovensko društvo. Na Bregu je bil 1896. leta prvi socialnodemokratski shod na Dolenjskem, v prostorih takratnega in današnjega hotela Metropol je bila od sredine leta 1941 do spomladi 1942 okrožna partijska tehnika. Nedvomno imata ravno zaradi takih razmer obe obliki naše družbene zavesti še danes precej značilnosti krajev svojega rojstva. Naslednji moment, ki bi ga morali omeniti v zvezi s kulturo, pa ga moramo zaradi šolske mladine, ki je najpogostejši obiskovalec muzejev, ločeno, pa so informacije o lokalih, kjer je urejal svoje dragocene zapiske Janez Trdina, kjer se je ob vinu tolažil Dragotin Kette... Tretji sklop vtisov z razstave pa je gospodarski. Kot je znano bralcem Kronike, se v Novem mestu pomembnejša obrt in industrija vse do najnovejših časov nista razvili (glej Jože Šorn, Novomeška industrija med obema vojnama,

Kronika 24, 1976). Zakaj se je gospodarska aktivnost reducirala v največji meri na gostinstvo? Ne nazadnje so v zvezi z njim nastali precejšnji kapitali, ki pa so bili nemobilni ter so z njim tudi propadli (Jakac). Verjetno je novomeško gostinstvo eno izmed najbolj značilnih znamenj gospodarskega zastojanja mesta in Dolenjske sploh v predstavljenem času.

Razstavo Novomeške gostilne in gostilničarji bo moralo vodstvo Dolenjskega muzeja nedvomno vključiti v stalne muzejske zbirke. Avtorici, ki je zbrala ogromno slikovnega gradiva, podatkov iz časopisja in literature, še neobjavljenih spominov in ustnih pričevanj, bo ob navdušenju, ki preveva obiskovalce, mogoče uspelo dobiti odgovore še na nekatera vprašanja, ki se nanašajo na gostilniško opremo, jedilnike, količine in vrste popitih pijač, cene, oblike zakupnih pogodb in življenje gostinskih delavcev.

Stane Granda

Sto let prve slovenske strokovne pedagoške revije

Slovenski šolski muzej je v okviru svoje razstavne ter raziskovalne dejavnosti pripravil razstavo ob 100-letnici izhajanja slovenske pedagoške revije »Popotnik«, ki je leta 1950 spremenila svoje ime v »Sodobno pedagogiko« ter kot taka živi in deluje še danes.

Razstava, ki jo je pripravila Tatjana Hojan, ter spremni razstavni katalog, ki ga je napisal Andrej Vovko, naglašata predvsem zgodovinski razvoj obeh revij, čeprav nakažujeta tudi glavne pedagoške tokove, ki jim moremo slediti na njunih straneh. Razstava je postavljena kronološko, tako da postopno sledimo razvoju »Popotnika« ter »Sodobne pedagogike« na vseh »etapah« njune dolge življenjske poti.

»Popotnik« je začel izhajati leta 1880 v Celju in je bil otrok znanega osnovnošolskega zakona iz leta 1869, ki je v Avstriji kot tudi v Sloveniji razdelil učiteljske in druge duhove v zagovornike ter nasprotnike »nove«, to je laične osnovne šole. Skupini naprednih štajerskih učiteljev ni ustrezalo pisanje takratnega edinega učiteljskega glasila »Učiteljskega tovariša«, ki je bil nasproten »novi« šoli, zato so začeli izdajati svoje glasilo »Popotnik«. Ta je v prvih treh letih, ko je izhajal še v Celju, prestajal razne otroške bolezni, pravi razvoj pa je doživel šele, ko se je preselil v Maribor in je njegovo urejanje kot tudi založništvo prevzel nadučitelj Miha Nerat. Pri njegovem popotovanju so list vztrajno spremljale finančne težave in pomanjkanje sodelavcev. Nekoliko boljši časi so zanj nastopili, ko ga je kot svoje glasilo sprejela Zaveza slovenskih učiteljskih društev in ko je ta končno po mnogih zapletih prevzela njegovo izdajanje.

Novo kvalitetno stopnjo v razvoju »Popotnika« je pomenilo njegovo preoblikovanje v izključno strokovno revijo, do katerega je prišlo leta 1900. Zlasti od takrat dalje zasledimo v njem odmeve na vse nove, napredne pedagoške tokove v svetu.

Revija je prestajala zelo hude čase med prvo svetovno vojno, ko je zaradi kritične finančne situacije skoraj prenehala izhajati. Ob začetku izhajanja v stari Jugoslaviji se je od urednikovanja poslovil Nerat, njegovo mesto pa je zasedel Pavel Flere, ki je bil že od 1916 sourednik revije. »Popotnik« se je v skladu z razvojem v slovenski učiteljski organizaciji v obdobju med obema vojnama vztrajno premikal na leve pozicije. Ta premik je doživel vrhunec najprej v kratkotrajnem urednikovanju levo usmerjenih peda-

gogov dr. Franja Žgeča, Antona Osterca in Ernesta Vranca, po vmesnem obdobju urednika Matije Senkoviča pa še v obdobju urednikov Vranca, Vladka Majhna ter Miloša Ledineka.

Zaradi take usmeritve v obdobju tik pred napadom na Jugoslavijo leta 1941 je povsem razumljivo, da »Popotnik« med vojno ni izhajal. Po letu 1945 je močno razširil področje svojega delovanja, ki je bilo do takrat omejeno pretežno na osnovno šolstvo. Revija, ki jo je kot glavni urednik z izjemo prvega povojnega letnika urejal France Ostanek, je postala glasilo sindikalne organizacije Zveze prosvetnih delavcev in nameščencev, leta 1949 pa jo je prevzelo istega leta ustanovljeno Pedagoško društvo LRS. Novi glavni urednik je postal dr. Vlado Schmidt, naslednje leto pa se je revija, kot že rečeno, preimenovala v »Sodobno pedagogiko«, kar so razlagali z nujnostjo prilagajanja novemu času in kot ustrežnejše široki pedagoški vsebini revije.

»Sodobna pedagogika« je od »Popotnika« podedovala finančne težave in občasne težave s sodelavci, njeno težišče pa se je od začetnega ravnotežja med teoretičnimi in praktičnimi pedagoškimi prispevki postopoma premaknilo pretežno na teoretsko stran. Njeni sodelavci so postali v glavnem pedagoški delavci iz PZE za pedagogiko ljubljanske filozofske fakultete ter ljubljanskega Pedagoškega inštituta.

Razstava ter razstavni katalog pomenita tudi neke vrste vabilo pedagoškim delavcem, da pripravijo strokovno oceno pedagoške plati obeh revij. Pri tem raziskovanju jim bo v pomoč tudi bibliografija »Popotnika« in »Sodobne pedagogike«, ki jo Slovenski šolski muzej pripravlja v sodelovanju s Pedagoškim inštitutom in ki bo temeljiteje kot karkoli drugega odkrila vse bogastvo pedagoške misli, ki ga reviji hranita na svojih straneh.

Andrej Vovko

Leto 1980 — važnejša dogajanja in dosežki Gorenjske, Razstava Gorenjskega muzeja, Kranj

V slovenskih muzejih obstoji že vrsto let problematika o zbiranju muzejskega gradiva za najnovejše zgodovinsko obdobje. Velika količina lahko dostopnega »pogojnega« muzejskega gradiva ne zbuja pri sodobnikih in tudi ne pri muzejskih delavcih pravega vrednotenja in potrebe po njegovem ohranjanju in zbiranju. Kljub temu pa pomeni tekoče odbiranje, zbiranje in ohranjanje

gradiva že ob njegovem nastanku vrsto prednosti: gre za lahko dostopno in dobro ohranjeno gradivo, ki hkrati omogoča najboljše ovrednotenje in dokumentacijo.

V Gorenjskem muzeju se že dobrih pet let posvečamo tudi temu področju. Leta 1975 smo pripravili razstavo Gorenjska industrija od osvoboditve pa do leta 1975. Ob tem smo vzpostavili prve stike z glavnimi proizvajalci bodočih muzejskih eksponatov in ob tem naleteli že na prve zbiralce, »ljubitelje« tega gradiva in prve muzejske zbirke po tovarnah (npr. v Elanu, Begunje; Iskri v Železnikih; Iskri v Otočah, Alpini v Žireh). Ti so prehiteli muzejske delavce kljub gosti muzejski mreži.

Za kar se da sistematično zbiranje muzejskega gradiva, ki nastaja oziroma je nastalo po osvoboditvi na Gorenjskem, smo se lotili izdelave muzejske kartoteke dogajanj, ki smo jo izdelali po različnih informativnih virih, predvsem tiskanih, za čas od leta 1945 pa do danes in jo stalno časovno in tematsko dopolnjujemo. Na podlagi te kartoteke iščemo, evidentiramo in zbiramo vsa možna muzejska dokazila (predmete, fotografije, drobni tisk). Kljub kratkemu časovnemu razdobju je že mnogo tudi zelo pomembnega gra-

diva trajno izgubljenega. Zato smo se odločili, da ob tekočem spremljanju dogajanja takoj evidentiramo tudi dokazila zanj (bodisi da dogodek fotografiramo, zberemo plakate, kataloge in podoben dokumentaren tisk, če gre za predmet, ki ga še ni možno prisvojiti, opozorimo na njegovo trajno vrednost lastnika).

Da bi spodbudili boljše vrednotenje tega gradiva in nadaljnje delo, smo z letom 1979 pričeli tudi z rednimi manjšimi razstavami oziroma predstavitvami izbranega gradiva za najbližje preteklo leto. V začetku leta 1980 smo predstavili leto 1979, v februarju 1981 pa leto 1980 — važnejša dogajanja in dosežki Gorenjske. Omejili smo se le na tiste dogodke in dosežke, ki odsevajo napore in težnje v razvoju tega leta in so bili odmevni v širšem prostoru. Pri tem se zavedamo, da razstava ne daje celostne zgodovinske podobe leta, ki se je pravkar izteklo, in da mu bo čas dodal dogodke, ki jih morda nismo opazili, ali pa bo drugače presojal dosežke, kot smo jih v tem času. Tako naslovljena razstava tudi zanemarja vsakdanji način življenja, dela ipd. Zato nameravamo v prihodnje posvetiti več pozornosti tudi tem stranem spremljanja sodobnosti.

Nada Holynski

NOVE PUBLIKACIJE

Primož Simoniti: Humanizem na Slovenskem in slovenski humanisti do srede XVI. stoletja, Slovenska matica v Ljubljani, 1979, 297 str.

Primož Simoniti se je v svoji knjigi Humanizem na Slovenskem lotil izredno važne teme: raziskati razmerja med slovenskimi humanisti in reformacijo oziroma osvetliti delež, ki so ga imeli na oblikovanje slovenske kulturne dediščine pri nas rojeni humanisti, ki pa so živeli in delovali v tujini. Slovenska literarna zgodovina se je doslej pretirano omejevala le na spomenike literarne dejavnosti v slovenskem jeziku in je v raziskovanju slovenskega pismenstva v času pred Trubarjem zanemarjala dobo evropskega renesančnega humanizma.

Z razpravo se je avtor torej lotil problema, ki sodi med temeljna zgodovinska, kulturnozgodovinska in še posebej literarno-zgodovinska vprašanja slovenske zgodovine 15. in 16. stoletja. Ko si je zastavil vprašanje »humanizem na Slovenskem«, njegovi »odmevi« ali »sledovi«, prav tako pa tudi pri vprašanju »slovenski humanisti, delujoči na tujem«, je moral raziskati tedanje knjižne fonde na Slovenskem, nadalje, kaj je prihajalo novega na knjižne police samostanskih bibliotek, kaj so prebrali in ob čem so si izoblikovali in širili duhovno obzorje izobraženci, najsi so že bili kleriki z bogatimi nardarbinami ali laiki v mestih, kako je izpričan pomen njihovega delovanja za prodor humanizma na dunajski univerzi, tisti ustanovi, kjer je bil slovenski etnični element dobro zastopan ne le v vrstah sholarjev, temveč tudi magistrov, ali je mogoče dokumentirati njihov vzvratni vpliv na razmere med rojaki in prizadevanje, da utro svoji podobno življenjsko pot tudi drugim. Ti ljudje — humanistično šolani izobraženci — so se prebili iz tesnih in skromnih slovenskih razmer do vplivnih mest prav na tistem dvoru, ki so mu bile slovenske dežele dedni fevd. Ali so se zavedali svojega izvora? Ali so kdaj izpričali zavest svoje jezikovne ali vsaj pokrajinske pripadnosti?

Na ta in druga vprašanja je iskal avtor pričujoče razprave konkretne odgovore, dokumentirane z ustreznim vrednotenjem in analizo primarnih in sekundarnih virov. Tako v prvem delu obravnava nekatere vidike kulturne podobe stanja na Slovenskem, v matični deželi. V drugem delu skuša prek vprašanja šolstva in odtoka sholarjev na tuje univerze, zlasti na Dunaj, prikazati živ-

ljenje in delo naših ljudi na tamkajšnji univerzi in v krogu humanistov na dvorih cesarjev Friderika III. in Maksimilijana I. Avtor natančneje analizira delo Johannesesa Rota, zlasti njegov humanistični govor nad grobom zadnjega Celjana, Ulrika II., Celjsko kroniko do 1435 neznanega zapisovalca, pesmi Nikolaja Petschacherja, verzificirano kroniko dogodkov med leti 1511—1516 v Škofji Loki — še kot poznosrednjeveške spomenike. Močnejše pobude za širjenje humanistične misli je dal drugi ljubljanski škof Krištof Ravbar, njegov tajnik Augustinus Pryg(e)l-Tyfernus pa je predvsem pomemben kot zbiralec rimskih napisov, humanistični literat in arhitekt. Med pomembnimi osebnostmi od sredine 15. do srede 16. stoletja obravnava še Lenarta Budina, Bernarda Pergerja, Brikcija Preprostega, Nikolaja iz Novega mesta, Tomaža Prelokarja, Klementa iz Dobropolja, Magnusa de Ecka, Matijo Hvaleta, Pavla Obersteina, Jurija Slatkonjo, Andreja Perlacha, Clemensa Kukutza, Sigismunnda Herbersteina, Urbana Textorja, Klementa Otta in druge.

To izjemno in po rezultatih bogato delo ima vsebinski povzetek v nemščini. Poleg ustreznega znanstvenega instrumentarija sta objavljena tudi dve prilogi ter več fotografij likovnih spomenikov.

Jože Ciperle

Edvard Kocbek, Pred viharjem, Slovenska matica, Ljubljana 1980, 210 str.

S svojo knjigo Pred viharjem nam je Edvard Kocbek, soustvarjalec slovenske zgodovine v najbolj viharni dobi in njen izpričevalec, podal že tretji del svojih dnevniških zapiskov iz narodnoosvobodilnega boja. Pričujoča knjiga nosi sicer naslov Pred viharjem, to pomeni obdobje pred vojno in pred osvobodilnim bojem, toda temu obdobju je v knjigi namenjena le ena tretjina obsega. Ostali dve tretjini pričata o prvem letu vojne, od maja 1941 do maja 1942, ko je bil Kocbek že vključen v narodnoosvobodilni boj, to je v vihar. Knjiga bi torej, če ne bi šlo za izredno poudarjeno avtorjevo osebno doživljanje tudi narodnoosvobodilnega boja in če ne bi avtor svoj neposredni odhod v partizane maja 1942 imel za odločilen mejnik, nosila tudi drugačen naslov.

Dnevniških zapiskov (čeprav še tako subjektivnih, včasih je to tudi izpričevalska in celo zgodovinska odlika) vidnejših ljudi v naši polpretekli dobi je naša javnost vedno

vesela. Zlasti se jih veselimo zgodovinarji, še posebno za obdobja in dogajanja, o katerih ni na pretek pisanih dokumentov, kar je primer tudi za obdobje 1940—1941. Dnevniški zapisi, če jih vzamemo z vso historično kritičnostjo, nam marsikdaj povedo izredno dragocene podatke za politično zgodovino.

V pričujoči Kocbekovi knjigi sta v bistvu dva načina zapisovanja dogodkov. Prvi za obdobje pred vojno, točneje za leto 1940, ima obliko normalnih dnevniških zapiskov po datumih iz dneva v dan. Drugi za obdobje od maja 1941 do maja 1942 pa je nekak strnjen dnevnik. Tu gre za skrajšano in odbrano redigirano besedilo, verjetno namenjeno objavi, ki jo je pripravljala Kocbek sam v prvih letih po vojni, še pred objavo *Tovarišije* in se je potem izgubil. Ko so se zapiski v zadnjem času našli, sta se avtor in založba odločila za nespremenjeno objavo. Dnevniškim zapisom je v knjigi priključenih še nekaj Kocbekovih člankov iz tega časa, objavljenih v letih 1938—1940 v *Dejanju*, in izredno dragocen — do sedaj neobjavljen Kocbekov referat na skupnem sestanku med predstavniki CK KPS in krščanske skupine 14. novembra 1941 v Ljubljani.

Ob teh Kocbekovih zapiskih naj bo rečeno še enkrat kot že tolikokrat, da gre za izredno svojevrstno pisanje, za zelo subjektivno gledanje na dogajanje, kot je bilo, tudi njegovo angažiranje močno subjektivno, oziroma kakor je on dejal, personalistično. Zaradi povedanega je največja vrednost dnevnika v pričevanju o razvoju pogledov na ljudsko fronto in narodnoosvobodilno sodelovanje, na politiko, na odnos kristjanov do marksizma pri Edvardu Kocbeku — samosvojemu človeku, pesniku, esejistu, uredniku in političnem publicistu, ki je imel vpliv na določen kulturni krog v slovenskem narodu in je postal član ožjega vodstva OF. Dnevniški zapiski so ohranili zabeležen marsikateri dogodek, ki je tako ali drugače neopažen ali pozabljen in s tem napravili zgodovinospisju veliko uslugo. Pri interpretaciji dogajanja in pri Kocbekovem ocenjevanju posameznih oseb, iz katerega si že bodi kroga, je treba biti zelo kritičen in se je treba vživljati v Kocbekovo stališče. Nekatere ocene iz teh zapiskov mečejo na določene ljudi čudno nejasno luč. Kocbek je v tedanjem trenutku v svojem izrazitem subjektivnem, včasih zelo naivnem pojmovanju politike in političnega angažiranja verjetno res tako čutil. Kako so čutili njegovi sogovorniki partnerji in prijatelji, ne vemo, ker tega niso zapisali. Vemo pa, kako je potekalo nadaljnje zgodovinsko dogajanje in zgodovina je nekatere Kocbekove

sodbe potrdila, druge pa zavrgla. Tako je zavrgla tudi Kocbekovo oceno iz tega dnevnika (strani 57—60) o dr. Alešu Stanovniku in njegovem krogu krščansko socialističnih voditeljev. Naj bo tu povedano, da ocen, kot so na omenjenih straneh, Kocbek ni nikoli več ponovil in je verjetno spremenil svoje mnenje, toda tega ni zapisal. Zato je treba povedati, da so se krščanski socialisti pokazali politično zreli, daljnovidni, realistični in osebno pogumni v narodnoosvobodilnem boju, in dr. Aleš Stanovnik se je temu boju predal z vso svojo osebnostjo, zavedajoč se nevarnosti, in je žrtvoval tudi življenje.

Posebno močan vtis v knjigi napravi na človeka Kocbekov referat *Temelji osvobodilnega sodelovanja*, ki je tu prvič objavljen. Iz njega je moč ugotoviti izredno globoko domišljeno Kocbekovo krščansko antropologijo in njen afirmativni odnos do marksizma kot družbene, gospodarske in zvečine politične prakse. Po drugi strani pa se kaže njegova krščanska skrb za svobodo idejnega in kulturnega razvoja ter opredeljevanja svobodne socialistične osebnosti. Vse to je izraženo s takšnim bogastvom izraza, da nam zbuja prepričanje, da v domišljanju te problematike in v njenem artikuliranju mislec in pisatelj Kocbek med slovenskimi kristjani ni imel para in težko mu ga je najti v Evropi.

Janko Prunk

Catastico generale de boschi della provincia dell'Istria (1775—1776), Terminazione del C. E. sopra boschi (1777) a cura di Vjekoslav Bratulić, Collana degli Atti N. 4, Centro di ricerche storiche, Rovigno 1980, 474 str.

Duhovna renesansa istrskih Italijanov je v zadnjih letih dala več žlahtnih sadov tako na področju beletristike kot na področju humanističnih znanosti. Za nas zgodovinarje, kadar nastopamo v tej vlogi, so važna predvsem zgodovinska dela, še posebej, ker gre za istrsko historiografijo, tako bogato tradicije, in za pokrajino, ki je tako skrbno hranila material v sveti skrinji muze Klio.

Na žalost so premalo znani — vsaj med slovenskimi zgodovinarji — *Atti del Centro di ricerche storiche* iz Rovinja, revija velikega historiografskega pomena za Istro. Poleg tega je tu še posebna zbirka, *Collana degli Atti*, ki skuša še dodatno izbrisati bele lise iz impresivne zgodovine Istre.

Četrta številka *Collane* nosi zgoraj navedeni naslov. Oba dela sta transkripcija arhivskih dokumentov. Prvi del, kataster gozdov v beneški Istri, je izdelala pisarna Vin-

cenza Morosinija, nekakšnega nadzornika gozdov, medtem ko je drugi, dvojezični del (Teurminazione/Naredjenje) delo kolegija za nadzor nad gozdovi, ki ga je potem potrdil senat. Ta drugi dokument je najbrž velikega pomena tudi za lingviste, ker je relativno dolg primerek slovenskega jezika v Istri tistega časa.

Oba obsežna dokumenta bosta odlično služila predvsem vsakomur, ki se ali se bo ukvarjal z zgodovino agrikulture ali ekologije. Primerjal bo lahko stanje istrskih gozdov ob koncu velikih beneških izsekavanj z današnjim stanjem, ko vlada bolj naturofilno razpoloženje. Kajti kataster je izredno detajlirano preštetje gozdov, ponekod celo posameznih dreves v Beneški Istri in Naredjenje predpisuje dolgo vrsto ukrepov za ustrezno vzdrževanje gozdov z namenom, da bi se preprečilo njihovo prekomerno izkoriščanje. Oživel naj bi duha zakonov o gozdovih, »i uporedu o one nove nauke texanja i straxe koi bi mogli na svarhu odnjati toliko xestoka opacinstva, i oblasciati, i uzdarxati obilne plode dobrih Duubà potribitih za morske potrebe; i ucjupati Dubrave od izkoreniah i priuzetiah«.

Res je, da Serenissima nosi večji ali manjši del krivde za prekomerno izsekavanje gozdov marsikje v Istri, Liburniji ali Dalmaciji. Res je pa tudi, da del iste krivde nosi množica anonimnih privatnih izsekovalcev — tako beneških kot lokalnih, katerim je sekanje in trgovina bilo vsakdanji kruh in pogača. Med nami kroži legenda, da so Benečani spremenili naša kraška področja, prej pokrita s stoletnimi hrasti, v kamnite puščave. Ampak, ali se ni tudi naš toliko slavljeni Dubrovnik oskrboval v Dalmaciji in Liburniji z lesom za svoje »Marine esigenze«? Republika je vsaj proti koncu svojega obstoja pokazala velik interes za ozdravitev slabega stanja gozdov na svojem teritoriju. Za to pričata obravnavana dokumenta. Ali je znano, da so dubrovniške oblasti izdale kakšen podoben dokument? Kakorkoli že, ena izmed koristi prepisa in objave obeh dokumentov bo tudi nova presoja in morda prekritje »ekološke legende« o hudobnih Benečanih in tiste druge o dobrih Dubrovčanih.

Janez Peršič

Stane Stražar, Moravska dolina. Življenje pod Limbarsko goro, Moravče 1979, 880 str.

Stane Stražar je v obsežnem delu osvetlil zgodovinski razvoj in sodobno podobo Moravske doline. Izšlo je ob 825-letnici prve omembe Moravske doline v pisanih virih, ob

750-letnici Moravč in ob 200-letnici tamkajšnje osnovne šole. Oris življenja pod Limbarsko goro, kot je pisec podnaslovil svoje delo, je že tretja »kronika« Staneta Stražarja, ki je leta 1970 izdal Kroniko Doba, štiri leta kasneje pa knjigo Svet pod Taborom (Kronika Ihana). Z njegovimi deli so tri območja sedanje domžalske občine, dobsko, ihansko in moravško, dobila doslej najbolj vsestranske in temeljite zgodovinske orise. Ob teh Stražarjevih delih naj opozorimo še, da sta leta 1969 izšla dva snopiča Mengeškega zbornika II, da je leta 1979 Kulturna skupnost Domžale izdala deli Pomniki revolucionarnega delavskega gibanja in narodnoosvobodilnega boja v domžalski občini ter Zbornik občine Domžale, in da so tri delovne organizacije Helios Domžale, Papirnica Količevo in Tosama, Vir ob svojih jubilejih zbrale veliko gradiva o razvoju teh podjetij v obdobju med vojnami, v času NOB in po osvoboditvi ter posebej o delavskem gibanju v njih (Minilo je petdeset let, Kemilak 1974; Tri obletnice Papirnice Količevo, Ljubljana 1976; Delavsko gibanje v tovarni sanitetnega materiala na Viru 1936—1941, Kronika 1976, št. 2), potem lahko ugotovimo, da je bilo le za redko katero območje na Slovenskem zgodovinsko raziskovanje v zadnjem desetletju tako intenzivno, kot za območje sedanje domžalske občine.

Stane Stražar je delo o Moravški dolini razdelil na 15 problemsko oziroma kronološko zasnovanih poglavij. V uvodnem poglavju je orisal splošne značilnosti Moravske doline, ki leži v zahodnem delu Posavskih gub med dvema slemenoma, trojanskim na severu in litijskim na jugu. Pisec je v uvodu podrobneje osvetlil zlasti zemljepisno in geološko podobo Moravske doline ter navedel podatke o moravški govoricni, ledinskih in hišnih imenih. V drugem poglavju je opisal redka arheološka nahajališča na Moravškem. Na začetku tretjega poglavja z naslovom Od srednjega veka do kmetske odveze je pisec navedel razlage krajevnih imen v Moravški dolini, za vse večje kraje pa tudi podatke o najstarejših omembah v pisanih virih (Limbarska gora na Moravškem se prvič omenja leta 1156, Moravče kot središče doline pa med leti 1232 in 1246). Moravško dolino imenujejo tudi dolino gradov in v delu o njej so podatki o gradovih Limbarska gora, Rožek, Moravče, Češnjice, Belnek, Zalog, Križate, Koprivnik in Tustanj, ki je edini še danes ohranjen. S podatki iz urbarjev nekaj gospodstev, ki so imela posestva v Moravški dolini, je Stražar ilustriral položaj podložnikov. Po izpiskih iz franciscejskega katastra iz leta

1826 je izdelal tudi seznam hišnih gospodarjev vseh katastrskih občin v Moravski dolini. V tretjem poglavju je tudi nekaj gradiva o kmečkih uporih, protestantizmu, turških vpadih, rokovnjačih in francoski zasedbi naših krajev. V četrtem poglavju je Stražar zbral ljudske pesmi in pripovedi ter drugo gradivo, ki ilustrira ljudsko tvornost v Moravški dolini. V naslednjih dveh poglavjih so podatki o cerkveni ureditvi v Moravški dolini (Moravče so bile prafara) ter opis cerkvenega stavbarstva, sakralnih umetniških dragočnosti in znamenj. Tudi razvoj šolstva na Moravškem je Stražar podrobno prikazal v posebnem poglavju. V njem je dobro osvetlil tudi delovanje 13 partizanskih šol na Moravškem iz obdobja 1943/44. V osmem poglavju je opis razvoja in delovanja kulturnih, športnih, gasilskih in drugih društev ter združnih gospodarskih organizacij, iz katerega se vidi, da je bilo društveno življenje posebej razgibano v obdobju med vojnama. Moravska dolina je dala nekaj znamenitih mož, med katerimi naj posebej omenimo matematika Jurija Vego, pisatelja Frana Detelo, zgodovinarja Josipa Mala in kiparja Tineta Kosa. Poglavju o znamenitih Moravčanih sledi opis razvoja javne uprave in sodstva v Moravški dolini. V tem poglavju je pisec osvetlil tudi politične razmere do leta 1941 na Moravškem, ki jih je ilustriral še s podatki o volilnih izidih. Posebej je prikazal delovanje krajevnih ljudskih odborov po osvoboditvi in samoupravnih organov bivše občine Moravče in krajevnih skupnosti v Moravški dolini. Ob tem je opozoril na dejstvo, da je leta 1976 živelo na območju krajevnega urada Moravče 3725 prebivalcev, medtem ko jih je bilo leta 1869 4534, v začetku petdesetih let 19. stoletja pa celo okoli 5250 prebivalcev. Ker kmetijska Moravska dolina ni mogla preživeti vseh prebivalcev, se je od srede 19. stoletja krepilo izseljevanje delovne sile v domača in tuja industrijska središča. Vzroke za to je osvetlil zlasti v poglavju o značilnostih gospodarstva v Moravški dolini. Ker kmetovanje ni nikdar dalo dovolj zasluzka, so se morali prebivalci Moravske doline ukvarjati še z različnimi obrtnimi in drugimi dejavnostmi, v desetletjih pred prvo svetovno vojno pa je bilo razširjeno zlasti pletenje slamnatih kit. Zajezitev odseljavanja iz Moravske doline je povezana z nastankom industrijskih obratov po osvoboditvi (obrati podjetij Termit, Rašica in Induplati) ter z velikimi uspehi pri gradnji in posodabljanju cest, po katerih se vozijo delavci iz Moravske doline na delo zlasti v industrijske obrate na domžalskem in zagor-

skem območju. Stražar je v posebnem poglavju obdelal tudi uspehe pri izgradnji vodovodnega in električnega omrežja v Moravški dolini. Kratkemu orisu trpljenja in žrtev prebivalcev Moravske doline v prvi svetovni vojni sledi najboljše poglavje, v katerem je pisec na okoli 150 straneh opisal značilnosti NOB na tem območju. Z opisom pomembnih akcij narodnoosvobodilnih enot in delovanja organizacij KPS in OF ter organov ljudske oblasti na eni strani ter s prikazom okupatorjevih in domobranskih hajk ter nasilja na drugi strani, je osvetlil izjemno vlogo Moravske doline v NOB v okviru kamniškega in litijskega okrožja oziroma IV. operativne cone. To sliko je še dopolnil z opisom tudi nekaterih manjših akcij in usod posameznikov, s čimer je še bolj živo ilustriral prispevek in žrtve prebivalcev Moravske doline v NOB. Poudarimo naj, da je bila moravska dolina pomembno oporišče številnih partizanskih enot (Kamniškega in Moravskega bataljona, Šlandrove in Zidanškove brigade, kamniško-zasavskega odreda itd.) in izhodišče za njihove akcije na komunikacije v Zasavju in Črnem grabnu, v njej so se pogosto zadrževali tudi štab IV. operativne cone in pokrajinski politični forumi za Štajersko, na Moravškem je bil sedež okrožnih in okrajnih forumov kamniškega in litijskega okrožja, tu so bile tudi številne partizanske delavnice, skladišča, tehnike in tiskarne ter bolniški objekti. Moravska dolina pa je bila leta 1944 tudi prvo osvobojeno ozemlje na območju IV. operativne cone. O deležu Moravske doline v NOB priča posebej tudi podatek, da je skupno število padlih in žrtev fašističnega nasilja 194 prebivalcev. V sklepnem poglavju je Stražar dodal še kroniko elementarnih in drugih nesreč ter vremenskih posebnosti. Delo o Moravški dolini ima v vsebinskem pogledu podobne sestavine kot Stražarjevi »kroniki« Doba in Ihana. Vzoredno z dolgoletnim preučevanjem zgodovinskega razvoja posameznih območij sedanje domžalske občine je Stražar poglobljal svoje dosežke. Vsako njegovo novo delo je bogatejša in popolnejša slika obravnavane problematike, prav tako pa se je uspešneje izogibal tudi pomanjkljivostim in napakam, na katere smo opozorili v oceni njegove Kronike Doba (Kronika 1971, št. 1). Pudarimo naj, da je Stražar uspel tudi pri najnovejšem delu vzpostaviti plodno sodelovanje s slovenskimi zgodovinarji, arheologi, etnologi in literarnimi zgodovinarji, ki so mu dali nasvete glede literature ter gradiva in njegove obdelave.

Delo o Moravški dolini je rezultat vztrajnega večletnega Stražarjevega raziskovanja

in zbiranja. V njem so prvič zbrani na enem mestu podatki in ugotovitve iz različnih znanstvenih razprav in monografij, pisec pa je sam preučil številne arhivske dokumente iz starejših in novejših obdobjev ter druge vire, zbral pa je tudi številna ustna pričevanja. Dokumentarnost dela je še povečal s smotrnim izborom fotografij, ki jih je okoli 330.

S Stražarjevo knjigo smo dobili ne le z zgodovinskimi, arheološkimi, geografskimi, etnografskimi, jezikoslovnimi in literarno zgodovinskimi podatki bogato podobo Moravske doline, temveč tudi zanimiv prikaz usod prebivalcev pod Limbarsko goro, kar ji daje še posebno vrednost in povečuje široko zanimanje zanjo. Dober sprejem Stražarjevega dela med bralci pa nazorno ilustrira dejstvo, da je vseh 3000 izvodov prodanih, kar je za pisca prav gotovo tudi spodbudno priznanje.

Stražarjevo izjemno raziskovalno prizadevanost ob opravljanju poklicnih nalog elektrotehnika naj poudarimo še s podatkom, da je v začetku 1981 izšlo njegovo novo obsežno delo z naslovom Na pomoč in s podnaslovom Razvoj gasilstva v občini Domžale. V tem delu je na okoli 700 straneh prikazal razvoj in delovanje gasilskih društev, enot in organizacij v sedanji občini Domžale od leta 1880, ko je bilo ustanovljeno prvo gasilsko društvo v Domžalah, do lanskoletnega stoletnega jubileja organiziranega gasilstva v domžalski občini. Z izdajo kar štirih obsežnih poljudnozgodovinskih del v enem desetletju si je Stane Stražar ustvaril posebno mesto med raziskovalci, ki se ljubiteljsko ukvarjajo s krajevno zgodovino.

Miroslav Stiplovšek

Bazovica 6. IX. 1930—6. IX. 1980, Spomeniki delavskega revolucionarnega gibanja in narodnoosvobodilnega boja na Slovenskem, Ljubljana 1980, str. 39, 17. zvezek.

Sedemnajsti zvezek Spomenikov delavskega revolucionarnega gibanja in narodnoosvobodilnega boja na Slovenskem obravnava dokaj znane dogodke, ki so se končali z žrtvami v Bazovici. V poljudno brošuro strnjena celota je namenjena širokemu krogu ljudi kot pomemben zapisek iz življenja Slovencev v Italiji med dvema vojnama. Avtor Milan Pahor je zbral podatke predvsem iz že objavljene literature, poudaril pa je zlasti razmere in čas, ki so rodili tak odpor Slovencev proti fašističnemu režimu.

Narodno zavedni in napredno usmerjeni mladini — iz njenih krogov izhajajo tudi štiri je bazoviški junaki: F. Bidovec, F. Marušič, Z. Miloš, L. Valenčič — niso več zadosto-

vale tradicionalne oblike boja za narodnostne pravice, kakršne so uporabljale slovenske meščanske organizacije, saj so bile pod fašističnim režimom neučinkovite. Zato so se mladinci sredi leta 1927 sestali in ustanovili tajno narodnorevolucionarno organizacijo za Slovence in Hrvate v Julijski krajini, imenovano TIGR.

Na kratko so opisane akcije te organizacije do usodnega februarja 1930, ko so izvršili atentat proti fašističnemu dnevniku v Trstu »Il Popolo di Trieste«, ki je imel hude posledice. Sledile so aretacije, obsodba in streljanje. Tekst je popestren s slikami bazoviških žrtev, reprodukcijami obsodbe, letakov in časopisov ter z verzi, ki so posvečeni bazoviškim žrtvam.

Metka Gombač

Franc Avbelj, Miroslav Stiplovšek, Ivan Vidali: Pomniki revolucionarnega delavskega gibanja in narodnoosvobodilnega boja v domžalski občini. Domžale 1979, 230 str.

Poleg Zbornika občine Domžale, o katerem smo poročali v Kroniki št. 1, 1980, sta Kulturna skupnost Domžale in Občinski odbor ZZB NOV Domžale izdala tudi Pomnike revolucionarnega delavskega gibanja in narodnoosvobodilnega boja. Delo je zasnovano tako, da v uvodnem delu podaja pregled delavskega gibanja na domžalskem območju do leta 1941 in pregled NOB na tem področju. V poglavju o delavskem gibanju je poudarek na kratkotrajnem razmahu delavskega gibanja v revolucionarnih razmerah po letu 1918 in na vnovičnem vzponu v drugi polovici tridesetih let, ko ga je vodila in usmerjala partija. V kratkem pregledu značilnosti NOB na tem območju je prikazano delovanje Kamniškega bataljona, ustanovitev odborov OF ter prizadevanja za razširitev organizacij KPS in OF, prikazano je delovanje Kamniško-savinjskega odreda, ustanovitev Šlandrove brigade, osvoboditev Moravske doline in ustanovitev Kamniško-zasavskega odreda, dalje še pojav domobranstva ter ponovna okrepitev narodnoosvobodilnih enot in osvoboditev. Dodano je poglavje o virih in literaturi za razvoj NOB v kamniškem okrožju. Temu precej obsežnemu uvodnemu delu, ki ga je napisal M. Stiplovšek, sledi poglavje o pomnikih revolucionarnega delavskega gibanja in NOB v domžalski občini. Ta del je urejen tako, da si po abecedi sledijo posamezni kraji, kjer stoje spomeniki. Vsi spomeniki so opisani, točno je označena njihova lega, dodane so tudi fotografije vseh spomenikov, najdemo pa tudi podatke, kdo je

dal spomenik postaviti in kdaj, pri velikem delu spomenikov pa imamo tudi opis dogodkov, na katere se spomenik nanaša (npr. streljanje talcev pri bistriškem mostu, na Jaršah idr., napad na radomeljsko četo, stavka papirničarjev 1935, bolnišnica Triglav idr., požigi posameznih vasi, življenjepisni podatki o nekaterih borcih, narodnih herojih in talcih s priloženimi fotokopijami, ustanovitve Šlandrove brigade, opis ljudskofrontnega shoda na Taboru nad Ihanom 1937, ustanovitev prvega odbora OF v Moravški dolini, 3. konferenca KPS na Vinjah itd.). Skupno je opisanih 97 pomnikov, dodano je kazalo opisanih spomenikov po krajevnih skupnostih in priložen zemljevid z označbami grobišč, spomenikov in spominskih plošč.

Zbrani podatki kažejo, da so prve pomnike odkrili že v prvih letih po osvoboditvi, večina je bila postavljena v 50. letih, čeprav se je delo uspešno nadaljevalo še tudi v naslednjih letih. Pomniki so med seboj tudi dokaj različni, tisti iz prvih let so z umetniškega vidika skromnejši, zato pa nič manj pomembni.

Opravljena je bila važna naloga, ki je zahtevala skupinsko delo od popisa vseh spomenikov (Franc Avbelj) in zbiranja dokumentov o delavskem gibanju in NOB do fotografiranja spomenikov in seveda opisa spomenikov in opisa dogodkov; slednje sta temeljito opravila Ivan Vidali in Miroslav Stiplovšek.

Olga Janša-Zorn

Otroštvo v senci vojnih dni. Zveza prijateljev mladine, Ljubljana 1980, 209 str.

Na zagrebškem posvetovanju ob mednarodnem letu otroka aprila 1980 s temo: Izročila NOB o družbeni skrbi za otroka — Titovim generacijam svobode smo Slovenci sodelovali z desetimi prispevki. Z njimi smo želeli predstaviti vse tiste vrednote, ki so bile odločilnega pomena za zmago naših narodov nad fašizmom, nad vsakršnim nasiljem in izkoriščanjem in ki imajo tudi za današnje življenje v svobodni socialistični samoupravni Jugoslaviji neprecenljivo vrednost in trajen pomen. Cilj posvetovanja, h kateremu so bila usmerjena tudi naša prizadevanja pri pripravi slovenskega deleža, je bil, da izmerjene vrednote predamo kot dragoceno izročilo otrokom in mladini, da bi jih mlada generacija še naprej ohranjala in razvijala na njej lastni, kritični in ustvarjalni način, te besede je uredništvo zapisalo v uvodu h knjigi, in ta publikacija naj bo dragocen kašipot tistim, ki danes živijo in

ustvarjajo ter tistim, ki šele prihajajo, da bi s temi vrednotami ter vero v človeka in njegovo moč plemenitili svoje družbeno življenje, da bo rasel naš mladi rod zdrav in čvrst tudi jutri.

Ivan Križnar je v članku Otroci na Slovenskem med fašistično okupacijo podal oris trpljenja najmlajšega rodu, ki je bil med fašistično okupacijo izpostavljen silovitemu potujčevanju, raznarodovanju in množičnemu izgonu z domače zemlje. Orisal je tudi posebno skrb OF, ki je bila namenjena otrokom, zlasti tistim, ki so živeli v najslabših razmerah in bili izpostavljeni najhujši nevarnosti.

Ada Krivic je v doslej prvi objavi prikazala Skrb za ogrožene družine z otroki in za ilegalčke v Ljubljani, delo žena in mater v okupirani Ljubljani, ki so se izpostavljale nevarnosti pa vendar z veliko ljubeznijo skrbele za otroke naših vidnih političnih delavcev, ki so živeli in delali v ilegali. Tako so živeli v ilegali tudi njihovi otroci. Pretresljive so zgodbe in poti malih ilegalčkov in njihovih rejnic. Največ zaslug za načrtno, vestno in konspirativno delo z ilegalčki ima prav gotovo Ana Ziherl, imenovana Ziherlova mama.

Stane Mrvič in Alenka Kraigher-Gregorčič sta v svojih sestavkih opisala strahotne usode Ukradenih otrok, ki so jih hoteli nacisti vzgojiti v janičarje slovenskega ljudstva. Mi, ki tega nismo doživeli, verjetno nikoli ne bomo mogli dojeti bolečine, ki so jih prepele matere, ko so jim trgali otroke iz naročij in jih nasilno ločevali.

Anton Avsec v članku Pionirska četa Slivniškega bataljona opisuje svoja doživljanja v tej pionirski četi, ki je štela 90 ljudi, od teh za delo sposobnih 23, nad 50 let starih 7, žena 7, otrok, mlajših od 14 let je bilo 37, med njimi dva novorojenčka in 20 partizanov.

Jože Prinčič je v razpravi Odnos ljudske oblasti slovenskega naroda do otroka v obdobju NOB 1944—1945 z dokumenti prikazal odnos nove revolucionarne oblasti do otroka. Opisal je najpomembnejše oblike socialne, zdravstvene in prosvetne pomoči otroku in njegovi zaščiti v obdobju NOB.

Dr. Božena Grosman je v Partizanski porodnišnici pokazala na skrb, ki so jo posvečali porodicam in negi novorojenčkov in so že konec leta 1943 pri partizanski bolnišnici v Kočevskem Rogu imeli oddelek — porodnišnico in poporodni prostor — barako, kjer je mati lahko negovala svojega otroka.

Slavica Pavlič je v članku Organizacija šolstva v NOB dala prerez delovanja parti-

zanske šole, partizanskih krožkov, partizanskih postaj in potovalnih šol na osvobojenem, kontroliranem in okupiranem ozemlju Bele krajine, Primorske, Štajerske in Gorenjske, ki je s svojim programom, učnimi načrti skrbela in dajala osnove novi demokratični šoli.

Alenka Gerlovič je v sestavku Partizansko gledališče prikazala delovanje gledališča, ki ni bilo namenjeno samo otrokom, ampak s politično satiro tudi odraslim.

Marjeta Čampa in Sergej Vošnjak sta v sestavku o Mladinskem tisku v NOB prikazala skrb naše ljudske oblasti za ohranitev slovenskega jezika tudi v tem, da so mladina in pionirji dobili v roko slovensko branje. Zato so izdajali in opremljali z ilustracijami glasila Pionir, Slovenski pionir, Naš rod, Mladi rod, Novi rod, Mladi puntar, Našim pionirčkom in druga glasila.

Nataša Urbanc pa je v članku Pionirska organizacija — otrokova samovzgoja in dejavnost spremljala dejavnost otrok v sklopu pionirske organizacije, ki se ni razvijala samo na osvobojenem ozemlju, ampak tudi v okupiranih mestih. Ti otroci so se začeli že zgodaj povezovati, pritegovati v svoje vrste prijatelje in znance ter tako ustanavljati prve pionirske skupine.

Stane Kumar je v spominskem zapisku Risal sem otroke v koncentracijskem taborišču, zapisal da je vsak dan opazoval otroke, ki so posedali v gručah žalostnih oči in starčevskih obrazov.

V članku Marije Šoljan-Bakarič Sporočila narodnoosvobodilnega boja Titovi generaciji svobode, ki je bil uvodni referat na posvetovanju v Zagrebu, je prikazana vsa skrb za otroke, ki je bil neločljiv del NOB vseh jugoslovanskih narodov in zato je ideja boja in osvoboditve porodila tisoče oblik skrbi za otroke.

Publikacija je bogato ilustrirana in prinaša povzetke vseh člankov v štirih jezikih angleščini, francoščini, ruščini in španščini in zato menim, da ne bi smelo biti šolske knjižnice, kjer bi ne bilo te publikacije, da bi mladi rodovi sprejeli in ohranjali sporočila narodnoosvobodilnega boja ter prenašali naprej in dalje razvijali.

Slavica Pavlič

Erich Petschauer, Das Jahrhundertbuch der Gottscheer (Bearbeitet von Hermann Petschauer). Wien 1980, 221 str. ter priloge.

Knjiga je izšla z željo, podati prerez zgodovine nemškega jezikovnega otoka na Kočevskem od njegove ustanovitve pred 650

leti dalje. Še zlasti močan poudarek je v knjigi dan dogajanju v času med obema svetovnjima vojnama ter usodi kočevskih Nemcev po letu 1945. Kot je znano, je avtor, po poklicu učitelj, izšel iz vrst kočevskih Nemcev; v tridesetih letih je aktivno deloval med nemško manjšino v Sloveniji ter pri tem bil tesno povezan z organizacijami, ki so se v Nemčiji ukvarjale z nemškimi manjšinami, živečimi zunaj meja nemškega rajha. Po drugi svetovni vojni se je ustalil na avstrijskem Koroškem, ki jo imajo nekdanji kočevski Nemci za svojo pradamovino. Med tezami, ali bolje, nekaterimi avtorjevimi pogledi, ki potrebujejo kritičen pogled, najdemo zagotovilo, po katerem se je v 9. stoletju formirala nemško-slovenska jezikovna meja po reki Dravi, ali pa trditev o tem, da je bila večina kranjskega teritorija v srednjem veku jezikovno mešano ozemlje, ki se je pač šele v naslednjem obdobju sloveniziralo.

Med vprašljive trditve moremo prišteti tudi zagotovilo, da so bili Uskoki »hrvaško govoreče slovansko pleme v Bosni, ki je težko trpelo pod turškim gospostvom«, ali pa trditev, da je Primož Trubar prevedel biblijo na slovenski jezik.

Iz Petschauerjevega razpravljanja o dogajanju v 19. stoletju naj posebej opozorimo na poudarjanje zaslug Nemškega šolskega društva (Deutscher Schulverein) za Kočevsko in za kočevsarske Nemce. Opozarja, da se je pričelo v drugi polovici tega stoletja močno izseljevanje nemškega življa prek Atlantika v Ameriko. Ob tem objavlja podatek, po katerem je kočevsko okrajno glavarstvo samo v prvi polovici leta 1914 izdalo kar 700 potnih listov za v ZDA. Oris dogajanja v času med obema svetovnjima vojnama se predvsem omejuje na tožbe o slovenskih prizadevanjih po utesnjevanju in utesnitvi kočevsarskega nemštva. Vse to naj bi po Petschauerju odmevalo tudi med nemško mladino, med katero se je pričelo širiti slovensko besedje.

Posebno poglavje je v »stoletni knjigi« namenjeno predzgodovini preselitve kočevsarskih Nemcev med drugo svetovno vojno na Slovensko Štajersko. Prav tu pa bi mogel Petschauer poročati marsikaj bolj poglobljeno, tako pa brez poznavanja ozadja posameznih vprašanj utegne nepoučeni bralec dobiti le nezadostno ali pa polovično ter enostransko informacijo. Tako ni iz knjige dovolj vidna rast odmevnosti tretjega rajha med kočevsarskimi Nemci tako pred letom 1938 kot po priključitvi Avstrije nacistični Nemčiji tega leta. Tako postajajo tudi razumljive reakcije slovenskih oblasti ter slovenskega javnega

mnenja na takratno dejavnost nemške manjšine in v tem okviru bi pač tudi Petschauer moral ocenjevati odnose med kočevskimi Nemci ter med Slovenci kot večinskim narodom na območju Dravske banovine.

Vsakdo, ki se ukvarja z nacistično raznarodovalno politiko na Slovenskem, bo našel v Petschauerjevi knjigi marsikak drobec o poteku izselitve kočevskih Nemcev pozimi leta 1941/42 na Slovensko Štajersko, kjer jim je bila dodeljena »zgodovinska naloga«, da nastopajo kot »oboroženi in obmejni kmetje«. Naj povzamemo drobec o tem razpravljanju: Petschauer navaja, da je Heinrich Himmler 10. oktobra 1941, se pravi, na enaindvajsetletnico koroškega plebiscita dal »kategoričen ukaz po takojšnji preselitvi kočevskih Nemcev«. Zlasti pa je informativen zaključni del knjige, namenjen povojni usodi kočevskega nemštva ter o njegovem zdajšnjem položaju. Avtor opozarja, da najdemo danes večino nekdanjih Kočevarjev ter njihovih potomcev v ZDA, poleg tega pa sta močni koloniji še v Zahodni Nemčiji ter v Avstriji. Tamkaj, v Celovcu, izhaja tudi njihovo, po drugi svetovni vojni obnovljeno glasilo *Gottscheer Zeitung* (prva številka lista je izšla junija 1955, se pravi, tik po podpisu pogodbe o obnovi neodvisne in demokratične Avstrije leta 1955).

Ko se Petschauer naslanja na strokovno literaturo, izhaja predvsem iz nemško pisanih del, medtem ko se del, ki bi utegnila opozoriti na kaj neprijetnega, očitno izogiba. Pri tem je treba upoštevati, da je knjiga pisana predvsem za nekdanje Kočevarje ter je po zasnovi in po načinu pisanja predvsem publicistično delo. Opozorili smo tudi že na zaključni del knjige: tu najde bralec vrsto informativnih podatkov o društvenem in tudi siceršnjem delovanju nekdanjih kočevskih Nemcev ter njihovih potomcev. Predvsem pa je knjiga poučen dokument, kako ocenjujejo kočevski Nemci svojo preteklost ter svojo vlogo v usodnem času, ko se je pripravljala druga svetovna vojna ter v vojni sami. Za čas med obema svetovnima vojnama naj iz nje povzamemo podatek, da najdemo po šolskem letu 1919/20 na avstrijskem Koroškem vsaj 60 učiteljev in učiteljic, ki so izšli iz kočevskega območja.

K povedanemu dodajmo še opozorilo dr. Toneta Ferenc — zanj se mu najlepše zahvaljujem — da je bil dr. Erich Petschauer esesovski poročnik in delavec v uradu H. Himmlerja, državnega pooblaščenca za utrditev nemškega naroda. Omeniti tudi velja, da je na tem delovnem mestu Petschauer med drugim skrbel tudi za »preselitev kočev-

skih Nemcev v domovino« (ali bolje povedano: na Slovensko Štajersko). Vrsto podatkov o njem najdemo poleg tega še v Ferencovi knjigi *Nacistična raznarodovalna politika v Sloveniji v letih 1941—1945*, Maribor 1968.

Tone Zorn

Revolucionarna pot Franca Štoke-Rada, Založništvo tržaškega tiska, Trst, 1979, str. 39.

Monografija, posvečena zamejskemu rojaku Francu Štoki, je izšla ob 10. obletnici njegove smrti, ko so v Izoli odkrili njegov doprni kip, kar naj bi bila skromna oddolžitev revolucionarju, čigar življenjska pot je bila tesno povezana z usodo in bojem Slovencev, živečih v Italiji. Avtor Jože Koren je tekst sestavil na osnovi ustnih in pisanih izjav sodelavcev, prijateljev in sorodnikov Franceta Štoke. Brošura ni le zgolj življenjepis, ampak je v njej zajet tudi prikaz položaja slovenske narodnostne manjšine in pogojev, v kakršnih je ta živela od prve svetovne vojne naprej, ko si je Franc Štoka nabral prve življenjske izkušnje, ki so v mladem človeku sprožile vrsto razmišljanj in vprašanj.

Že leta 1923 je postal član KPI; ko pa je fašizem vse bolj preganjal Slovence, je Štoka emigriral v Argentino, kjer se je takoj povezal s komunistično partijo in aktivno delal v slovenski sekciji v Buenos Airesu, kjer je bil sekretar, sodeloval pri Ljudskem odru, bil pa je tudi zelo aktiven v argentinski sindikalni organizaciji. Leta 1933 so ga argentinske oblasti izgnale, sledila je konfinacija na otoku Ponza in nato Ventotene, kjer je bil do padca fašizma. Ko se je vrnil na Kontovel, se je vključil v narodnoosvobodilno gibanje. Kot komisar komande mesta Trst je veliko pripomogel, da je slovensko-italijansko protifašistično gibanje dneve vstaje dočakalo politično in vojaško pripravljeno. Ob postavitvi ljudske oblasti v Trstu in okolici je postal sekretar mestnega osvobodilnega sveta Trst, po prihodu zavezniške vojaške uprave pa je bil vedno v ospredju v boju za obrambo pridobitev NOB. Umrl je v Ljubljani 1969.

Metka Gombač

Arhivi, glasilo arhivskega društva in arhivov Slovenije, Letnik III, številka 1-2, Ljubljana 1980. 92 str.

Po že ustaljeni praksi ima glasilo sledeče rubrike: članki in razprave, delo arhivov in arhivskih organizacij, ocene in poročila o publikacijah, obvestila o pomembnejšem gradi-

vu v domačih in tujih arhivih, nove pridobitve slovenskih arhivov, bibliografija arhivskih delavcev za leti 1979 in 1980 ter osebne vesti.

Za razliko od prvega in drugega letnika Arhivov, kjer je bila rubrika razprave in članki vsebinsko zaokrožena celota (v prvem letniku prinaša referate s šestega zborovanja arhivskih delavcev Slovenije leta 1974 v Slovenj Gradcu s skupno temo Arhivsko gradivo za zgodovino Slovencev v arhivih izven Slovenije, v drugem pa referate z 9. zborovanja leta 1979 v Radencih s temo Upravni organi in njihovo gradivo na območju SR Slovenije od srede 18. stol. do danes), jo v 3. letniku sestavljajo prispevki z različno tematiko.

Ker je to prvi letnik, ki je izšel po smrti tovariša Tita so slovenski arhivski delavci posvetili njegovemu spominu uvodni članek z objavo rodovnika Marije Javeršek, Titove matere. Članek je plod dosedanjih raziskav širše zasnovane študije o Javerškovem rodu, ki jo pripravljata Ema Umek in Janez Kos, prikazuje pa rod Titove matere strnjeno od 1. polovice 18. stoletja naprej, medtem ko opozarja na posamezne omembe rodu Javerškov v urbarjih že od konca 15. stoletja naprej.

Sledi objava dveh referatov z zborovanja arhivskih delavcev Slovenije v Radencih in bi glede na tematiko morala biti objavljena že v 2. letniku Arhivov. V prvem nas Jože Prinčič, ki proučuje razvoj ljudske oblasti v Sloveniji, seznanja z nekaterimi problemi pri proučevanju Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta v letih 1944—1946. Največji del referata posveča razvoju SNOS kot slovenskega parlamenta, njegovi organizaciji in poslovanju, odsekom komisijam in ustanovam pri predsedstvu SNOS ter organizaciji in poslovanju prezidija. Hkrati podaja nekatere značilnosti pisarniškega poslovanja predsedstva SNOS in opozarja na težave v zvezi s proučevanjem arhivskega gradiva SNOS. V drugem referatu iz Radencev pa nam Ema Umek podaja vrsto pomembnih, v glavnem doslej pri nas še neznanih informacij o gradivu za zgodovino Slovencev v Splošnem upravnem arhivu na Dunaju, ki hrani arhivsko gradivo večine avstrijskih ministrov od leta 1848 naprej. Fondi ministrstev so bili pregledani pri delu za izvedbo sporazuma med Jugoslavijo in Avstrijo iz leta 1923, ki v VI. členu določa, da nam Avstrija vrne gradivo ministrstev, ki se nanaša na Jugoslavijo, za čas od leta 1888 do 1918. Avtorica nam podaja strukturno ureditev fondov in opozarja na gradivo v njih, pomembno za

zgodovino Slovencev, za naslednja ministrstva: notranje, za trgovino, obrt in javna dela, kmetijsko, za uk in bogočastje ter za javna dela.

Tretji kompleks rubrike članki in razprave tvorijo referati in poročila s seminarja slovenskih arhivskih delavcev maja 1980 na Ptuj, ki je bil posvečen valorizaciji ustvarjalcev arhivskega gradiva in evidencam arhivskega gradiva tako pred kot po prevzemu v arhiv. Namen seminarja je bil dogovor slovenskih arhivistov o enotnem pristopu k valorizaciji ustvarjalcev v vseh slovenskih arhivih in o uvedbi enotnih evidenc arhivskega gradiva. Avtorja člankov o valorizaciji sta Peter Ribnikar in Marjan Zupančič, o evidencah (evidence službe varstva arhivskega gradiva pred prevzemom v arhiv, akcesijska knjiga, register fondov, dosje fonda in vodnik po arhivu) pa Vladimir Žumer, Kristina Šamperl, Marjan Drnovšek in Ema Umek.

Naj v tej rubriki omenim še izčrpen pregled zakonodaje o spomeniškem varstvu in o arhivih od srede 18. stoletja dalje. Avtorica Ana Zaletelj se je predvsem osredotočila na povojni razvoj organizacije varstva ter pojma kulturnih spomenikov in arhivskega gradiva. Opozarja na spremembe glede namena varstva, premoženjsko pravnih razmerij, pravic in dolžnosti v zvezi s kulturnimi spomeniki in arhivskim gradivom ter pri vsakem poglavju poda tudi primerjavo med obema kompleksoma kulturne dediščine.

Rubrika delo arhivov in arhivskih organizacij prinaša 14 poročil o arhivskih strokovnih posvetovanjih, delovnih uspehih posameznih arhivov, arhivskih razstavah in perspektivah razvoja arhivov, med katerimi pa naj poleg izčrpnega poročila Petra Ribnikarja o IX. mednarodnem kongresu arhivov od 14. do 20. 9. 1980 v Londonu omenim še prispevek Jožeta Žontarja. V njem razmišlja o perspektivah arhiva kot udeleženca v varstvu kulturne dediščine. Opredeľuje tisti del kulturne dediščine, za katerega varstvo so zadolženi arhivi in posega v problematiko odbiranja arhivskega gradiva iz mase nastajajočih uradnih in poslovnih zapisov, v problematiko varstva in metodologijo obdelave arhivskega gradiva ter obravnava vprašanje odnosa med arhivi in raziskovalci.

Med 17 ocenami in poročili o publikacijah (prevladujejo poročila) so poročila o nekaterih jugoslovanskih in tujih periodičnih publikacijah s področja arhivistike ter o nekaterih samostojnih publikacijah s področja arhivistike in zgodovine.

Od ostalih prispevkov naj opozorim še na informacijo Majde Smolè o doslej v Sloveniji

še neznanem gradivu za zgodovino Slovencev v Tirolskem deželnem arhivu v Innsbrucku iz 15. in začetka 16. stoletja (rubrika obvestila o pomembnejšem gradivu v domačih in tujih arhivih). Kljub temu, da so Arhivi po času izhajanja eno najmlajših strokovno-znanstvenih glasil za področje SR Slovenije, so v tem kratkem času izdelali trden vsebinski koncept in pomenijo nedvomno važen prispevek k razvoju in popularizaciji arhivistike, kot tudi pripomoček zgodovinarjem-raziskovalcem pri njihovem delu.

Vladimir Kološa

Janez Trdina — etnolog. Knjižnica Glasnika SED 3, Ljubljana 1980, str. 119.

Dolenjsko središče oziroma njegov muzej doslej s šolanimi etnologi ni imel sreče, saj sta ga dva, Župančičeva in Bogataj, od katerih so veliko pričakovali, razmeroma hitro zapustila, medtem ko tretja, ki se je zaposlila šele nedavno, zaenkrat še vztraja. Zanimivo je, da sta oba — Župančičeva in Bogataj pri svojem delu spoznala vrednost Trdinovega dela za etnologijo. Medtem, ko je opozarjanje Župančičeve padlo na nerodovitna tla pa je Bogatajeva vztrajnost pripeljala koncem lanskega maja celo do posebnega simpozija o Trdini kot etnologu. Referate so objavili v posebnem zborniku z gornjim naslovom.

Trdini so doslej poleg literarnih zgodovinarjev posvečali posebno pozornost predvsem zgodovinarji. »Prilaščanje« etnologov je potekalo zelo organizirano. Lotili so se ga z dveh plati: zunanje in notranje. Pretres objavljenih del kot tudi terenskih zapiskov iz katerih je črpal pri svojem pisateljstvu jih je pripeljal do sklepa, da je Trdina eden »najpomembnejših nosilcev etnološke misli na Slovenskem v preteklem stoletju« oziroma človek, »ki se je zavestno, v »teoriji in praksi« opredeljeval kot etnolog.« Pri formuliranju te oznake Trdine so sodelovali Janez Logar, Slavko Kremenšek, Angelos Baš, Janez Bogataj, Milan Dolenc, Pavla Štrukelj, Aleksandra Muraj (iz SR Hrvatske), Marko Terseglav, Jože Koruza in Martina Orožen.

Doslej je največ odmeva, govorim seveda za nestrokovne in »dolenjske« kroge, vzbudil prispevek Janeza Bogataja »Trdinovi terenski zapiski — viri za etnološko preučevanje spolnega življenja Dolenjcev in Belokranjcev v drugi polovici 19. stoletja«. Obravnavanje spolnosti pri nas običajno povzroča žolčne reakcije. Tega tokrat sicer ni bilo, vendar tudi o navdušenju ni moč govoriti. Zani-

mivo je, da večina bralcev prezre Bogatajeva oziroma Trdinova opozorila o verodostojnosti zapisanega. Sodim, da zapiski oziroma tisti deli, ki govorijo o spolnosti Dolenjcev in Belokranjcev, niti niso specifični za ta področja oziroma prikazujejo »normalno stanje« na Slovenskem v obravnavanem času pod pogojem seveda, da jih res beremo »cum grano salis« oziroma, da jih očistimo primesi, ki so nedvomno pogojene z nekaterimi »osebnimi problemi« zapisovalca oziroma njegovih informatorjev. Prepričan sem, da Škocjan, Prečna, Straža in Semič niso nikakršna »Sodoma in Gomora« Dolenjske oziroma Bele Krajine. Tudi konzumiranja vina in žganja ne bi pretirano povezoval s spolnim življenjem neke pokrajine. Obe pijači sta bili za obravnavani pokrajini namreč edini kalorični del prehrane njenega prebivalstva. Iz Trdine tu diha Gorenjec. Naj samo mimogrede navržem še mnenje Dolenjcev s področja, ki ga opisuje Trdina. Tu starši radi opozarjajo svoje otroke, ki so godni za ženitev, naj ne sklepajo zakonskih zvez z Gorenjci oziroma Gorenjkami, ker se preveč radi vdajajo pijači (vinu) in »umirajo pod sodi«.

Bralce Kronike bi rad opozoril zlasti na razprave Jožeta Koruze, Marka Terseglava in Angelosa Baša. V zvezi z razpravo zadnjega bi bilo želeti, da bi njegova ugotovitev v zvezi z narodno nošo ne ostala neopažena oziroma da bi korigirali vtis, ki ga je pustila razstava o slovenski narodni noši, ki je pred leti krožila po Sloveniji. Prepričan sem, da bi odnose med »škrici« in kmeti morali upoštevati tudi pri razlagi pretepev med nemškutarji in kmeti v drugi polovici preteklega stoletja (Janče, delno »sokolski eksces«...). Gledano v celoti je predstavljeno delo izredno zanimivo. Etnologom seveda ne moremo ugovarjati, ker z akcijami, kot je bila ta v zvezi s Trdino ali pa tista v zvezi z odkritjem Linhartove plošče, iščejo oziroma utrjujejo pozicije, ki jim nedvomno pripadajo. Obžalovati pa moramo in to ravno pri Trdini, da v zvezi s 150. obletnico njegovega rojstva niso na omenjeni simpozij pritegnili še strokovnjakov z drugih področij, ki bi lahko prispevali h kompleksnejši osvetlitvi »gorenjskega Dolenjca«. Etnologija ne bi ničesar izgubila, pridobil pa bi Trdina.

Stane Granda

Gligor Todorovski, Malorekanskot predel, Institut za nacionalna istorija Skopje 1970, 439 str.

»Kronika« sicer običajno ne poroča o krajevnih in pokrajinskih zgodovinskih študijah,

ki izhajajo v ostalih jugoslovanskih republikah, vseeno pa kaže sem in tja napraviti izjemo. Med tovrstnimi deli iz novejšje makedonske zgodovine vzbujajo pozornost knjiga Gligorja Todorovskega, ki sintetično predstavlja socialno-gospodarski in kulturno-politični razvoj področja Male Reke v zahodni Makedoniji od osemdesetih let 19. stoletja do konca prve svetovne vojne. Avtor je imel na razpolago bogato arhivsko gradivo, ki mu je omogočilo celovit oris razmeroma težko dostopnega, hribovitega dela makedonskega ozemlja, s skupino vasi, ki so vsled svoje odmaknjenosti vse do najnovejšega časa ohranjale številne posebnosti, ki pa so se hkrati — ob pečalbarstvu in vse živahnejšem izseljevanju — že konec 19. in v začetku 20. stoletja začele odpirati, postale predmet velikobolgarske in velikosrbske propagande in z vrsto makedonsko usmerjenih kulturnih delavcev in aktivistov izpričale rastočo makedonsko nacionalno zavest.

Knjiga torej obravnava agrarno območje, usmerjeno v ovčerejo, ki se je vse do prve svetovne vojne razvijalo v skladu z razmerami in možnostmi v otomanski državi, do konca 18. stoletja ostajalo pri naturalni menjavi in šele v 19. stoletju začelo doživljati globlje gospodarske in družbene spremembe. Avtor se uvodoma podrobno ustavlja pri gospodarskih in družbenih razmerah v drugi polovici 19. stoletja, opozarja na socialno razslojevanje in gospodarske spremembe, ki spremljajo razpadanje tradicionalnih (rodovnih) odnosov in spodbujajo izseljevanje in iskanje sezonske zaposlitve v razvitejših predelih Makedonije. Pri tem obširneje predstavlja ne le splošne družbene odnose, temveč tudi povsem življenjske razmere med prebivalstvom, njihov vsakdanji ritem, ki ga določajo sejmi in moti rastoče ropanje ovac, ki se mu poizkušajo prebivalci upreti z raznimi oblikami samozaščite in iskanjem zaščitnikov. Ob polnomadskem značaju ovčereje so hkrati nastale razne oblike združevanja zaradi paše, kar je neizogibno vodilo h koncentraciji čred v rokah bogatejših posameznikov. Ovčereja je bila v območju Male Reke do zadnjih desetletij 19. stoletja poglavitna gospodarska panoga in je začela upadati šele na prelomu obeh stoletij ter nato zlasti v obdobju Balkanskih vojn, ko je bilo področje Male Reke razdeljeno med Bolgarijo, Grčijo in Srbijo.

Kljub relativni gospodarski in družbeni zaostalosti območja, ki ga obravnava, razkriva knjiga G. Todorovskega njegov bogat življenjski utrip. Avtor obširneje opozarja na visoko umetniško raven rezbarstva in cerkve-

nega slikarstva, ki je z Dičo Zografom iz vasi Tresonče doseglo enega svojih vrhov, saj spadajo njegove poslikave med najpomembnejša dela baročne umetnosti v Makedoniji. Iz območja Male Reke je nadalje izšla vrsta izobražencev in kulturnih delavcev, ki so se aktivno vključili v preporodno makedonsko gibanje v drugi polovici 19. stoletja. Tako Partenije Zografski, Gjorgje Pulevski, Vasilko Ikonov, Panajot Djinovski in številni drugi. V središču avtorjeve pozornosti pa so seveda politične in narodno-kulturne razmere v Mali Reki, ki jih označujeta rastoči pritisk močnih sosedov (Srbov in Bolgarov) in nastajanje makedonskih narodnorevolucionarnih skupin. Nevarnejši kot srbska propaganda, ki je začela širiti svoj vpliv v zahodno Makedonijo že v šestdesetih letih 19. stoletja predvsem z organizacijo šolstva, je bil vpliv velikobolgarske propagande, ki je ob koncu 19. stoletja — ob podpori cerkve in z ustanavljanjem bolgarskih šol — naletela na večji odziv med prebivalstvom. Prve organizacije VMRO na področju Male Reke so nastale šele z relativno zakasnitvijo (v zadnjih letih 19. stoletja), kar je po avtorjevem mnenju posledica odmaknjenosti in oddaljenosti od večjih makedonskih mestnih središč. Od tedaj je makedonsko narodno-revolucionarno gibanje v vaseh Male Reke naglo rastle in postalo v začetku 20. stoletja neločljivi sestavni del vsemakedonskega narodnoosvobodilnega gibanja.

V zadnjem delu prikazuje knjiga G. Todorovskega politične in socialno gospodarske razmere na področju Male Reke v času balkanskih vojn do konca prve svetovne vojne. Kot ugotavlja avtor, sta sicer najprej srbski in nato bolgarski pritisk pospeševala raznarodovalne procese, toda obenem se je — kljub nenaklonjenim razmeram — pri večini prebivalstva krepila makedonska nacionalna zavest. Vojne in družbenogospodarski odnosi v novo nastali kraljevini SHS pa so usodno vplivali na socialno gospodarski položaj v zahodni Makedoniji. Razslojevanju in upadu ovčereje je sledilo izseljevanje, ki je v naslednjih desetletjih povsem spremenilo tudi podobo Male Reke.

Knjiga G. Todorovskega je vzorna pokrajinska zgodovinska študija, ki s svojim prizadevanjem po podrobni predstavitvi družbenih, gospodarskih, kulturnih, narodnih in političnih procesov v njihovi medsebojni prepletenosti nazorno opozarja na pomen krajevnih in ožjih regionalnih raziskav. Prav zato se nam je zdelo potrebno, čeprav z nemajhno zakasnitvijo, kratko opozoriti nanjo tudi slovenske bralce.

Peter Vodopivec

Slavko Kremenšek: Uvod v etnološko preučevanje Ljubljane novejšje dobe, Knjižnica Glasnika SED 2, Ljubljana 1980, 87 str.

Kremenškova razprava je nastala že leta 1966 in je — kot omenja avtor uvodoma — na njeno zakasnelo objavo posredno vplival »odpor posameznih predstavnikov nekaterih strok do etnološkega raziskovanja mestnega načina življenja«. Natis nespremenjenega besedila štirinajst let po njegovem nastanku torej priča, da se je odnos raziskovalcev ostalih družbenih ved in etnologov samih do modernejših koncepcij, ki spodbujajo k preučevanju »vsakdanjega življenja« najrazličnejših plasti prebivalstva tako na podeželju kot v mestu spremenil in je med drugim postalo »jasno, da je sodelovanje etnologov pri nastajanju bolj ali manj celovitega prikaza zgodovine Ljubljane neizogibno«. Etnološko raziskovanje Ljubljane je pomemben sestavni del dolgoročnega raziskovalnega načrta Način življenja Slovencev v 20. stoletju, ki so si ga zastavili slovenski etnologi, hkrati pa mora seveda postati tudi neizogibni sestavni del načrtovane zgodovine Ljubljane, če želi takšna zgodovina razvoj slovenskega narodnega središča v resnici predstaviti v njegovih najširših razsežnostih.

Publikacija zajema približno zadnji dve stoletji ljubljanske zgodovine in temelji na že obstoječi literaturi, saj nima namena opozarjati na nove ali manj znane podatke mestne preteklosti, temveč naglasiti možne nove pristope pri raziskovanju posameznih mestnih predelov in življenja ljubljanskih meščanov. Po kratkem uvodu, ki pojasnjuje razširjene naloge etnologije pri raziskovanju urbanih naselij in mestnega načina življenja, povzema avtor poglavitne težnje v razvoju Ljubljane od konca 18. stoletja dalje: tako opozarja na razvoj prebivalstva, prostorsko širjenje ljubljanskega mesta, spreminjanje njegove gospodarske strukture, premike v poklicno socialni strukturi prebivalcev in razmišlja o nekaterih oznakah Ljubljane, s katerimi so poizkušali posamezniki opredeliti njen značaj. V kratkih, sumarnih poglavjih prikaže nato razvojne in strukturne značilnosti posameznih mestnih delov. Tako posebej obravnava »notranje mesto«, »stara ljubljanska predmestja« (Šempeter, Poljane, Gradišče in Kapucinsko predmestje, Karlovško predmestje, Krakovo in Trnovo), »urbanizirane vasi« (barjanske vasi, Vodmat, Sp. Šiško, Vič in Glince, Moste in Selo, Štepanjsko vas, Zg. Šiško, Koseze, Dravlje), naselbinske komplekse meščanskega obdobja« (Bežigrad, Kodeljevo, Rožna dolina, zasilne delavske kolonije) in ob koncu: »povojno Ljubljano«.

Kremenška v skladu z usmeritvijo njegove razprave zanima predvsem socialno-gospodarski značaj posameznih mestnih delov in četrti, saj v bistvenih potezah določa socialne razmere, medsebojne odnose in vsakdanje življenje prebivalstva. Prav podrobnejša preiskava in predstavitev tega življenja naj bi bila etnologova naloga in avtor o njej obširneje razpravlja v sklepnem poglavju.

Knjižica je po avtorjevih besedah namenjena predvsem mlajšim raziskovalcem in študentom, ki se lotevajo raziskovanja načina življenja Ljubljančanov in jim bo lahko študijski pripomoček pri tem delu. Čeprav namenjena v prvi vrsti etnologom, pa bo dobrodošla tudi širšemu krogu bralcev, ki jih zanima preiskovanje ljubljanske zgodovine in se žele kratko seznaniti z zadnjimi dvema stoletji ljubljanske preteklosti.

Peter Vodopivec

Anka Vidovič-Miklavčič, Slovenski železničarji pod italijansko okupacijo v Ljubljanski pokrajini 1941—1943, Ljubljana 1980, izdala Inštitut za zgodovino delavskega gibanja in Železniško gospodarstvo Ljubljana, 471 str.

Zgodovinarica in sodelavka Inštituta za zgodovino delavskega gibanja Anka Vidovič-Miklavčič se je s tematsko, zgodovinopisno publikacijo prvič predstavila slovenski javnosti. Doslej smo jo poznali predvsem kot strokovno delavko in pisca zgodovinskih razprav. Njen prvenec je prav gotovo uspeh zanjo in za slovensko zgodovinopisje.

Na borih petstotih straneh je avtorica dala sintezo delovanja slovenskih železničarjev med osvobodilnim bojem v Ljubljanski pokrajini, delovanja tistega sloja delavstva, ki je v mnogočem olajšal bojevanje partizanskih enot in prispeval k večjim uspehom slovenskih odporniških sil. Prav zato je še posebej pomembno, da je avtorica monografsko obdelala njihov prispevek v narodnoosvobodilnem boju (1941—1943).

Knjigo je razdelila na osem poglavij, od katerih zadnje »Kratek pregled razmer na železnici po kapitulaciji Italije«, čeprav morada nekoliko prekratko (le tri strani in pol), sega že čez začrtane časovne okvire, torej že v čas po kapitulaciji Italije. V prvem poglavju prikazuje avtorica sindikalno, politično in kulturno delo železničarjev med obema vojnama, v drugem označuje z nam nekoliko tuje zvenečo besedo »geopolitični« pomen železniškega omrežja na celotnem slovenskem narodnem ozemlju, v naslednjih petih poglavjih pa obdeluje problematiko, ki jo je zapisala v naslovu. Tretje poglavje pojasnjuje

okupacijski režim na železnici v Ljubljanski pokrajini, četrto poglavje vsebuje osnovne črte razvoja organizacije Osvobodilne fronte na železnici, v petem najdemo opisane oblike narodnoosvobodilnega boja, v šestem so našeta okupatorjeva nasilja in opisan nadaljnji razvoj OF, sedmo poglavje pa prikazuje železničarska društva pod italijansko okupacijo.

Če bi moral izbirati najpomembnejše in zgodovinsko najbolj originalno poglavje, bi se brez pomislekov odločil za četrto poglavje, v katerem obdeluje avtorica organizacijo OF na železnici v Ljubljanski pokrajini. V tem poglavju je Anka Vidovič-Miklavčič pokazala, kako je OF postala nosilec narodnoosvobodilnega boja na železnici, nosilec, katerega nepogrešljivi del in iniciator je bila KPS. Podrobno je pokazala na poseben organizacijsko-strukturni razvoj OF na železnici in njeno neposredno delovanje. To se je raztezalo od sabotaž, preko zbiranja orožja, stavk, plebiscitnih akcij, prevozov ilegalcev, delovanja narodne zaščite in varnostnoobveščevalne službe do intendantne službe, ob prikazovanju katere je rekonstruirala vagonске pošiljke partizanskim enotam iz ljubljanskega železničnega vozla in novomeške postaje.

Knjiga Anke Vidovič-Miklavčič, ki je tudi prva knjiga zbirke »Slovenski železničarji v NOB 1941—1945«, je pisana na osnovi novih primarnih sekundarnih virov, zlasti pa ustnih virov in spominskega gradiva. Brez teh, zadnje navedenih, kakor tudi sama pravi v uvodu knjige, ne bi mogla orisati sestave osvobodilne organizacije, dela narodne zaščite in drugih oblik ilegalnega delovanja železničarjev. Ne bi torej v celoti mogla izdelati orisa nastanka in razvoja organizacije Osvobodilne fronte in oblike narodnoosvobodilnega boja na železnici 1941—1943, tematike, ki se ji je zdela tako pomembna, da jo je zapisala v podnaslov publikacije. Nedvomno ji je bilo delo na take vrste virih omogočeno in olajšano tudi zaradi akcije železničarjev samih, s katero so od leta 1950 bolj ali manj sistematično zbirali spominsko in drugo gradivo. Naj omenim le podatek, da je bilo v teh letih zbranih več kot 3000 anketnih listov ob velikem številu drugih podatkov in dokumentov. Če bi bilo podobnih akcij in sistematičnih zbiranj zgodovinskega gradiva več tudi na drugih področjih zgodovinarjevega raziskovanja, bi danes lahko mnogo manj govorili o sivih lisah slovenske novejšje pa tudi starejšje zgodovine.

Del prej omenjenega gradiva je avtorica uspešno in ilustrativno objavila v knjigi tudi v obliki slikovnega gradiva. Prav obilica sli-

kovnega gradiva, bodisi fotokopij dokumentov ali fotografij železničarjev — aktivistov, vsebinsko bogati knjigo.

Kot priložo knjigi je avtorica pripravila seznam železničarjev nosilcev partizanske spomenice 1941 in narodnih herojev in seznam obeležij partizanskih prehodov čez proge. Oboje, poleg vsebine dela samega, jasno prikazuje, kakšno vlogo so imeli železničarji in železnice v času NOB. Ta je bila tolikšna, da so vse oblike boja železničarjev predstavljale narodnoosvobodilnemu boju varno zaledje in neprecenljivo pomoč, kot je zapisal recenzent knjige. Delo Anke Vidovič-Miklavčič pomeni za zgodovinsko slovenijo v Sloveniji enega tistih kamnov, brez katerega ne bi bilo mogoče zgraditi popolne zgradbe delovanja slovenskih železničarjev med NOB.

Dušan Nečak

Etnološka topografija slovenskega etničnega ozemlja — 20. stoletje; Zmago Šimek, Občina Kočevje, Ljubljana 1981, 81 str.; Fanči Sarf, Občina Ljutomer, Ljubljana 1981, 86 str.

Etnološki topografiji pričujočih krajev sta prvi v vrsti obdelav več kot 70 območij slovenskega etničnega ozemlja in njegovih delov izven meja ožje republike Slovenije v okviru raziskovalnega projekta »Način življenja Slovencev 20. stoletja«. Že v predgovoru k omenjenima obdelavama je, po besedah Slavka Kremenška, enega glavnih pobudnikov projekta, poudarjena temeljna težnja: »podati oris podlage in temeljnih sestavin načina življenja Slovencev v našem stoletju«, s ciljem, »da bi etnološke raziskave rabile praktičnim potrebam razvoja današnje slovenske družbe«.

V svoji monografski zasnovi je obdelava izbranih področij deskriptivno utemeljena, v skladu s teoretičnimi opredelitvami etnološke znanstvene discipline. Kot manj problematična se pojavlja le potreba po »neki meri« analitičnosti, ki pa v topografskem značaju predstavitev ni nujna. Relevantna postane le ob spoznanju prevladujočih pozitivističnih tendenc v etnološki vedi tja čez 60 leta našega stoletja in v današnje dni. Sicer pa morajo biti obdelane še nadaljnje topografije, da bi se lahko večji ali manjši odnos do analitičnosti jasneje izkristaliziral.

Topografsko raziskati etnološke sestavine načina življenja Slovencev pomeni ob odnosu do rezultatov sorodnih znanstvenih disciplin podati v skladu s teoretičnimi obravnavami, podobo Slovencev v celoti takšno kot je relevantna na vsakem koraku vsakemu med nami.

Obe študiji sta po notranjem ustroju razporejeni po enotnem kriteriju na temeljne sestavine: 1. opredelitev območja — s povsem geografskim značajem prikaza obeh območij, Ljutomera in Kočevja; 2. notranji ustroj območij, ki prikazuje pregled stanja na političnem, upravnem, verskem, socialnem, kulturnem, športnem področju ob paralelni zgodovinski primerjavi glede na potrebnost tja od srede 19. stoletja do današnjih dni; 3. demografski razvoj; 4. gospodarski razvoj; 5. spreminjanje poklicnega ustroja; 6. spreminjanje socialnega ustroja; 7. uvajanje novosti; 8. razkroj in stopnja ohranjenosti tradicionalne kulturne podobe.

V obdelanem kontekstu priznavajo avtorji pomembnost zajete podobe ostankov tradicionalnega načina življenja ob paraleli na povojne čase, na ravneh tako materialne kot socialne in duhovne kulture.

Občini Ljutomer in Kočevje sta bili obdelani kot prvi po naključju, čeprav obe spadata po stopnji družbeno-ekonomskega razvoja v okviru SRS med bolj ali manj zaostala področja — še zlasti to velja za občino Ljutomer. Možnost aktualizacije tradicionalnega agrarnega življenja v obliki živetarjenja ob hkratnem neizogibnem procesu industrializacije, je v njunem primeru lahko postala danost.

V pregledu obeh študij se prepletajo pojavne oblike obeh načinov življenja in nam živo slikajo agrarno orientiranega Prleka (poljedelstvo, vinogradništvo) in gozdarskega Kočevca, dalje spoznamo vse možnosti eksistiranja obeh v odnosu med različnimi družbenimi skupinami.

Kritične pripombe pa bi bile naslednje:

1. relativna vsebinska kratkost posameznih poglavij (zlasti zadnjih) — ob širšem spektru že obdelanega gradiva;

2. v zaključnih obdelavah obeh avtorjev se pojavlja kot pomanjkljivost potreba po raziskavi še nadaljnjih do sedaj slabo sistematično obdelanih etnoloških področij; v besedilu Šarfove obdelave profesionalno-socialnih skupin: viničarjev, katerih kultura intenzivno izginja, težakov — kmetov, najete delovne sile; v Šmitkovem besedilu obdelava skupin sezonskih gozdarskih delavcev, krošnjarjev, rudarjev premogovnika, obdelava odnosa med Slovenci in nemškimi Kočevjarji, vsekakor izredno pomembnega vprašanja tudi za sorodne discipline... Pri tem se mi zastavlja vprašanje, ali ne bi bilo razumneje zbrati čim več gradiva tudi v zvezi s temi predlogi in nato natisniti sintezo vsega obdelanega?

3. podati podobo etnoloških značilnosti na vseh ravneh kulture iz časov NOB, ob več-

jem poudarku na gradivu informatorjev kot na virih.

Andrijana Segalla

Drago Vončina, Kronika šolstva med NOB v Beli krajini. Založba Borec, Ljubljana 1978, 375 str.

Kot je znano, je imela Bela krajina med NOB poseben položaj. To se je kazalo tudi na področju šolstva v tej slovenski pokrajini, še zlasti po kapitulaciji Italije, ko je postala v celoti osvobojeno ozemlje. Razvoj šolstva v času NOB nam podaja dolgoletni predvojni, medvojni in povojni šolski nadzornik v teh krajih Drago Vončina. Med podatke, ki jih je dobil iz arhivskih virov, literature in pogovorov s pričami takratnih dogodkov, vpleta tudi svoje spomine, kar njegovo Kroniko še zlasti poživlja. Ta spominska prvina daje delu dostikrat prav duhovit in zabaven prizvok.

Avtor v uvodu navaja, da je njegovo delo nastalo na pobudo Slovenskega šolskega muzeja, prav tako pa svojo Kroniko označuje za prvi poskus orisa belokranjskega šolstva v času NOB. Hkrati poziva vse, ki so jim obravnavani dogodki natančneje znani, naj podatke o njih posredujejo že omenjenemu Slovenskemu šolskemu muzeju ali Belokranjskemu muzeju v Metliki.

Delo je sestavljeno iz treh poglavij. Prvo je pregled celotnega dogajanja v času NOB v Beli krajini. Med splošne dogodke prepleta avtor podatke s področja šolske zgodovine, navaja ukrepe italijanskih okupacijskih oblasti, spremembe učiteljskega kadra (aretacije, zapiranje, internacije učiteljev, prihod učiteljev beguncev iz Gorenjske in Štajerske, odhajanje učiteljev k partizanom. Tragi-komično deluje v tem pregledu italijanske okupacije epizoda šole za ciganske otroke, s katero si je laški okupator skušal pridobiti naklonjenost tega dela belokranjskega prebivalstva.

V obdobju po italijanski okupaciji posveti avtor precej pozornosti pedagoškemu tečaju v Dobljčah, ustanovni skupščini Strokovne zveze učiteljev in profesorjev, problemom šolstva v novih razmerah, zlasti njegovemu oskrbovanju. Dalje prikazuje delo učiteljskih konferenc belokranjskega okrožja, od katerih je bila prva 6. aprila 1944 v Črnomlju, opisuje pa tudi sodelovanje prosvetnih delavcev iz Bele krajine v NOB. Prvo poglavje zaključuje z opisom evakuacije civilnega prebivalstva iz Bele krajine marca in aprila 1945, ki so ga na ta način hoteli zaščititi pred

zadnjimi morebitnimi sunki okupatorjev na osvobodeno ozemlje. Takrat so z letali prepeljali v Dalmacijo, v glavnem v Kaštele pri Splitu, tudi učence in dijake ter njihove učitelje.

Drugo poglavje Kronike vsebuje pregled dogajanja na posameznih belokranjskih osnovnih šolah v času NOB. Podatke zanje je dobil avtor v glavnem v šolskih mapah dokumentacijske zbirke Slovenskega šolskega muzeja, dopolnil pa jih je z arhivskimi podatki iz arhiva IZDG, s podatki iz že objavljenih del ter ustnimi pričevanji. Pregled je opremljen tudi s slikami osnovnih šol, zaključuje pa ga imenik osnovnošolskih prosvetnih delavcev med NOB v Beli krajini z navedenimi kraji službovanja, ki obsega kar 257 učiteljev.

V tretjem delu knjige je prikazano delovanje belokranjskih srednjih šol: meščanske šole in realne gimnazije v Črnomlju, realne gimnazije v Metliki ter srednješolskih tečajev v obeh imenovanih krajih. Podobno kot pri osnovnih tudi tu zaključuje poglavje pregled prosvetnih delavcev na belokranjskih srednjih šolah.

Poleg že omenjenih fotografij osnovnih šol delo dopolnjujejo še številne slike učiteljev ter skupin učencev. Pri tem sicer zelo preglednemu delu zgodovinarja moti nekoliko zabrisan način citiranja virov literature (v oklepajih med tekstom), nedvomno pa Vončinova »Kronika« pomeni pomemben prispevek k pregledu slovenskega šolstva za časa NOB.

Andrej Vovko

Deželnozborski spisi kranjskih stanov I (1499—1515), pripravila dr. Marija Verbič. Publikacije Arhiva SR Slovenije, Viri I, Ljubljana 1980; str. 167

V drugi polovici 15. in v 16. stoletju je zajela slovensko ozemlje na političnem, gospodarskem in socialnem področju globoka kriza. Blagovno-denarno gospodarstvo in stalne vojne so povzročile velike spremembe v državni in vojaški organizaciji. Razvijati se je začela stalna najemniška vojska, ki jo deželni knez ni mogel vzdrževati s svojimi dohodki, zato je začel zahtevati vojaško pomoč in uvajati izredne davke. Sklicevati je začel deželne zборе, na katerih se je moral pogajati, zaradi privilegijev, ki so jih deželni stanovi imeli, o vojaški pomoči in višini davka za vsako leto posebej. Na teh zborih, o katerih nam pričajo deželnozborski spisi, so stanovi

dobili možnost, da soodločajo ali vsaj vplivajo na urejanje deželnih zadev. Izoblikovala se je dualistična stanovska ustava in uprava, ki je dobila trdne organizacijske oblike okoli leta 1500.

Odločitev, da začne Arhiv SR Slovenije že pred desetimi leti načrtovano serijo izdaj zgodovinskih virov, prav z izdajo deželnozborskih spisov kranjskih deželnih stanov, je tako brez dvoma odlična. Kranjski deželnozborski spisi so namreč za 16. stoletje skoraj v celoti urejeni in ohranjeni, tako da bi objava teh virov za to obdobje pomenila velik prispevek k virom za proučevanje slovenske novoveške zgodovine. Prvi zvezek obsega čas od leta 1499 do 1515.

Uvod nas najprej seznanja z ureditvijo deželnozborskih spisov v Arhivu SR Slovenije, s tem v kakšni meri so ohranjeni ter kaj vse razumemo pod temi spisi oziroma kaj k tem spisom sodi. Pri tem je treba poudariti, da so ti viri za 16. stoletje pri drugih avstrijskih dednih deželah veliko slabše ohranjeni, tako da so kranjski deželnozborski spisi pomemben vir tudi za raziskovanje Štajerske, Koroške in obeh Avstrij. V deželno knežjih instrukcijah svetovalcem in komisarjem in propozicijah deželnim stanovom pa dobimo sliko za celotno srednjo Evropo. V uvodu nato sledi prikaz razmerja med deželnim knezom in deželnim zborom, meddeželnih sestankov, davčnega sistema, deželne in najemniške vojske ter centralnih organov vladarja. S pisarji, pripravo in pisanjem deželnozborskih spisov nas seznanja zaključek uvoda, kjer je še razlaga o transkribiciji spisov.

Drugi del knjige obsega večinoma prvič objavljene vire, ki so, kar se tiče tehnične izdaje, zelo pregledno objavljeni po načelih izdajanja virov. Časovno sodijo v dobo cesarja Maksimiljana I (1493—1519), vsebinsko pa se nanašajo na cesarska reformna prizadevanja v upravi in sodstvu, na beneško vojno s Habsburžani, na davčno in vojaško obremenitev kranjske dežele zaradi te vojne in na kranjski kmečki upor leta 1515. Podpisanemu se zdi škoda le to, da nekateri manjkajoči ali poškodovani spisi v Arhivu SR Slovenije niso zaradi svoje pomembnosti nadomeščeni iz kakšnega drugega arhiva (npr. instrukcija, ki se nanaša na zbor dolnjeavstrijskih dežel v Mürsuschlagu leta 1508). Sicer pa je pred nami začetek dragocene zbirke virov, katere je vesel vsak zgodovinar, ki se ukvarja s starejšo zgodovino. Zato se lahko zahvalimo avtorici in izdajatelju in pričakujemo z veseljem že pripravljeni drugi del.

Vasko Simoniti

UDK 347.236(497.12 Piran) „08/12“

Fahor Miroslav, ravnatelj Pomorskega muzeja Sergej Mašera v Piranu
Umrl 25. aprila 1981

Fevdalna posest na piranskem ozemlju do konca 13. stoletja

Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 29, št. 1, september 1981,
str. 1-8, cit. lit. 61

Avtor v razpravi podrobno zasleduje razvoj fevdalnih posesti na piranskem ozemlju in ozemlju sosednjih obmorskih občin v času od 9. do 13. stoletja.

UDK 339.56(497.13 Reka:497.12:45) „14“

Gestrin Ferdo, redni profesor, PZE za zgodovino filozofske fakultete v Ljubljani

61000 Ljubljana, Aškercova 12, Yu

Prispevek k poznavanju trgovskega poslovanja na Reki v 15. stoletju

Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 29, št. 1, september 1981,
str. 8-12, cit. lit. 20

Reka je v 15. stoletju postajala vse pomembnejše središče trgovine iz slovenskih dežel proti morju in prek njega v Italijo, hkrati pa je privabljala tudi številne trgovce iz italijanskih dežel, zlasti iz Mark. Kot pokaže avtor je največji del trgovine na velike razdalje potekal tako, da so trgovci iz zaledja (predvsem slovenskih krajev in dežel) posredovali blago do Reke, kjer so ga nato kupovali trgovci iz italijanskih dežel in mest. Avtor podrobneje sledi trgovsko poslovanje na Reki v 15. stoletju in ugotavlja, da oblike in tehnike tega poslovanja ne zaostajajo za drugimi bližnjimi mesti ob jadranski obali.

UDK 338.352:664.66+637.5(497.12 Ljubljana) „1815/1858“

Melik Vasilij, redni profesor, PZE za zgodovino filozofske fakultete v Ljubljani

61000 Ljubljana, Aškercova 12, Yu

Ljubljanske cene kruha in mesa v predmarčni dobi

Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 29, št. 1, september 1981,
str. 27-33, cit. lit. 18

Ljubljanski magistrat je za vsak mesec vnaprej določal obvezne cene kruha in govedine. Podatki so ohranjeni v Zgodovinskem arhivu Ljubljana in večinoma tudi v takratnem časniku Laibacher Zeitung. Na podlagi tega gradiva daje avtor pregled septembrskih cen v letih 1815-1858 in ugotavlja, da so bile cene kruha in mesa zelo nizke v dvajsetih letih, da pa se je začela z letom 1846 za kruh, z letom 1847 pa za meso daljša doba višjih cen.

UDK 339.56:669(497.13 Reka:497.12:45) „15“

Nussdorfer Metka, študentka, PZE za zgodovino filozofske fakultete v Ljubljani

61000 Ljubljana, Aškercova 12, Yu

Trgovina z železom, železnimi izdelki in drugimi kovinami na Reki v letih 1527 do 1631

Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 29, št. 1, september 1981,
str. 12-19, cit. lit. 23

V 16. stoletju je potekala trgovina s kovinami in kovinskimi izdelki iz slovenskih dežel (zlasti iz Kranjske, kjer je bilo precej razvito fužinarstvo) v največji meri na Reko in prek Jadranskega morja v Italijo. Cianek nas za posamezna leta v tem obdobju, za katera so ohranjeni podatki, s pomočjo tabel in diagramov seznanja s količinskimi obsegom ter rasti in padci poklicne meštanske trgovine s tem blagom na Reki. Poleg tega nam daje celotnejši vpogled v celo obdobje prikaz povprečne letne količine uvoza in izvoza obravnavanega blaga.

UDC 338.552:664.66+637.5(497.12 Ljubljana) „1815/1858”

Meilk Vasilij, Professor in Ordinary, Pedagogical-Scientific Unit for History, Faculty of Philosophy, University Edward Kardelj in Ljubljana 61000 Ljubljana, Askerčeva 12, Yu

The Prices of Bread and Meat in Ljubljana in the Foremarch Period

Kronika (Chronicle), Review for the Slovene Local History, 29, No. 1, September 1981, pp. 27-33, 18 Notes

The Town-hall of Ljubljana determined the binding prices of bread and beef for every month in advance. The datas are kept in the Historical Archives in Ljubljana and mostly also in the then newspaper *Lahbacher Zeitung*. On the basis of this material the author gives a survey of the September prices in the years 1815-1838 and states that the prices of bread and meat were very low for 20 years. The longer lasting period of higher prices began of bread in the year 1846 and for meat a year later.

UDC 339.56:669(497.13 Reka:497.12:45) „15”

Nussdorfer Metka, Student, Pedagogical-Scientific Unit for History, Faculty of Philosophy, University Edward Kardelj in Ljubljana 61000 Ljubljana, Askerčeva 12, Yu

The Trade with Iron, Iron Products and Other Metals in Reka in the Years 1527-1631

Kronika (Chronicle), Review for the Slovene Local History, 29, No. 1, September 1981, pp. 12-19, 23 Notes

In the 16th century the trade with metals and metallic products from the Slovene regions (especially Carniola, where the iron-works were rather developed) went mostly via Reka and over the Adriatic sea to Italy. By means of indexes and diagrams the authoress makes us known with the quantitative extent, as well as with ups and downs of the professional bourgeois trade with that kind of goods in Reka for particular years in that period. A more complete picture of the whole period gives the survey of the average annual quantity of the export and import of the goods in question.

UDC 347.236(497.12 Piran) „08/12”

Pahor Miroslav, Director of the Pomorski muzej Sergej Mašera in Piran (died on April 25th, 1981)

The Feudal Possession on the Territory of Piran until the End of the 13th Century

Kronika (Chronicle), Review for the Slovene Local History, 29, No. 1, September 1981, pp. 1-8, 61 Notes

The author in detail describes the development of the feudal possessions on the territory of Piran and neighbouring coastal communes from the 9th till the 13th century.

UDC 339.56(497.13 Reka:497.12:45) „14”

Gestirn Ferdo, Professor in Ordinary, Pedagogical-Scientific Unit for History, Faculty of Philosophy, University Edward Kardelj in Ljubljana 61000 Ljubljana, Askerčeva 12, Yu

Contribution to the Knowledge about the Mercantile Business in Reka in the 15th Century

Kronika (Chronicle), Review for the Slovene Local History, 29, No. 1, September 1981, pp. 8-12, 20 Notes

During the 15th century Reka grew into the more and more important centre of the trade from the Slovene regions towards the sea and over the sea to Italy. At the same time, however, Reka was interesting for the numerous merchants from the Italian regions, especially from the so called Marks. According to the author the greatest part of the trade on long distances went on as follows: the merchants from the hinterland (most of all from the Slovene places and regions) transacted the goods to Reka, where the merchants from the Italian regions and towns were buying it. The author describes in detail the mercantile business in Reka in the 15th century and states that the forms and technique of the business were on the same level as in other neighbouring towns along the Adriatic sea.

UDK 930.253:347.235.1(497.12 Reteteč) „1727/1941“
Petrič Magda, diplomirana pravnica, poslovni sekretar Zavoda SR Slove-
nije za varstvo naravne in kulturne dediščine
61000 Ljubljana, Plečnikov trg 2, Yu

Iz ohranjenega hišnega arhiva pri Keklu v Ratečah
Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 29, št. 1, september 1981,
str. 20—27, cit. lit. 6

Kmetija v Ratečah št. 42 ima v omarici z letnico 1852 ohranjen arhiv z
listinami od leta 1727 do časa med obema vojnama. V članku je dan pouča-
rek izročilnim pogodbam, ki najbolje izpričujejo zgodovino kmetije. Po-
grobneje je obravnavano premoženje kmetije, ki se je z izročilnimi po-
godbami prepuščalo naslednikom, zadolženost kmetije, dedne odpravščine,
ki se jih je bil prevzemnik zavezal plačati in preužitek.

UDK 331.578.2-053.7(497.12:282.243.741 Pesnica) „1946“
Svajncer J. Janez, novinar in publicist
62000 Maribor, Cesta zmage 92, Yu

Pesnica 1946

Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 29, št. 1, september 1981,
str. 41—51, cit. lit. 32

Ureditev struge štajerske rečice Pesnice je bila največja delovna akcija
mladine na Slovenskem leta 1946. Julija in avgusta je bilo na akciji več
mladinskih delovnih brigad s približno 1600 fanti in dekleti. Povprečna
starost brigadirjev je bila šestnajst let. Ob koncu del je bila za naj-
boljšo na akciji in sploh najboljšo med slovenskimi brigadami leta 1946
razglašena prekmurska brigada Stefana Kovaca. V primeru štajerskih in
prekmurskih brigadirjev je ob akciji Pesnica 1946 pomembno upoštevati,
da je šlo za generacijo, ki je bila med okupacijo v svojih najbolj občut-
ljivih letih dozorevanja izpostavljena najhujšemu nemškemu in madžar-
skemu raznarodovalnemu pritisku.
Ob koncu del je vsak brigadir dobil poseben znak akcije.

UDK 061.2:323.33(497.12 Celje) (063) „1935“
Cepič Tatjana, kustos, Mestni muzej Ljubljana
61000 Ljubljana, Gosposka ulica 15, Yu

Zlet »Svobod« v Celju in njegov odmev v časopisju

Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 29, št. 1, september 1981,
str. 33—40, cit. lit. 19

Na začetku svojega prispevka prikaže avtor priprave na zlet »Svobod«
v Celju ter poda kratko označbo stanja v delavskem gibanju na začetku
tridesetih let. Prikazan je tudi potek samega zleta, glavni poudarek pri-
spevka pa je na prikazu odmeva tega pomembnega dogodka za aktivizacijo
naprednih sil in slovenski družbi v časopisju. Spremljane so zlasti reakcije
v meščanskem časopisju in to na zlet sam, kakor tudi na razpust »Svobod«,
kar kaže na veliko odmevnost in pomen tega dogodka.

UDC 061.2:323.33(497.12 Celje) (063) „1935”
Capit Takšana, Custodian, Town Museum of Ljubljana
61000 Ljubljana, Gosposka ulica 15, Yu

The Meeting of the "Svoboda" in Celje and the Echo in the Press
Kronika (Chronicle), Review for the Slovene Local History, 29, No. 1, September 1981, pp. 33—40, 19 Notes

The report begins with the description of the preparations for the meeting of the "Svoboda" in Celje and gives a short qualification of the status of the workers' movement at the beginning of the thirties. The authoress describes the course of the meeting itself and lays the main emphasis on the echo of that important event (whose purpose was the activation of the progressive forces in the Slovene society) in the press. The authoress concentrates especially on the reactions of the bourgeois press — on the meeting itself, as well as on the dissolution of the "Svoboda", which proves the great echo and the meaning of the event.

UDC 930.253:347.235.1(497.12 Rateče) „1727/1941”
Petrič Magda, Graduated Lawyer, Business Secretary of the Institution of the SR Slovenia for Security of the Natural and Cultural Inheritance
61000 Ljubljana, Plečnikov trg 2, Yu

From the Preserved House Archives by Kekec in Rateče
Kronika (Chronicle), Review for the Slovene Local History, 29, No. 1, September 1981, pp. 20—27, 6 Notes

In the farm-house in Rateče (housenumber 42) is in the small case with the date 1852 preserved the archive with the documents for the period from 1727 till the time between the World Wars. The authoress deals especially with the delivery contracts, which in the best way prove the history of the farm. The report more in detail deals with the property of the farm (which was by means of the delivery contracts delivered to the successors), with the indebtedness of the farm, the hereditary indemnity money, which the inheritor was bound to pay, and the sub-tinence.

UDC 331.578.2-053.7(497.12:382.243.741 Pesnica) „1946”
Svahnec J. Janez, journalist and publicist
62000 Maribor, Cesta zrnage 92, Yu

Pesnica 1946
Kronika (Chronicle), Review for the Slovene Local History, 29, No. 1, September 1981, pp. 41—51, 32 Notes

The regulation of the riverbed of Pesnica in Styria was the greatest voluntary working action of the young in Slovenia in the year 1946. In July and August there was quite a number of the voluntary youth brigades (with approximately 1600 young men and girls) in action. The average age of the brigadiers was 16 years. At the end of the actions the brigade "Stefan Kovač" from Prekmurje was proclaimed the best in that action and the best among the Slovene voluntary youth brigades in the year 1946 at all. As for the brigadiers from Prekmurje and Styria, who voluntarily took part in the action Pesnica 1946, it is important to take in account that they belonged to the generation, which had been exposed to the worst German and Hungarian denationalizing pressure in its most sensible years of maturing.
At the end of the actions every brigadier was granted the special sign of the action.

Publikacije Zgodovinskega arhiva Ljubljana

1. Gradivo za zgodovino Ljubljane v srednjem veku (razmnoženo kot rokopis)
 - I. Listine 1243—1397, Ljubljana 1956 25.—
 - II. Listine 1299—1450, Ljubljana 1957 25.—
 - III. Listine 1320—1470, Ljubljana 1958 25.—
 - IV. Listine 1471—1521, Ljubljana 1959 25.—
 - V. Listine iz kodeksov Mestnega arhiva v Trstu, 1320—1348, Ljubljana 1960 25.—
 - VI. Listine 1444—1499, Ljubljana 1961 25.—
 - VII. Listine 1243—1498, Ljubljana 1962 25.—
 - VIII. Register Krištofove bratovščine v Ljubljani 1489—1518, Ljubljana 1963 25.—
 - IX. Listine 1220—1497, Ljubljana 1964 25.—
 - X. Listine 1144—1499, Ljubljana 1965 25.—
 - XI. Fevdna knjiga Jamskih 1453—1480, Ljubljana 1966 25.—
 - XII. Urbarji 1490—1527, Ljubljana 1968 25.—
2. 60 let Mestnega arhiva ljubljanskega, Ljubljana 1959 40.—
3. Gradivo o razvoju Ljubljane v prvem desetletju po osvoboditvi 1945—1955, Ljubljana 1965 52.—
4. Razprave
 - I. Vlado Valenčič, Agrarno gospodarstvo Ljubljane do zemljiške odveze, Ljubljana 1958 30.—
 - II. Iz starejše gospodarske in družbene zgodovine Ljubljane (Zbornik razprav), Ljubljana 1971 40.—
 - III. Ljubljanska obrt od srednjega veka do začetka 18. stoletja (Zbornik razprav), Ljubljana 1972 40.—
 - IV. Ljubljanska obrt od začetka 18. do srede 19. stoletja (Zbornik razprav), Ljubljana 1977 80.—
5. Ljubljana, Podobe iz njene zgodovine, Ljubljana 1962 (broširana, žepna izdaja) 20.—
6. Ljubljana, Podobe iz njene zgodovine, Ljubljana 1965 (trijezična izdaja) 60.—
7. Ljubljana 1945—1970, Ljubljana 1970 30.—
8. Katalog: Starejša ljubljanska industrija, Ljubljana 1973 20.—

Milan Bizovičar, Trosilna akcija, 1944, Muzej ljudske revolucije Slovenije v Ljubljani